

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

RAZPRAVE: GRAFENAUER I., GUTSMANNOV BESEDNJAK IN NJEGOVA ZBIRKA PREGOVOROV, REKOV IN PRILIK. — SKRABAR V., STARA LEDINSKA KARTA V ORMOŠKEM GRADU. — BAŠ F., DR. PAVEL TURNER.

IZVESTJA. — SLOVSTVO.

PREGLED. — DRUŠTVENI GLASNIK.

1935

IZDAJA ZGODOVINSKO DRUŠTVO V MARIBORU

Vseбина. — Table des matières.

I. Razprave. — Dissertations.

Stran. — Page.

Grafenauer L., Gutsmanov besednjak in njegova zbirka pregovorov, rekov in prilik. — Das Wörterbuch von Gutsman und dessen Sprichwörterammlung	1
Skrabar V., Stara ledinska karta v ormoškem gradu. — Eine alte Flurkarte im Schlosse Ormož	30
Baš Fr., Dr. Pavel Turner	45

II. Izvestja. — Rapports.

Saria B., Saxanu posvečen napisni kamen iz Šmartna na Pohorju. — Ara mit Weihung an Saxanus aus Šmartno n. Poh.	62
Saria B., Usoda rimskega vojaka iz Celja. — Sort du soldat romain de Celeia	65
Lorger F., Rimska vila na Rožnem griču (Sevcih) pri Celju. — Villa romaine au Rožni grič près de Celje	67
Soklič J., Slovenjgraški slikar Mihael Scobl. — Michel Scobl, peintre de Slovenjgradec	72
Soklič J., Knjiga bratovščine presv. Rešnjega Telesa v Slovenjgradcu. — Livre de la fraternité du Saint Sacrement à Slovenjgradec	76
Mravljak J., Iz vuzeniške zgodovine. — Fragments de l'histoire de Vuzenica	79
Smodič A., Donese k Vrazovi korespondenci J. Muršcu v Ptuj. — Lettre inédite de S. Vraz à J. Muršec	82
Soklič J., Pismo Simona Gregorčiča F. B. Sedeju. — Lettre de Simon Gregorčič à F. B. Sedej	83
F. B., Wutte Martin, Mießtal und Unterdrauburg	84

III. Slostvo. — Littérature.

Šedivý J., Oris zgodovine Jugoslovanov. Jos. Zontar	93
Ložar R., Predzgodovina Slovenije, posebej Kranjske. Jože Košar	94
Saria B., Positivmodelle röm. Öllampen aus Poetovio. J. Košar	97
Slovenska krajina. R. Savnik	97
Slovenska krajina. Vilko Novak	99
Anton Slodnjak: Pregled slovenskega slovstva. Vilko Novak	99
Kovačič Fran: Služabnik božji Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski. F. K. Lukman	101
Koebek F.-Šašel J., Slovenski pregovori, reki in prilike. Dr. Jos. Tominšek	104
Seuffert Burkhard: Drei Register aus den Jahren 1478—1519. Franjo Baš	109
Dr. Franjo Fancev: Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskog preporoda (1790—1832). — Dr. Slavko Ježić: Ilirska antologija. Dr. Josip Nagy (Zagreb)	109
Brlić-Mažuranić Ivana: Iz arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi. Fr. Ilešić	112
Riša Vel'komoravská. Sostavil dr. Jan Stanislav. F. Kovačič	113
Tadeusz Dobrowolski, Sztuka Województwa Śląskiego. Wojeslav Molè	119

IV. Pregled. — Notices.

Schmid W., Anton pl. Premerstein †	122
Baš F., Srednjeevropski arheologi v Mariboru. — La visite des archéologues de l'Europe Centrale à Maribor	123
Baš F., Odkritje spomenika dr. h. c. donu Franu Buliću 15. septembra 1935 v Zagrebu. — Inauguration de la statue de l'archéologue Mgr. Bulić à Zagreb	124
Baš F., Desetletnica Muzealnega društva v Varaždinu. — Le dixième anniversaire de la société du musée à Varaždin	124

V. Društveni glasnik. — Chronique des Sociétés.

Prekmursko muzejsko društvo. — La société du musée pour la région dite Prekmurje	125
Muzejsko društvo v Ptuj. — La société du musée à Ptuj	127

Letna udnina, oziroma naročnina Din 50'—, za inozemstvo Din 60'—.

Knjigotrška cena Din 75'—.

Za uredništvo in Zgodovinsko društvo odgovarja prof. dr. Fr. Kovačič. Za vsebino posameznih člankov so odgovorni pisatelji sami.

Tisk Mariborske tiskarne d. d. v Mariboru; odgovarja ravnatelj Stanko Detela.

Časopis
za
zgodovino in narodopisje.

Izdaja
Zgodovinsko društvo v Mariboru.

Leto XXX.

Uredil
Prof. Fran Kovačič.

Maribor 1935.
Mariborska tiskarna.

57749

Casopis

57749

030024856

Vsebina. — Table des matières.

Stran. — Page.

I. Razprave. — Dissertations.

Grafenauer I., Gutsmannov besednjak in njegova zbirka pregovorov, rekov in prilik. — Das Wörterbuch von Gutsmann und dessen Sprichwörtersammlung	1
Skrabar V., Stara ledinska karta v ormoškem gradu. — Eine alte Flurkarte im Schlosse Ormož	30
Baš F., Dr. Pavel Turner	45
Schmid W., Poetovio	129
Pivko Lj., Ribništvo v Dravi in njenih vodah. — Die Fischerei in der Drau und ihren Nebenflüssen	157

II. Izvestja. — Rapports.

Saria B., Saxanu posvečen napisni kamen iz Šmartna na Pohorju. — Ara mit Weihung an Saxanus aus Šmartno n. Poh.	62
Saria B., Usoda rimskega vojaka iz Celeje. — Sort du soldat romain de Celeia	65
Lorger F., Rimska vila na Rožnem griču (Sevcih) pri Celju. — Villa romaine au Rožni grič près de Celje	67
Soklič J., Slovenjgraški slikar Mihael Scobl. — Michel Scobl, peintre de Slovenjgradec	72
Soklič J., Knjiga bratovščine presv. Rešnjega Telesa v Slovenjgradcu. — Livre de la fraternité du Saint Sacrement à Slovenjgradec	76
Mravljak J., Iz vuzeniške zgodovine. — Fragments de l'histoire de Vuzenica	79
Smodič A., Donese k Vrazovi korespondenci J. Muršcu v Ptuj. — Lettre inédite de S. Vraz à J. Muršec	82
Soklič J., Pismo Simona Gregorčiča F. B. Sedeju. — Lettre de Simon Gregorčič à F. B. Sedej	83
F. B., Wutte Martin, Mieštal und Unterdrauburg	84
Kovačič F., Slomšekiana	167
Glaser J., Literarne predloge in paralele. — Parallèles littéraires	169

III. Pregled. — Notices.

Schmid W., Anton pl. Premereštein †	122
Baš F., Srednjeevropski arheologi v Mariboru. — La visite des archéologues de l'Europe Centrale à Maribor	123
Baš F., Odkritje spomenika dr. h. c. donu Franu Buliću 15. septembra 1935 v Zagrebu. — L'inauguration de la statue de l'archéologue Mgr. Bulić à Zagreb	124
Baš F., Desetletnica Muzealnega društva v Varaždinu. — Le dixième anniversaire de la Société du musée à Varaždin	124
Baš F., Otvoritev Muzeja kneza Pavla v Beogradu. — L'inauguration du Musée de Prince Paul à Beograd	173

IV. Slovestvo. — Littérature.

Sedivý J., Oris zgovodine Jugoslovanov. Jos. Žontar	93
Ložar R., Predzgodovina Slovenije, posebej Kranjske. Jože Košar	94

Saria B., Positivmodelle röm. Öllampen aus Poetovio. J. Košar	97
Slovenska krajina. R. Savnik	97
Slovenska krajina. Vilko Novak	99
Slodnjak Anton, Pregled slovenskega slovstva. Vilko Novak	99
Kovačič Fran, Služabnik božji Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski. F. K. Lukman	101
Kocbek F.-Šašelj I., Slovenski pregovori, reki in prilike. Dr. Jos. Tominšek	104
Seuffert Burkhard, Drei Register aus den Jahren 1478—1519. Franjo Baš	109
Fancev Franjo, Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskog preporoda (1790—1832). — Ježić Slavko, Ilirska antologija. Dr. Josip Nagy	109
Brlić-Mažuranić Ivana, Iz arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi. Fr. Ilesić	112
Stanislav Jan, Riša Vel'komoravská. F. Kovačič	113
Dobrowolski Tadeusz, Sztuka Województwa Śląskiego. Vojeslav Molè	119
Melik A., Slovenija. I./1. Franjo Baš	175
Šišić Ferdo, Korespondencija Rački-Stroßmayer. Franjo Baš	176
Brückner H., Der deutsch-slowenische Grenzraum. Franjo Baš	181
Minařik F., Črtice iz zgodovine kranjske farmacije. Franjo Baš	183
Krajanski A., O statutu varaždinskog ceha ranarnika, brijača i kupalištara. — Wissert A., Tekst požunskog statuta. F. Minařik	183
Schniderschitsch F.-Jugović V., Zgodovina lekarn v Mariboru, Celju in Ptuju. F. Minařik	184
Cvetje iz domačih in tujih logov. 1.—8. Jaroslav Dolar	185

V. Društveni glasnik. — Chronique des Sociétés.

Novak V., Prekmursko muzejsko društvo. — La société du musée pour la région dite Prekmurje	125
Smodič A., Muzejsko društvo v Ptuju. — La société du musée à Ptuj	127
Zgodovinsko društvo v Mariboru. — La société historique à Maribor	187
Študijska knjižnica v Mariboru. — La bibliothèque d'études à Maribor	189
Banovinski arhiv v Mariboru. — Les archives de la Dravska banovina à Maribor	191

Priloga. — Annexe.

Boršnik M., Aškerčeva bibliografija. — Bibliographie d'Aškerc	1—120
---	-------

Gutsmannov besednjak in njegova zbirka pregovorov, rekov in prilik.

Dr. Ivan Grafenauer.

Pregovori, ki jih je objavil Ožbald Gutsmann v svoji slovnici¹⁾ in besednjaku,²⁾ so ena najstarejših zbirk slovenskih pregovorov, hkrati pa najboga-tejša izmed njih. Vendar je doslej še nihče ni v celoti nanovo izdal. Precej teh pregovorov je sicer porabil A. J. Murko v svojem besedniku,³⁾ a tam so bili pokopani prav tako kakor pri Gutsmannu. Izbor je priobčil Jan. Scheinigg v Kresu,⁴⁾ dr. Jak. Sket v Slovenski slovstveni čitanki⁵⁾ in Gra-fenauer v Slovenski čitanki za višje razrede;⁶⁾ precej enakih in podobnih pregovorov je natisnjenih tudi v Kocbekovi in Šašljevi zbirki Slovenskih pre-govorov,⁷⁾ a kaže se, da se niso vzeli ne iz Gutsmannovih knjig, ne iz Schei-

¹⁾ Windische Sprachlehre, verfasst von Oswald Gutsmann, kais.-königl. Missionarien in Kärnten... Klagenfurt, gedruckt bey Ignaz Aloys Kleinmayer, landschaftlichen Buch-drucker. 1777. (Spl).

²⁾ Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter, und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter. Verfasst von Oswald Guts-mann, Weltpriester. ... Klagenfurt, gedruckt und im Verlage bey Ignaz Aloys edlen von Kleinmayer, K. K. L. Oe (t. j. innerösterreichischer) Guber. und Landschaftsdrucker. 1789. (Wb.)

³⁾ Slovénsko-Némški in Némško-Slovénski róčni besédnik. Kakor se slovénšina govori na Štájeriskim, Koróškim, Krájuskim in v' zahodnih straneh na Vógerskim. Zložil Anton Janez Murko. 1—2 del. V Grádcu, 1833. — Pregovore, ki jih je Murko pri Gutsmannu bral in jih pogosto porabil pri istih iztočnicah kakor Gutsmann, je zapisoval Murko pogosto prav svobodno. Ker je Murko uvrstil v svoj besednik tudi dosti pregovorov in rekov, ki jih Gutsmann ne pozna, je vsaj zelo verjetno, da jim je dal tisto obliko, ki mu je bila že poprej po ljudski rabi znana.

⁴⁾ J. Scheinigg, Oswald Gutsmann. Kres, Celovec, 1885, 631—632.

⁵⁾ Slovenska slovstvena čitanka za sedmi in osmi razred srednjih šol. Sestavil dr. Ja-kob Sket, c. kr. profesor. Na Dunaju. V zalogi šolskih knjig, 1894. Druga predelana izdaja, 1906. Tretja izdaja, 1914. Gutsmannovi pregovori so v 3. izdaji na str. 140—141.

⁶⁾ Slovenska čitanka za višje razrede srednjih in njim sorodnih šol. S sodelovanjem dr. Janka Bezjaka in dr. Antona Breznika sestavil dr. Ivan Grafenauer. III. del. Ljubljana, 1925. Založila Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani, str. 10—11.

⁷⁾ Slovenski pregovori, reki in prilike. Zbrala Fran Kocbek in Ivan Šašelj. 1934. Založila Družba sv. Mohorja v Celju. Mohorjeva knjižnica, 72. zvezek. (KŠ.)

niggove, Sketove ali Grafenauerjeve objave, ampak iz drugega vira, nekaj neposredno iz Murka, večinoma pa narodu iz ust.

Mnogo Gutsmanovih pregovorov pa je danes popolnoma neznanih. Krivo je pač to, da so ljudje v besednjaku sicer ob priliki brali zdaj ta, zdaj oni pregovor, da pa je malokdo preučil ves besednjak in tako tudi pregovorov še nihče vseh ni zbral; še Jan. Scheinigg je v Gutsmanovi biografiji v Kresu⁴⁾ dejal, da hrani njegov slovar »blizu 90« pregovorov in rekov, dasi jih je v resnici 150. Potemtakem menda ne bo odveč, če jih izdamo zdaj, malo pred 150-letnico Gutsmanovega besednjaka.

* * *

Odkod je Gutsman svoje pregovore, reke in prilike dobil? Ali jih je prevedel iz nemškega, kakor je menda sodil Scheinigg,⁴⁾ ali latinskega, ali si jih je priredil po domačih ali tujih virih, ali jih je slišal od koroških in drugih Slovencev in si jih zapomnil in zapisal?

Pregovori v Gutsmanovi slovnici, v odstavku »Zierliche Sprüche und Ausdrücke«⁸⁾ govore sicer za to, da so narodni; saj slovenskim pregovorom odgovarjajo tam po obliki čisto drugačni nemški (n. pr. Norce pasti — Narren feil haben) in poslednja dva pregovora tega odstavka Gutsman nalašč navaja za zgled, da so nekateri slovenski pregovori nemškim čisto podobni:⁹⁾ »Vsakiteri vie, kei ga čreul tiši, en jeder weisz, wo ihn der Schuh drückt. Primi sam sebe za nusz, nimm dich selbst bey der Nase.«

Vendar pa je treba za tako trditev še drugih dokazov. V ta namen bi bilo najbolje, če bi mogli najti vzorec (ali vzorce), po katerem (ali po katerih) je Gutsman svoj besednjak priredil.

Gutsman in Jambrešić.

Doslej smo vedeli iz Breznikovih slovarskih študij,¹⁰⁾ da je Gutsman rabil Pohlinov besednjak¹¹⁾ in drugo, celovško izdajo Megiserjevega slovarja,¹²⁾ a ne ta ne oni nima nikakih pregovorov.

⁸⁾ O. Gutsman, Spl, 131—133.

⁹⁾ »Einige sind den deutschen ganz ähnlich«, Spl, 133.

¹⁰⁾ Dr. Anton Breznik, Slovenski slovarji. Razprave, izdaja Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani (RDHV), III. str. 110—174, posebe 165—167.

¹¹⁾ Tu malu besediše treh jezikov. Das ist: das kleine Wörterbuch in dreyen Sprachen. Quod est: parvum dictionarium trilingue, quod conscripsit R. P. Marcus a S. Antonio (Pohlin) Augustinianus Discalceatus inter Academicos Operosos Labacenses dictus: Novus.. Laibach, bey Joh. Friedr. Eger (1781).

¹²⁾ Dictionarium quatuor linguarum, videlicet Germanicae, Latinae, Illyricae (quae vulgo Slavonica appellatur) et Italicae, sive Hetruscae. Autore Hieronymo Megisero im-

Pozneje je našel Breznik še nov vir za slovenski (in hrvaški) besedni zaklad Gutsmannovega besednjaka, to je Jambrešičev latinski leksikon,¹³⁾ a te svoje študije doslej še ni mogel objaviti. A najsi je Gutsmann glede besednega zaklada od Jambrešića dobil obilo pomoči, glede pregovorov bira ni bila velika. Že latinski pregovori v njegovem slovarju niso preveč pogosti, razen tega jih je Jambrešić (ali Sušnik, čigar delo je Jambrešić dovršil in izdal) razložil največkrat s prav preprosto prozo, časih kar v latinskem jeziku, le redko pa s hrvaško-kajkavskim pregovorom ali rekom: *Captator* (87) Prilizavec,¹⁴⁾ *Ki kak veter puhne onakse obèrne*. Ein Laurer, Schleicher, der nach einer Sach trachtet. *Cavo* (95) . . *Gutta cavat lapidem*. Prov. *Kaplja dube kamena*. Die (!) Tropfen durchhölet den Stein. *Crabro* (156) . . Seršen . . *Irritare crabrones*. Prov. 1. *Spečega Psa zbuditi* . . 3. *Vu gnjezdo iliti Sitovje seršanov pehati* . . *Ignis* (375) . . Ogenj. *Ignem igni ne addas*. Prov. . . *ne vlej olje vu ogenj* . . *Leo* (491) . . Läv . . *Ex unguibus leo noscitur* . . *Poznati je pticu iz pesme*. Aus den Federn erkennt man den Vogel. *Limen* (502) Prag . . *Mors est in limine vel pro foribus*. Prov. *Smèrt vre kući iliti blizu jest*. Der Tod klopft schon an . . *Ovis* (655) . . Ovca . . *Lupo ovem committere*. Prov. *Kozu za vertlara postaviti* . . Den Bock zum Gärtner setzen . .

Kar je Jambrešičevih pregovorov kakorkoli sorodnih Gutsmannovim, je označeno v objavi Gutsmannovih pregovorov na koncu razprave; posebe gl. pod iztočnicami *dedeji, gospoda, hlače, hrza, lise, mladost, ne kradi, pokrito, ponoči, ropotec, sodnji dan, šparavec, trta, uho, ukrasti*. Verjetno je, da je ta ali oni izmed Jambrešičevih pregovorov dal povod, da se je Gutsmann ob njem spomnil znanega domačega pregovora in ga zapisal ali pa da je kak izrek po Jambrešičevih besedah tudi kako jezikovno preoblikoval. A to je težko ugotoviti; za gotovo bi si upal trditi to le pri enem samem izreku [G. (292) *Spitzen*, vuhu vleči, *vušete podigovati*. J. (50) *Arrigo* . . *Aures arrigere*. Terent, *Vuha podiči*, verno poslušati], in to zaradi hrvaške jezikovne oblike glagola *podigovati*.

Jambrešić (ali Sušnik) pa je bil tudi nekaj pesnika in časih, če ga je snov mikala, se ni zadovoljil s samo prozajično razlago pesniškega izreka ali verza,

pressum anno 1592 Graecii Styriae . . Nunc vero Auspiciis Exc. D. D. Supremi Carinthiae Capitanei, Opera et Studio . . Societ. Jesu Collegii Clagenfurtensis correctum et auctum. Clagenfurti, 1744.

¹³⁾ Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples, in asum potissimum studiosae juventutis digestum, ab Andrea Jambressich, Societatis Jesu sacerdote, Croata Zagoriensi. . . Zagrabiae, 1742. — Jambrešić je delo dovršil in izdal na osnovi rokopisa Frana Sušnika, S. J.; tako sam pravi v uvodu. Prim. Francev, Južnoslov. Filolog, 3, 11—25.

¹⁴⁾ Jambrešića bomo navajali v gajici.

ampak ji je dodal še verzificirano parafrazo, kajkavske rime ali kitice, časih kar celo pesemco. Nekaj takih rim in kitic glej spodaj v objavi pregovorov pod iztočnicami *gospoda, ne kradi, pokrito, ropotec, šparavec*. Ti Jambrešičevi verzi so dali, kakor se zdi, Gutsmannu pobudo, da se je tudi sam prav skromno poskusil kot verzifikator moralizujočih rekov in kitic v svojem slovarju. Prave rimane kitice, ki očitno niso narodnega porekla, so v naši objavi pod iztočnicami *hudič, skak*, nekoliko tudi *kopriva* (kitice, prirejena iz dveh narodnih rekov). Nekaj rimanih kitic pa je priredil Gutsmann po Jambrešičevi pobudi tudi po zgledu narodnih dvovrstičnih rimanih pregovorov, nekatere tudi na osnovi narodnih rekov (gl. pod iztočnicami *gospoda, pade, pokritu, roti, vura, uradnik, žlahta*; morda spada sem še katera druga vrstica).

Tudi Gutsmanna bo treba torej prištevati med skromne naše verzifikatorje dobe pred Vodnikom.

Nemški vzorci Gutsmannovega besednjaka.

Uspešnejše kakor primerjanje z Jambrešičem je primerjanje Gutsmannovega besednjaka z nemškimi besednjaki 18. stoletja.¹⁵⁾

Že površen pogled nas prepriča, da Frischovega nemško-latinskega slovarja Gutsmann ni vzel za osnovo svojemu besednjaku, dasi ga v uvodu (str. IV.) zelo hvalno omenja; besedno gradivo je namreč v njem razvrščeno po alfabetu osnovnih besed, ne pa po besednih začetkih vobče, kakor v Gutsmannovem delu. Pač pa ga je, kakor bomo še videli, nedvomno rabil za izpopolnitev rokopisa. Tudi mu glavni vir ni bil mogočni Adelungov nemški slovar,¹⁶⁾ ki nemške besede po nemško razlaga.

Za osnovo si je marveč izbral neki nemšk o-l-a-t-i-n-s-k-i besednjak. To

¹⁵⁾ V državni knjižnici v Ljubljani so mi na razpolago najvažnejši:

- a) Frisch, Johann Leonhard, Teutsch-Lateinisches Wörter-Buch, 1—2, Berlin. Verlegts Christoph Gottlieb Nicolai. 1741.
- b) Nieremberger, Benedikt Friedrich, Deutschlateinisches Wörterbuch, Regensburg. Druckts und verlegts Christian Gottlieb Seiffarts sel. Witwe, 1753.
- c) Adelung, Johann Christian, Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuches der hochdeutschen Mundart, Leipzig. Verlegts Bernhard Christoph Breitkopf und Sohn, 1. Theil 1774, 2. Theil 1775; Verlegts Johann Immanuel Breitkopf: 3. Theil 1777, 4. Theil 1780, 5. Theil 1786.

Izmed drugih slovarjev bi mogel priti v poštev v omejenem obsegu še Apinus, Sigmund Jacob, Glossarium novum ad aevi hujus statum adornatum, Nürnberg, 1728; težko, da li bil G. uporabljal za sestavo tudi še Steinbach, Christoph Ernst, Deutsches Wörterbuch vel Lexicon latino-germanicum. Breslau, 1725.

¹⁶⁾ To je domneval kot najbolj verjetno univ. prof. dr. France Kidrič, SBL, 1, 281.

nam dokazuje nekaj člankov v Gutsmannu samem: V članku (456) »Zehe« (Zehe, desetik,¹⁷) nogni perst: die Zehen, desetniki: *der große Zehe, nogni pauc*) je končni dostavek dokaz, da je rabil Gutsmann nemško-latinski in ne samonemški slovar. V Adelungu, ki govori o Ingwerzehe, Knoblauchzehe ter o človeških in živalskih prstih na nogi, o palcu na nogi ni govora, ker Nemec zanj nima posebne besede. Drugače je v nemško-latinskih slovarjih; tu je tega podatka treba, ker ima latinščina za *palec na nogi* svojo besedo *hallus*. Frisch pravi pod zaglavjem »Zehen, decem« (2, 467) (precèj daleč spodaj): *eine Zehe digitus pedis, die große Zehe hallus*. Isto ima tudi Nieremberger pod zaglavjem »Zehe«: *zehe, die, an den Füßen, pedis digitus; — grosze, hallus, i; Fest.* Razporednost je v obeh nemško-latinskih slovarjih ista kakor pri Gutsmannu.

Še jasneje govori naslednji zgled: Gutsmann razlaga: (7) *Abstechen die Gurgel, zadaviti, zagerčiti. — Absteckung, zadaulenje, zagerčenje*. Ta očitna napaka bi bila popolnoma nerazumljiva, če bi bil Gutsmann svoj slovar prirejal po samonemškem Adelungu; kajti ta pravi pod iztočnico »Abstechen« (1, 100) povsem točno: . . 2. Mit einem Stiche absondern. Einem Thiere die Kehle, sich die Gurgel abstechen . . Pač pa je napaka razumljiva na osnovi latinščine; lat. *iugulare* pomeni sicer kakor nemški *abstechen* »prerezati vrat, zaklati«, vendar pa znači »*iugulum offere*« (Tacitus) vrat ponuditi in *iugulum porrigere* (Horatij) splošno *pustiti se umoriti*, neglede na to, ali z nožem (*zaklati*) ali z rokami (*zadaviti*); tudi latinski izraz *iugulatio* ima razen pomena *mactatio* (klanje) tudi pomen *strangulatio* (zadavitev). Tako je bilo lahko možno, da je Gutsmann napačno razumel latinske besede nemško-latinskega slovarja, posebno v kakem trenutku zmanjšane pazljivosti. Ali se je to zgodilo na osnovi Frischovega ali Nierembergerjevega slovarja, je težko reči, ker glede teh podatkov skoraj soglašata: F. pravi pod zaglavjem »Stechen« (2, 324): *abstechen, den Hals, die Kehle, jugulare, das Abstechen der Gurgel, jugulatio*; N. pa pravi: *abstechen, schlachten, mactare. Cic. b) einem die Kehle, jugulare aliquem; praecidere alicui jugulum. Cic. . . abstechen, das, zu l. jugulatio* . .

Gutsmann je torej sestavljal svoj besednjak na osnovi nekega nemško-latinskega besednjaka, in najsi je potem svoj rokopis tudi izpopolnjeval in popravil še po raznih drugih virih.

¹⁷) To preprosto etimologijo in Gutsmannovo novo tvorbo je zakrivil Frisch, ki je v svojem etimološki osnovanem besednjaku nemško besedo Zehe (prst na nogi) podredil iztočnici »Zehen, decem« (2, 467). Pravilni enačbi sta *zehn - decem, deka - deset* in *Zehe - dico - digitus (dicitus) - deiknymi*.

Alfabetarij.

Kateri je bil ta nemško-latinski slovar? Poskusimo s primerjanjem alfabetarija pri Gutsmanu in Nierembergerju, ki sta oba sestavljena po alfabetni povrstnosti besednih začetkov; Frisch, ki je urejen drugače, je za to primerjanje nerabljev; pač pa si hočemo sporedno ogledati še Adelungov alfabetarij, ki je sestavljen kakor Nierembergerjev in Gutsmannov.

Če natančno pregledamo v vseh treh slovarjih vse sestavljenke s predlogom an-, ki se jim osnovne besede pričenjajo s črko f,¹⁸⁾ vidimo tole: Izmed 39 Gutsmannovih iztočnic je 29 skupnih vsem trem besednjakom, 3 so skupne Gutsmanu in Nierembergerju (a vse tri so glagolniki), 1 Gutsmanu in Adelungu, 6 jih ima Gutsmann sam.¹⁹⁾ To razmerje nam pove, da je Gutsmann po vsej verjetnosti uporabljal Nierembergerja in Adelunga, ne pove nam pa še, čigar alfabetarij si je vzel delu za osnovo.

O tem nam more povedati kaj več natančnejša ocenitev besednega zaklada, ki ga je Gutsmann pri tem in pri onem avtorju odklonil — kar je odklonil besed skupnih obema viroma, za naše vprašanje nič ne odloča. Iz Nierembergerjevega alfabetarija je Gutsmann izpustil 11 besed; izmed njih je 1 sirova beseda (anfarzen), 2 narečna izraza (anfällig-ansteckend, anflennen), 2 redko rabljeni besedi (anfrau, anfechter) in 6 glagolnikov (Anfechtung, Anflehung, Anfrischung, Anfügung, anfühlen, das, anfüllen, das); niti ena vsakdanja, pogosto rabljena beseda ni med njimi. Drugače pri Adelungu: spet je 11 besed neporabljenih; izmed njih sta 2 pravoslovna in 2 pravopisna pojma (Anfallsgeld, Anfallsrecht, Anfangsbuchstabe, Anführungszeichen), 4 redke besede (anfliehen, anflöszen, anfluchen, Anflug); 3 besede pa so prav navadne besede vsakdanjega življenja (anfeilen, anfertigen, anfetten). Če bi bil Gutsmann svoj besednjak sestavljal po Adelungovem alfabetariju, težko da bi bil te tri besede prezrl; pač pa so lahko ušle njegovi pazljivosti, če je že sestavljeni rokopični načrt besednjaka (ali vsaj alfabetarija) po Adelungu samo izpopolnjeval.

Besede, ki jih ima samo Gutsmann, so koroško-nemške, 3 so sorodne s slovenskimi izposojenkami (anfärben — nafarbat, anfordern — nabodrati, [G. natirjati, obtirjati], anfüttern — nafutrati), 2 sta iz življenjskega okvira duhovnikovega (Anfassen einer Betschnur, Anfassung einer Betschnur), 1 je iz vsakdanjega življenja (Anfuhr).

¹⁸⁾ Gutsmann, Anfahen - Anfüttern, Wb, 22—23; Nieremberger, anfacheln - anfurt, list C 2b—C 4a; Adelung, Anfachen — Die Anfurt, 1, stolpec 252—263.

¹⁹⁾ Skupne besede: Anfahen, anfahren, Anfall, anfallen, Anfang, anfangen, anfänglich, Anfänger, anfassen, anfechten, Anfechtung, anfeinden, anfesseln, anfeuchten, anfeuern, anflammen, anflehen, anfliegen, anflieszen, Anforderung, Anfrage, anfragen, anfressen, anfügen, Anfuhr, anführen, Anführer, Anführung, anfüllen. — Z Nierembergerjem: Anfassung, Anfeindung, Anfesselung. — Z Adelungom: anfaulen.

V bistvu enako razmerje se nam kaže tudi, če primerjamo druga mesta v vsch treh besednjakih, le število primerov je ponekod večje, ponekod manjše. Oglejmo si še mesto z večjimi razlikami, od Schein do Scheltwort.²⁰⁾

Kaže se nam sledeče razmerje: Izmed 44 Gutsmannovih iztočnic je vsem trem skupnih 20; skupno samo z Nierembergerjem jih ima Gutsmann 8, skupno samo z Adelungom pa 3.²¹⁾ Iz samo Nierembergerjevih iztočnic je izpuščenih 13; izmed njih je 12 malo pomembnih, bolj redkih besed, ena pa je samostalniško rabljen pridevnik, ki ga Gutsmann že ima;²²⁾ vse torej besede, ki jih Gutsmann pač namenoma ni sprejel. Iz Adelungovih besed je izpuščenih 42, med njimi je nekaj dobrih vsakdanjih besed (Scheinehre, Scheitelbein, scheiteln, Scheitelpunkt, Scheitmasz); izmed njih spada Scheinehre v vrsto takih pridigarških besed, kakršnih ima G. na tem mestu več (gl. naslednji odstavek), scheiteln in Scheitmasz pa sta izraza vsakdanjega življenja; te besede je moral Gutsmann torej le pri poznejšem izpopolnjevanju rokopisa pregledati.

Besed, ki jih ima samo Gutsmann, je 14; po večini so to sestavljenke s Schein- (8) in spadajo med besede verskega in moralnega pridigarja (Scheinbusze, -freude, -freundschaft, -friede, -fromm, -gelehrt, -glück, -ursache), 6 jih je narečnih (sestavljene s Schelm = Dieb, slov. tat) ali siceršnjih domačih (Scheiszstuhl).

Razmerje, ki smo ga našli med alfabetariji v Gutsmannovem, Nierembergerjevem in Adelungovem slovarju, zbuja v nas domnevo, da je Gutsmann rabil za osnovo svojemu besednjaku ravno nemško-latinski del Nierembergerjevega latinskega besednjaka. Prav tako smo videli, da je Gutsmann za izpopolnjevanje rokopisa uporabljal skoraj gotovo tudi Adelunga.

Sorodnost besednih člankov.

Poglejmo, če nam to domnevo potrdijo tudi besedni članki.

Primerjanje člankov Gutsmannovega slovarja z Nierembergerjevimi in Adelungovimi je zelo težavna zadeva; pri večini iztočnic je to sploh brez

²⁰⁾ Gutsmann, Schein - Scheltwort, 251—252; Nieremberger, schein - schelt - Wort, Fffff 1a — Fffff 2a; Adelung, Der Schein - Das Scheltwort, 4, 11—25.

²¹⁾ Skupno vsem trem: Schein, scheinbar, Scheinbarkeit, Scheinchrist, scheinen, Scheingrund, scheinheilig, Scheinheiligkeit, Scheintugend, Scheisse, scheissen, Scheit, Scheitel, Scheiterhaufe, scheitern, Schelm, Schelmerey, schelmisch, schelten, Scheltwort. — Z Nierembergerjem: scheinbarlich, Scheiszerey, Scheiszhaus, Scheisztopf, scheltbar, Schelter, Scheltrede, Scheltung. — Z Adelungom: Scheinfreund, Scheingut, Schelmenstreich.

²²⁾ To so: scheinend, scheinfisch, schein-Wurm, scheiszer, scheisz-Hausräumer, scheisz-Kraut, scheisma, der, Schelde, die, Flusz, schelen s. schälen, schelig, scheltbrief, scheltenswerth, — scheinheiliger, der.

uspeha, ker je Gutschmannov slovar v primeri z Nierembergerjevim zelo majhen. Nierembergerjev slovar ni paginiran, ampak šteje po staro samo pole (po 4 liste); obsega pa brez uvoda 147^{1/2} pole, obsega torej 1180 strani.²³⁾ Gutschmannov nemško-slovenski del pa šteje samo 489 strani. Pri tem pa obsega stolpec pri Nierembergerju 66 vrstic s približno 40 črkami, pri Gutschmannu pa samo 37 vrstic s približno 35 črkami. Razumljivo, da so Gutschmannovi članki brez primere krajši od Nierembergerjevih. Še vidnejše je to razmerje med Gutschmannom in Adelungom, saj obsega Adelung 5 debelih zvezkov s skupno blizu 7600 stolpci z več ko 60 vrsticami po 60 črk.

Vendar pa se pri daljši vrsti člankov le da ugotoviti sorodnost glede sistema, mestoma celo glede posameznih besed in rečenic.

Oglejmo si najprej daljši članek »Brand«.²⁴⁾

Gutschmann	Nieremberger	Adelung
Brand, gorištvu; s. Brunst.	brand, der, Feuersbrunst, incendium; Cic. — heftiger, acerrimum; maximum; id... d) den Brand löschen, incendium aqua extinguere; id... g) in Brand stecken, incendium facere, concitare...	Der Brand, des -es, plur. die Brände... 1. Derjenige Zustand, in welchem ein Körper brennet, oder gebrennet wird, ohne Plural. (1) Eigentlich. Warte bis das Feuer, bis das Licht in Brand kömmt... In Brand stecken... Einen Brand löschen...
Angebranntes Holz, ogorek. m. obžganu inu vgašenu polenu.	2) glüend Holz, titio; torris; Virg. — ausgelöschter, titio extinctus. Cels.	(2) Figürlich. (a) Eine Krankheit bey Menschen, Thieren und Gewächsen... Der kalte Brand.. Sphacelus, Gangraena. Der heisse Brand... Bey dem Viehe... Der Brand an den Bäumen... Der Brand an dem Getreide... (b) Eine grosse Dürre... (c) Eine heftige verzehrende Leidenschaft...
Brand im Getreide, snet, sniet, w. černe, m.	3) im Getreide, rubigo; urica; plin. ureda; Cic. 4) an Bäumen, patella; carbunculatio; Plin....	
Brand die Krankheit, vžganica, zgorečica, legar, m. mesotrounica.	5) der kalte, eine Krankheit, gangraena; Cels. sphacelus. Blanc.	2. Was da brennet oder gebrannt hat... (1) Eigentlich. So wird ein brennendes Stück Holz... ein Brand genannt...

²³⁾ Poslednja polovična pola je zaznamovana s črkami Kk kk kk k; alfabet šteje 23 črk, ker se črki J in V za štetje ne uporabljata. Ta alfabet se je torej za štetje pol šestkrat popolnoma izrabil, kar dá 138 pol, sedmič se je izrabilo še devet črk (od A do I); zadnje črke (K) je sedmič samo pol pole; skupaj torej 147 in pol pole.

²⁴⁾ Gutschmann, 57 (ves članek); Nieremberger, Bb 1b; Adelung, 1, 1034—37.

Ein glimmender, ein rauchender Brand.. Auch wenn dieses Holz nicht mehr brennet,.. heizt es noch ein Brand, und zuweilen auch ein Löschbrand, d. i. ein gelöschter Brand... (2) Figürlich... was so aussieht, als wenn es einmal gebrannt hätte, von der... Farbe... Brandfuchs, Brandhirsch...

3. Was zum Anzünden, oder Verbrennen dienet .. Brennholz...

4. So viel als man auf einmal durch das Feuer zubereiten, oder brennen kann, bey verschiedenen Arbeiten... Drey Brände Kalk.

5. Der Ort, wo ein Feuer gebrannt hat... Plätze im Walde, die durch das Feuer verwüstet worden, heizen.. zuweilen auch nur schlechthin Brände...

Brand, wo was angesengt,
zasmoda, smodej, zasmod,
osmod, m. persmodenje.

Frischov članek (Brand, 1, 124—125) je takole razporejen: 1) Das Brennen, ustio, 2) ein angebranntes Stück Holz, ein noch glimmender Brand torris, ein gelöschter Brand, titio, 3) dunkle Farbe, z. B. Brand-Fuchs, Brand-Hirsch, 4) incendium, 5) Krankheit an Menschen, 6) an Gewächsen, 7) bey den Feuer-Werkern, 8) ein Ofen voll (Ziegel), 9) oteklina v maternici, 10) novina, 11) purificatio argenti, 12) die Unterlage der Stein-Kohlen in Stein-Kohlen-Werk.

Gutsmannovemu članku se vidi, da je osnovan po Nierembergerju: najprej požar (prim. še celo G. »s. »Brunst« in N. *Feuersbrunst!*), nato ogorek, živ in ugašen, potem bolezen na rastlinah, bolezen pri človeku. Adelungov razpored je ves drugačen: najprej gorenje, požar, nato takoj gorenje v prenesenem pomenu, t. j. bolezen a) pri človeku, b) pri živalih, c) pri rastlinah, in še tu je Adelung žito in drevje drugače razporedil kakor Nieremberger (ki ga pa je Adelung poznal in uporabljal), potem šele ogorek in razno drugo, česar Nieremberger nima. Sklep Gutsmannovega članka (o pogorišču in zasmodi) pa ni iz Nierembergerja, ki tega pomena ne navaja, ampak iz Adelunga, in sicer je posnet po 5., zadnji Adelungovi točki. Pa se mu tudi takoj pozna, da je na napačnem mestu; kajti po Gutsmannovi in Nierembergerjevi razporedbi bi morala stati zasmoda za ogorkom, pred snetavostjo in boleznijo, dočim je pri Adelungu na pravem mestu, za ogorkom, ki pa stoji sam za bo-

leznimi. S Frischom Gutsman ni v sorodu, pač pa je Nieremberger porabil 2. Frischovo točko.

Pri nekaterih drugih člankih na prvi pogled ni povsem jasno, ali je rabil Gutsman Nierembergerja ali Frischa, in to zaradi tega, ker je Nieremberger sam Frischa uporabljal. V članku Sinn²⁵⁾ sta si n. pr. Nieremberger in Frisch zelo podobna, le da je Nieremberger Frischov članek razširil; ker pa je Gutsmanov sestavek seveda krajši od obeh predlog, kaže samo malenkostna stilna razlika, da je Gutsman rabil le v prvi vrsti Nierembergerja: Gutsman ima kakor Nieremberger frazo »des Sinnes seyn«, Frisch pa »solches Sinnes seyn« (oboje za latinski *ea mente, ea sententia esse*). Nasprotnega primera v Gutsmanu nisem našel.

Daljši članki pričajo torej kakor alfabetarij, da je Gutsman sestavljal svojo knjigo na osnovi Nierembergerjevega dela; za izpopolnitev pa je porabljal tudi Adelunga, vzporedno se je posvetoval v nekaterih primerih tudi s Frischom.

Tudi krajši članki, kolikor morejo sploh o čem pričati, pripovedujejo prav isto. Naj navedem izmed mnogoštevilnih prič samo nekatere, ki jasno dokazujejo neposredno odvisnost Gutsmanovega slovarja od Nierembergerja:

Gutsman	Nieremberger	Adelung	Frisch
A b m ü d e n, s. abmatten.	a b m ü d e n, ermüden, s. abmatten, müde machen.	—	—
A b p a c k e n, odtovoriti, s. abladen.	a b p a c k e n, deonerare quid; onus deponere; onere levare. Cic. s. abladen.	—	—
A b z w e c k e n, s. abzielen.	a b z w e c k e n, tendere. Cic. s. abzielen.	—	—
B a n n, pana, panstvu. Kirchenbann, cirkounu spreklinstvu, sprekletje. In den Kirchenbann thun, sprekleti, spreklinjati, ločiti od vernikov.	b a n n, der, weltlicher, proscriptio. Cic. — Kirchenbann, anathema; Id. einen im Bann thun, diris aliquem devovere Flor..., anathemate percellere. Sid. exsecrari, exsecratione devincire; Cic.	—	—
B e f a h r e n, bati se, s. befürchten.	b e f a h r e n... 4) befürchten metuere Cic... s. befürchten.	—	—
B e s c h ö n e n, oblepuvati; s. bemänteln.	b e s c h ö n e n, beschönigen, etwas womit... aliquid alicui rei praetendere; Cic. ... s. bescheinigen, bemänteln...	—	—

²⁵⁾ Gutsman 283; Nieremberger, Nnnnn 1b; Adelung 4, 481—483. Frisch, 2, 279.

Betten, postlati -stelem, postielati.	betten, das Bette machen, lectum sternere; Cic.	—	—
Bettest du dir wohl, so liegst du wohl, kaker si posteles, taku boš ležau.	2) betest du dir wohl, so schläfst du wohl, ut sementem feceris, ita metes; Cic. ...quilibet fortunae suae faber est.	—	—
Heimisch, domač, hišen; s. Zahm.	heimisch, zahm, — ein heimisches Thier, cicur animal, Varro...	—	—
Schinder, dertnik, merhodere, šintar.	schinder, der, carnifex; Cic. excoriator;	—	—
Leuteschinder, odertnik, šobovec.	2) — der Leute, sanguifuga; Plin. vulturius; Cic. extortor honorum. Ter.	—	—
Schinderey, dertje dertia, derenje, odertnia	schinderei, die, carnificina; Plin... 2) — der Leute, expressio pecuniae...	—	—

In še mnogo podobnih zgledov. V vseh teh primerih nimata ne Frisch, ne Adelung nič podobnega.

Pa še en dokaz imamo za to, da je Gutsmann uporabljal za sestavo svojega besednjaka ravno Nierembergerja, in to je — Jambrešić, ali prav za prav način, kako je Gutsmann po Nierembergerju in Jambrešiću iskal primernih slovenskih izrazov za posebno nedomače predmete ali osebe. Le en zgled:

Gutsmann navaja pod iztočnico *Küraszier* (166) sledeče prevode: *oklopnik, železnjak, jezdač se železnem persnikam*. Hrvaško besedo *oklopnik*,²⁶⁾ kako jo je Gutsmann našel? Poglejmo v *Nierembergerja*: *küraszirer, der, cataphractus*; Liv. *eques cui tegumentum est ex lameis ferreis*. Curt. — Prim. s tem opisom Gutsmannov zadnji opisni izraz! — (Frisch ima pod iztočnico *Kürasz*, I, 559, samo tale opis: Heut zu Tag sind Küraszier, cataphracti, Reuter, die ein Casquet, und etwann Hinter- und Vorder-Stück anhaben.) Jambrešić pa ima (93) pod iztočnico *Cataphractus*, a, um Liv.: *Oklopen, vu oklopeh* . . , pod iztočnico *Cataphractarius* pa: *Železnjak, Junak vu oklopeh, Oklopnik* . . Ali je dovolj jasno?

Da je Gutsmann rabil razen Nierembergerja in Adelunga (ter slovanskih virov, ki jih je dokazal dr. A. Breznik) tudi Frischa, čeprav ne tako izdatno, smo videli že zgoraj. Za dokaz naj navedem še dejstvo, da je Gutsmannu pri sestavljanju nekaterih člankov prišel pred noge tudi Frischov način sestavljanja po osnovnih besedah. Gutsmann (234): *Rohr, Röhre*, cueh, uež, žlieb, m. cieu, ceu, teršou, w. — (235) *Rohr, Wasserrohr*, studenčna ceu; *Luftrohr*

²⁶⁾ RDHV, 3, 167.

im Menschen, oduhalec, gergutec, m. *gezogenes Rohr*, risanica; s. *Moosrohr*, *Brunnrohr*. Nieremberger in Adelung nimata temu odstavku nič podobnega. Prim. pa pri Frischu v članku *Rohr*, n. (2, 124): im Sumpf; arundo palustris (G. Moosrohr), *Gezogen-rohr*, bombarda intus striata; v članku *Röhre*, f. tubus canalic. (2, 125) *Wasser-Röhren* in der Erde, *Brunnen-Röhren*, aquae ductus subterraneus ligneis canalibus, *Lufft-Röhre*, wodurch Athem geholt wird, aspera arteria. — Gutsman (297): *Stange*, drog, m. ranta, štanga, prekla. *Hebstange*, vzdigauka, porivalu: *Vogel- oder Leimstange*, žertica; *Brunnstange*: tromba. — Frisch je dal tu le povod, da je Gutsman besede tako nenavadno sestavil, sam ima v članku *Stange* (2, 319) mimo za nas le nepomembnih besed le *Hopfen-Stange*, *Bohnen-Stange* (prekla), *Stange*, woran die Vogel-Fänger die *Leim-Ruten* stecken haben, pertica aucupum qua aviculas visco capiunt, *Leim-Stange*. Pa se spomnimo še Gutsmanove nove tvorbe desetnik za prste na nogi, ki je nastala tako, da je Frisch po preprosti etimologiji uvrstil besedo *Zehe* (digitus pedis) pod iztočnico *Zehen*, decem (2, 467).

Gutsman in pravi domači besedni zaklad.

Že pri pregledovanju Gutsmanovega alfabeta rija smo videli, da je v njem tudi precej iztočnic, ki jih nima njegov glavni vir Nieremberger, pa tudi ne Adelung ali Frisch. Oziral se je pri tem pred vsem na jezikovni zaklad koroških Nemcev, ker je bil njegov besednjak v prvi vrsti namenjen njim in koroškim nemščine vajenim izobraženim Slovencem. Ker so bili ti po večini duhovniškega stanu, smo videli, da se je oziral tudi na besedni zaklad, ki se rabi pri verskem in moralnem pouku ljudstva po katehezah in pridigah.

Pogosto pa je razširjal Gutsman svoj alfabeta rj tudi prav zaradi slovenskega jezikovnega zaklada; privzel je nemško sestavljenko, narečno ali redko besedo samo zaradi tega, da bi mógel dati v besednjak lepo slovensko besedo, ki v običajnem nemškem pismenem in občevalnem jeziku ni imela enačice. Oglejmo si nekaj zgledov:

Nieremberger in Adelung imata sicer glagol *abwechseln* in glagolnik *Abwechslung*, Nieremberger razen tega še *abwechselnd*, varius, Gutsman je to besedo nadomestil s koroško-nemško *abwechslungsweise* (8) zaradi starega lepega slovenskega izraza *očrednu*, *počrednu*, eden za drugim (ki ga ponovi pozneje še pri *wechselweise*, 423): *počredi*, *počrednu*. — Nieremberger in Adelung imata besedi *Abweg*, diverticulum in *abwegsam*, von der Strasze ablegen, devius, Gutsman ima poleg besede *Abweg* *odpot*, m. *odpotje* še (8) *abwegig*, *odpoten*. Tudi Gutsmanovih besed (141) *Hirsbusch ausgeklopft*, viš, *otep*, m., (177) *Lotter* (N. lotter, latus, Cic.), *potepuh*, *prešernik*, (177) *Ludern* *zapravljati*, *žertuvati*, (186) *Mispreisen*, *neštirati*, *ograjati*, *gaditi* Nie-

remberger in Adelung nimata; k zadnji besedi je Gutsman še dodal rečeno: *Vsi so jo njemu gadili, jo je sai ko vzeu*, alle haben sie (die Braut) mispriesen, sie hat doch geheiratet. Enako Gutsmannov (188) *Mitterriem*, bey m Dreschl, und bey m Joche, *hož*, m. *gož*, m., (233) *Riegeln*, . . 2. *riegeln* (erregen?) *die Gall*, *žouc zbuditi*; s. zornig machen, rege machen. Nieremberger h glagolu *rupfen* in h glagolniku *rupfen*, das, die *Rupfung* nima samostalnika *der Rupfen* v pomenu odpadki pri trenju, slabo očiščena preja; Adelung ima samo netočno opomnjo (3, 1538). Gutsman pa razlaga: (239) *Rupfen*, *Gespinnst*, *hodnik*, m. *hodnina*. *Rupfene Leinwand*, *hodnični pert*, *hodnik* m. *Rupfen*, was bey m Brecheln entfällt, *tulova*, *psina*.

Posebno značilen pa je članek *Schweingrunzen*, ki ga ni ne v Nierembergerju ne v Adelungu, seveda tudi v Frischu ne; glasi se (274): *Schweingrunzen*, svinsku kruljenje, krilenje; *Zeitw.* kruliti, kriliti: wenn ein Hund u. d. unter sie kömmt, krohotanje, krohočenje; *krohotati*, *krohočiti*: wenn sie erschrecken, und fortlaufen, kernohanje, kernohati: wenn sie eingesperrt nichts zu fressen haben, kerlonkanje, dretje; *kerlonkati*, *dreti*: wenn sie aufgehalten werden, oder sehr hungrig sind, cvilenje; *cviliti*. — In še mnogo podobnega.

Tudi v številnih posamnih člankih se pozna, da jih je Gutsman mimo Nierembergerja in Adelunga, Frischa in drugih izpopolnjeval tudi po potrebah in zahtevah slovenskega jezikovnega zaklada.

Naj naštejemo le nekaj najznačilnejših zgledov, ki jih je zelo mnogo: (141, *Hirs*, *Hirschgetreid*, *prosu*): *Hirstreten*, *prosu meti*, *menem*, *Hirsausarbeiten*, *ausbeuteln*, *pleušati*, *spleušati* *prosu*. — (141, *Hirsch*, *jelen*, *rogač*): *Hirsch in der Brunst*, *košutnik*. — (189, *Morgen*, *jutre*): *morgen frühe*, *zaitra*, *jutre* *zjutra*. — (189, *Morgens*, *zjutra* . . .): *Heut morgens*, *dave*. — (189, *Morgengabe*, *žienski dieu*, *juterni dar*, *dota*, *jutrnina*, *obdiel*): *Morgengabe* *geben*, *obdieliti*. — (192, *Muthwillig*, *nesporeden*): *Er ist muthwillig*, *nore* *ga lomi*: *muthwillig herumspringen*, *bezlati*. — (196, *Nacht*, *nuč*): *Tag und Nacht*, *nuč* *nu den*. *Heut auf die Nacht*, *auf den Abend*, *donesz na nuč*, *drieve*. — (224, *Rammeln*, *wie die Thiere*, . . *pojati se* . .): *wie die Böcke*, *se perskati*, *wie die Schweine*, *se hukati* . . — (230, *Reihe*, *versta*, *čreda*): *Die Reihe kömmt auf mich*, *na me čreda pride*. — (230, *Reise*, *potovanje* . .): *Auf der Reise kann man nicht heiklich seyn bey m Essen*, *na poti ne more muležen*, *ali zbircen biti per jedeh*. — (232, *Reuen* . . *žau biti*): *Es wird dich nicht reuen*, *te ne bo glava boleva*, *tebi ne bo žau*. (Prim. Kocbek-Šašelj, *Pregovori* . ., 147: *Po slabi tovarišiji rada glava boli*.) — (268, *Schreyen*, *vpiti* . .): *Schreyen wie Wiegenkinder*, *vrišati*: *wie ein Esel*, *gigati*, *rigati*: *wie die Henne*, *kokotati*, *kokodaškati*. — (268, *Schritt*, *korak* . .): *kleine Schritte machen*, *kruclati* (t. j. *koracjati*). *Der alte Herr ist noch selbst mit kleinen Schritten gekommen*, *te stari gospud so še sami perkruclali* . . — (286, *Sonne*, *sonce*): *Die Sonne*

geht unter, sonce gre v' zaton, gre k' božjei gnadi. — (302, *Steuerfrey, brez večje, prost od večje, od podaukou izbaulen, od šibre snet, vunvset*): Das Haus ist steuerfrey, od te hiše večja ne gre. — (308, *Streichen, strugati, mazilati; . . . mit Ruthen streichen, šibati . . .*): trefflich abstrichen, drobnu se šibo zmazati, stepsti; den Geigenbogen streichen, lok vošiti, povošiti. — (312, *Stürzen, kucniti, pokucniti, prekucniti, na kozji rog potočiti, prevaliti*): Er sucht dich zu stürzen, on se perpraula, da te oče čez penj prevreči, te jiše prekaniti. — (313, *Sudeln, nečednu kuhati . . .*) 2. sudeln, langsam arbeiten, žuliti . . . — (322, *Tisch, miza*): Der Tisch steht ableitig, miza visi. — (323, *Todtenbahre, para, smertne pare . . .*): Einen auf die Todtenbahre legen, koga naparati, na pare djati. — (351, *Ungefahr, permerliu, dogoden, t. j. slučajan*): Er hat ein ungefahres Glück gehabt, se mu je vslepilo, naslepilo. — (426, *Wehre, branitje . . .*): Wehre, Damm machen, zajezi, jeziti, jezuvati. — (426, *Weib, žena*): Nur das Weib hat es versprochen, je ko janka obečala. — (455, *Zäumen, berzdati . . .*): Die Zunge zäumen (t. j. zähmen), jezik za zobmi deržati.

Po vsem tem smo spoznali, da je Gutsmann osnoval svoje slovarsko delo po Nierembergerjevem nemško-latinskem besednjaku, da pa je uporabljal poleg njega tudi Adelunga in Frischa in morda še kak drug nemški besednjak; pri prirejanju in krčenju člankov, pa tudi pri razširjanju alfabetarja in člankov se je izdatno oziral na potrebe slovenskega besednega zaklada; pri iskanju dobrih slovenskih besed mu je večkrat izdatno pomagal tudi Jambrešić, pri katerem je našel poleg vzhodno-slovenskih besed tudi hrvaških (Breznik).

O pregovorih Gutsmannove bere.

Oglejmo si zdaj spet pregovore iz Gutsmannovega besednjaka in njegove slovnice. Ni dvoma, da so spodbudili Gutsmanna nemški zgledi, da je začel uporabljati v besednjaku slov. pregovore. Frisch¹⁵⁾ razlaga besede, posebno njih zgodovino in rabo pogosto z zgledi iz starih nemških pisateljev in letopisov, mestnih pravic i. pod., ne le reformacijske dobe, ampak tudi iz zgodnjega srednjega veka (Tatian, Notker . . .). Kjer le more, pa navaja in razlaga tudi nemške pregovore; časih jih kar dobesedno prevede na latinsko (der Apfel fällt (!) nicht weit vom Stamm non procul a proprio stipite poma cadunt, 1, 30), časih jih prevaja po zmislu (Es müssen starke Beine seyn die gute Tage ertragen können, haud facile est aequa commoda mente pati, 1, 77/78), časih pa jih prevede tudi z latinskim pregovorom (Wie man sich bettet, so schläft man, quisque fortunae suae faber est, 1, 88), časih pa kar s kopico podobnih pregovorov (Art lässt nicht von Art, mali corvi malum ovum, Non procul a proprio stemmate poma cadunt; Naturam expellas furca, tamen usque recurret, 1, 36).

Prav tako dela tudi Nieremberger v svojem slovarju¹⁵), le da ta še rajši pritegne za prevod in razlago latinske pregovore in pesniške izreke (Betten, . . . bettest du dir wohl, so schläfst du wohl, ut sementem feceris, ita metes; Cic. sui cuique mores fingunt, conciliant fortunam; Nep. quilibet fortunae suae faber est). Še več pregovorov ima Adelung¹⁵), saj je poznal in uporabljal ne samo Frischa in Nierembergerja, ampak še razne druge nemške besednjake in siceršnje pripomočke; razlaga jih seveda nemški.

Gutsmannovi nemški pregovori — kolikor jih namreč rabi za razlago slovenskih — so po obliki večkrat podobni Nierembergerjevim kakor Frischovim ali Adelungovim (G. Bettest du dir wohl, so liegst du wohl; N. Bettest du dir wohl, so schläfst du wohl; — F. A. Wie man sich bettet, so schläft man; gl. pod iztočnico *posteleš*. Podobno pod iztočnicami *kopriva*, *ne spušaj se*, *norce* 1, 2, *nos* 1, *obilnost*, *ropotec*, *sreča* 2; nasprotno gl. pod iztočnicami *besieda*, *Liebe besiede*, *led*, *lise* . . .). Največkrat pa se vidi, da nemških pregovorov Gutsmann ni prepisal ne od tega ne od onega, ampak da jih je poznal že po ustni rabi, in to v posebni koroški obliki; to dokazujejo majhne besedne razlike med Gutsmannovimi zapiski in med nemškimi slovarji. En tak zgled smo videli pravkar pri pregovoru o postiljanju; vsi Nemci govorijo o spanju, Gutsmann pa o ležanju (podobne razlike gl. pod iztočnicami *besieda* mož, *nos* 2, *pokrito*, *vrana* . . .). Najbolj pa dokazujejo to pregovori, ki jih ima Gutsmann, a jih pri Nierembergerju, Frischu in Adelungu ni; zglede glej pod iztočnicami *gospoda*, *kropliva*, *ljudje* 1, *mačka* 1 (Wie die Mutter . . .), *pes* 3, *prej* je, *prva obrest*, *rakom*, *skak*, *šparavec*, *ukrasti*, *uradnik*, *ušeta*, *zatožiti*, *zijala*.

Gutsmann slovenskih pregovorov svoje breme običajno ni prevedel iz nemškega ali latinskega (nekateri pridigarskim podobne izreke je morda izvzel, n. pr. *sramežljivost*). Zapisoval jih je marveč, kakor jih je hranil v spominu ali kakor jih je slišal; diplomatično natančen pri tem seveda ni bil vedno, a v celem zvest (n. pr. rahla *besieda*, Čič pravi . . ., *igra* . . .). Nierembergerjevi, Frischovi in Adelungovi nemški in latinski pregovori in reki so mu bili samo kakor sprožilo, ki je razgibalo misli, da se je spomnil sorodnih slovenskih pregovorov in rekov, tudi takih, ki nemških (latinskih) spominjajo samo po kaki besedi (G. »Berg«: Es ist kein Berg ohne Thal, ni planine brez doline; N. »Berg«: Berg und Thal kommen nicht zusammen, aber die Leute), pa tudi takih, ki so neglede na obliko, samo po misli podobne (G. »Schuhleist«: Schuster bleib bey dem Leiste, ne spušaj se v' tu, kar ne znaš; N. 2 »leist«: Schuster bleib bey dem Leiste).

Pač pa je Gutsmann časih kak narodni pregovor, ki ga je hranil v spominu, po latinskem ali nemškem vzorcu kaj preoblikoval. Za zgled nam bodi pregovor, ki se glasi pri Kocbeku-Šašlju⁷) takole (str. 206): Zgodaj začne žgati, kar ima kopriva *postati*. Latinska oblika pa se glasi po Nierembergerju

in Frischu pri »Nessel«: Urit mature, quod *vult* urtica *manere*. In Gutsmann je pregovor res predelal: Zguda počne žgati, kar kopriva oče *ostati*.

O vsem tem se moremo prepričati, če v naslednjem spisu Gutsmannovih pregovorov, rekov in prilik Gutsmannovo besedilo primerjamo s sporednicami iz Nierembergerja, Frischa, Adelunga in Jambrešiča.

Pristnost večine Gutsmannove bere pregovorov pa izpričuje tudi še drugo dejstvo; dasi nam je večina njegovih zapiskov danes nova, se vendar popolnoma naravno urejajo v dolgo vrsto inačice znanih nam slovenskih pregovorov in rekov. Izmed Gutsmannovih zapiskov — ki jih je domalega 150 — se kakih 20 dobesedno ponovi v Kocbekovi in Šašljevi knjigi, blizu 60 pa jih ima tam kako mlajšo inačico; pa tudi pri tistih blizu 80, ki tam nimajo nikake sorodnice, pričajo skoraj brez izjeme misel, jezik in slog, da so pravo narodno blago, niti deset med njimi jih ni sumljivih — kakor se kaže, so te nastale nekaj pod vplivom Jambrešičevim, nekaj pa kot kaka pridigarska improvizacija (*Lepota* . . , *Sramežljivost*, *ukrasti*, *zatožiti*).

Po jezikovnem zakladu niso vsi Gutsmannovi narodni pregovori, kakor bi kdo sodil, koroško-slovenskega izvora. Nekaj jih je gotovo dobil od drugih slovenskih in slovanskih virov, skoraj gotovo ustno od stanovskih tovarišev, n pr. *Kolikor ludi, toliko čudi* — *Uradnik okradnik*. Vendar pa je današnje naše znanje besednega zaklada različnih naših narečij še premajhno, da bi mogli s tega stališča pravilno oceniti vse Gutsmannovo gradivo.

Izmed Gutsmannovih mačic, ki so natisnjene (nekoliko drugače) tudi v KŠ, so nekatere prav dragocene, saj so stárejše, prvotnejše in — pravilnejše ko Kocbekove; pri nekaterih moremo šele v Gutsmannovi obliki doumeti pravo misel ali se veseliti njih duhovitosti in umetniške oblike. Nekaj primerov: KŠ, 17: *Baba žanje*, dedec strže korenje, sin polže strelja, hči *polna dela*; G. *Baba gobe ženje*, dedej sterže korenje, sin použe striela, hči *puže* (t. j. punčke) diela. — KŠ, 17: *Beseda mu teče* kakor sok v dobu; G. *Njemu besieda teči* (*tiči*) kakor sok v dobi. — KŠ, 22: *Bog že ve*, kateri kozi *rep odbije*; G. *Bug že vie*, kirei kozi *rug odtrupi*. — KŠ, 116: *Marsikatera bukev* na svojem koncu toporišče da; G. *Naiskaka bukva k' svoimu koncu topar* da (t. j. sama si pomaga k smrti). — KŠ, 38: *Črn ko kužek*; G. *Črnejši koker žužou* (saje). Pravilno bi bilo torej: *Črn ko žužek* (= žužel). — KŠ, 13: *Ako bi ljudje ne mrli*, konj ne drli, bi bili že davno svet podrli; G. *Če bi lúdi* (ljudje) ne vmerli (merli), *se konji* ne derli, bi svet daunu poderli. — KŠ, 120: *Mlin melje*, kar mu *nasiplješ*; G. *Mlin mele*, kar (se) mu *naspe* (t. j. kar v gozd zakličješ, se odbije od njega). — KŠ, 24: *Bolje je ikaj* kakor nikaj; G. *Bu(l)ši nekai*, kaker nikai. — KŠ, 156: *Prva sreča gre za peč sest*; G. *Ta perva obriest* (dobiček) *gre za duri siest*. — KŠ, 192: *Veliko ropotanja*, zrnja pa nič; G. *Velik ropotec* (mlin — človek), ampak malu mele. — KŠ, 244: *Vigredni snežici* so *hišni volčiči*; G. *Vigredni snežiči* so *žitni volčiči*. — KŠ, 69: *Kaj misliš*,

da boš *do sodnjega dne* trobental (ali: na sodnji dan kašo kuhal); **G.** On ne bo *k sodnemu dnu (dnevu) trobiu*.

Med pregovori, reki in prilikami, ki jih v Kocbekovi in Šašljevi zbirki vobče ni, pa so nekateri pravi biseri narodne bistrosti in umetnosti. Glej v sledečem spisku pod iztočnicami *Liepe besiede, gladek, gospudi, hiše, jelove koze, kropljiva, kruhu* 1—2, *Motika, obeti, orali, oralu, ostuden, plačal* 1—2, *Plave gosi, po srieni, Zima*.

Spisek pregovorov, rekov in prilik iz Gutsmannovega besednjaka in slovnice.

V naslednjem podajem Gutsmannovo besedilo natanko po izvirniku, a v gajici; le slovenske iztočnice so tiskane v bohoričici zaradi alfabetične razvrstitve v besednjaku; popravki Gutsmannovega besedila (tiskarskih in drugih napak) so v oklepajih. Nemško besedilo vseh avtorjev je tiskano v današnjem pravopisu razen iztočnic tam, kjer je to zaradi alfabetične razvrstitve potrebno. Jambrešičevo besedilo je v gajici. Ločila so današnja.

Kratice:

A(delungov slovar). Gl. op. 15 c.

F(rischov slovar). Gl. op. 15 a.

J(ambrešičev slovar). Gl. op. 13.

KŠ Kocbek in Šašelj, Slovenski pregovori, reki in prilike. Gl. op. 7.

N(ierembergerjev slovar). Gl. op. 15 b

Spl Gutsmannova slovnica (Windische Sprachlehre, Klagenfurt, 1777). Gl. op. 1.

Op. Iztočnica s številko v oklepaju znači iztočnico in stran Gutsmannovega besednjaka. Gl. op. 2.

Znaki pred pregovori, reki in prilikami:

g Gutsmannov verz.

gn Narodni pregovor v Gutsmannovi obliki.

n Narodni pregovor, rek ali prilika.

pr Pridigarski (Gutsmannov?) rek.

Te ocene so seveda kolikor toliko subjektivne in nočejo veljati za nič drugega kakor za to, kar so.

Alfabet je razvrščen po današnjem pravopisu, čeprav bi bile Gutsmannove črke drugačne: Vuro išči torej pod ura, smert pod smrt, nusz pod nos itd.

- n **Baba** gobe ženje, dedei sterže korenje, sin použe striela, hči puže diela. Müszige Leute. (Müsziggänger, 192.) Prim. KŠ, 17, pokvarjeno (Baba žanje ...). [baba = stara mati, babica. — dedej = stari oče. — puža = punčka; G Pusha (538), Puppe, Docke, Mädchen.]
- n **Bodi** tebi besieda mož. Ein Mann ein Wort. (Mann, 180.) Prim. KŠ, 19 (Bodi mož . .), 121 (Mož beseda 1—4). — **N** (Mann): Ein Mann ein Mann, ein Wort ein Wort. **N** (Wort), **F** (Mann, 1, 639), **A** (Mann, 3, 348, Wort, 5, 294): Ein Wort ein Wort, ein Mann ein Mann.

- gn Rahla **besieda** zlobnost vtolaži. Ein gelindes Wort dämpft den Unmut. (Gelind, 112.) Prim. KŠ, 158 (Rahla beseda srd utolaži); podobno 112 (Lepa reč, t. j. beseda . . .), 147 (Ponižen odgovor . . .). — Prim. N (gelind) — Saiten aufziehen, . . . ferociam comprimere, reprimere. F (lind, 1, 616), A (lind, 2, 532) Jemanden mit gelinden Worten besänftigen.
- n Njemu **besieda** teči kaker sok v' dobi. Er kann mit der Rede nicht fort. (Rede, 228.) Prim. KŠ, 17, pokvarjeno (Beseda mu teče . . .). — A (Rede, 3, 1328) Mit der Rede nicht wohl fortkommen können. [teči : tiči.]
- n Liepe **besiede** stezde inu pote potrieblajo. Ein gutes Wort findet eine gute Statt. (Wort, 449.) Podobno KŠ, 112 (Lepa beseda lepo mesto najde). A (Wort, 5, 294): Ein gut Wort findet eine gute Statt.
- n On se **besiede** znebi, da ne vie kaku. Er ist ein Wortdrescher. (Wortdrescher, 449.) KŠ, —.
- n Ničesar ni ž'njem, kar betve ne vela. Er ist nichts wert. (Nichtswert, 200.) KŠ, —, [kar : nikar, niti.]
- n Bob v'stieno metati. Leeres Stroh dreschen. (Spl, 131.) Prim. KŠ, 19; pod. 184 (Toliko se ga prime beseda . . .).
- n Bug že vie, kirei kozi rug odtrupi. Gott weisz schon, wen er demütigen will. (Spl, 132 [katirei], Rug, 541.) Prim. KŠ, 22, pokvarjeno (rep nam. rog . . .). — Prim. N (Horn): Die Hörner abstoszen. F (Horn, 1, 468), A (ablaufen, 1, 57; Horn, 2, 1286): Sich die Hörner ablaufen.
- n Bug dai norcam pamet. Dasz doch die Leute gescheider würden! (Spl, 132.) KŠ, 20 (1. polovica).
- pr Nišir ne vie, kai mu je Bug odrediu, namieniu. Niemand weisz um sein Schicksal. (Schicksal, 253.) KŠ, —.
- n Leta bode **bogat** kaker pesz rogat. Dieser wird niemals reich werden. (Spl, 133., Reich, 229: On bo . . .). Prim. KŠ, 140 (kadar nam. kaker), 20 pretvorjeno (Bogat je kakor bi bil rogat).
- n Kar v' brezni zrasti, april pobrije. Was im März wächst, verderbt der April. (März, 487.) KŠ, 219.
- n Se derži, kaker bi ga pod nosam briu. Er hält sich ernsthaft. (Nosz, 527.) Prim. KŠ, 49 (Drži se . . .), 163 (Se modro drži . . .).
- n Naiskaka **bukva** k'svoimu koncu topar da. Oft mancher hilft zu seinem Untergang. (Buchbaum, 60.) Prim. KŠ, 116, pokvarjeno (Marsikatera bukev na svojem koncu toporišče da).
- n Zdaj sem jez v' cekli. Itzt bin ich im Schmissee. (Schmisz, 263.) KŠ, —, [cekla: močvara; G Zekla, Morast (562) 189. V obliki caklja pozna besedo tudi Zalokar (Pleteršnik).]
- n Vsakiteri vie, kei ga čreul tiši. Ein jeder weisz, wo ihn der Schuh drückt. (Spl, 133.) Prim. KŠ, 161 (Sam najboljše več, . . .). F (drücken, 1, 208): Es weisz keiner besser, wo ihn der Schuh drückt, als der ihn anhat.

- n Čič je nič; delavec je hlebavec. Mit Sitzen verdient man nichts; Arbeit bringt Brot. (Zhizh, 563.) KŠ, 36; samo 2. del: 40.
- gn Čič pravi (pravijo), da je nič; kaj nam seja da? Mit Sitzen gewinnt man wenig. (Sitzen, 284.) Prim. zgoraj!
- n Človek kaže v' mladusti, kai oče biti v' starusti, . . gl. kopriava.
- n Črna krava ima sai bielu mlieku. Nicht alles, was schwarz, ist schlecht. (Schwarz, 273.) Prim. KŠ, 38; podobno 107 (Krava črna, mleko belo). [saj: vendar.]
- n Dedeji sredico mudlajo, otroci skorjo grudijo. Schmolle ist für Alte, Rinde für Junge. (Schmolle, 263.) KŠ, —. Prim. J (Juvenis, 466): Laeta iuvenem frons decet, tristis senem. prov. Vesela Mladost (Mladost norost), starost nikam nemore. Was jung ist, das singt, was alt ist, das hinkt.
- n Dobre vole mošne kole. Guter Dinge sein leert den Beutel. (Spl, 131, Guter Dinge, 126.) KŠ, 44. — Prim N (ding), F (Ding, 1, 198): Guter Dinge sein.
- n Dougi lasi, kratka pamet. Weiber haben kurzen Verstand. (Lafz, 516.) KŠ, 46; prim. 210 (Ženske imajo . . . ; Ženske so dolgi las, pa kratke misli, kratke vere).
- n Had (gad) babo snie. Die Schlange ist schlimmer als ein altes Weib. (Schlange, 257.) KŠ, 51.
- n Gladek kaker dobova skorja inu okrogel kaker rezdram. Ein sehr grober Mensch. (Grob, 124.) KŠ, —. [rezdram (razdram)? — A. J. Murko je v svoj slovar prepisal samo prvi del pregovora: je gladek kakor dobova skorja; nem. slov. del, str. 387.]
- n Jez ga gorvliečem, on le pod mizo tiši. Er ist unverbessert. (Unverbessert, 365.) KŠ, —.
- gn Kar gospoda stori krivu, kmeti plačat' murjo živu. Was die Herrschaft unrecht tut, zahlt der Bauer durch sein Gut. (Kmet, 511.) KŠ, 74. — Prim. N (Herr): Wann sich die Herren raufen, müssen die Untertanen die Haare dazu hergeben, (Quidquid) delirant reges, plectuntur Achivi. A (Herr, 2, 1127): Herren Sünde, Bauern Busze, quidquid . . . Hor. J (Delirare, 189): Quidquid . . . Poglavarska pomamlenja, podložnikov su vmorenja. Was die grosze (!) Fürsten wahnsinnig verüben, das tuet den Untertan mit Schmerzen oft betrüben.
- n Visoki gospudi, veliki obeti. Grosze Herren versprechen viel. (Herr, 136.) KŠ, —.
- n Haužie kaker pesz v' konopleh. Er wirtschaftet schlecht. (Konopla, 512.) KŠ, 54 (Gospodari . . .).
- pr Ta mlaiši hči spuelam ali skuz marnije z' materjo. Von der jüngeren Tochter redet die Mutter immer. (Tochter, 323.) KŠ, —. [spuelam =

- spolom, vedno. — marnije = marnuje, govori. V prireditvi (Gutsmanovi?) ali v nemškem prevodu je očitna napaka.]
- n Ona hlače nosi. Sie führt das Regiment. (Weiberregiment, 427.) Prim. KŠ, 101 (Kjer žena hlače nosi, mož malokdaj dobro kosi, ali: si mož kruha prosi). — Prim. J (Gynecocratumenus, 348): Muž ženi podložen, kojega hlače ona nosi, koj činiti mora, nè kaj sam hoče, nego kaj žena zapovéda, več žena nego muž; pfi.
- n Od hiše kaplive, od žene svadlive rieši nasz. (Zankisch, 454.) KŠ, —.
- n Herza kaker konj. Er lacht oft hell. (Lachen, 167.) KŠ, —. Prim. J (Cachinno, 74): Grohotom se smejem, Rozgočem; Cachinnatio, Grohotanje ... Rozgotanje.
- g Kader hudič je biu boun, je biu brumnosti vesz poun; kumei je on zdrau postau, je kak' prei hudič ostau. Der Teufel bleibet ungebessert. (Ungebessert, 350.) KŠ, —.
- gn Hranjavec rezpraulauca naide, gl. šparavec.
- gn Kader naibol jigra teče, njei obrnit imaš pleče. Traue dem Spiele nicht. (Spielen, 290.) Prim. KŠ, 67. (... obrni ji hitro pleče). [Prvotno pač: ... ji obrni hitro pleča.]
- n Zna od jelove koze mleku dobiti. Er weisz aus allen Sachen Profit zu machen. (Mleku, 523.) KŠ, —. [Jelova koza je tesarska koza.]
- gn Zguda počne žgati, kar kopriva oče ostati; človek kaže v' mladusti, kai oče biti v' starusti. Man verbleibt, wie man sich in der Jugend zeigt. (Verbleiben, 375.) Prvi dve vrstici: prim. KŠ, 206. — N (Nessel): Was zur Nessel werden will, brennt beizeiten, Urit mature, quod vult urtica manere. Prov. F (Nessel, 2, 15): ... brennt bald. Podobno A (3, 772). Zadnji dve vrstici: KŠ, 37.
- n Kropliva tudi mladica žje. Auch junge Brennesseln brennen; böse Art verrät sich bald. (Brennessel, sic!, 58.) KŠ, —.
- n Ti nesrečna kust! O du Elender! (O, 204.) KŠ, —.
- n Kozjo vero dopernašati. Lesseln, vozvati, losati, [t. j. razreševati, razvozlati]. (Lesseln, 175.) KŠ, —.
- n Na kozji rug potočiti. Stürzen, prekucniti, prevaliti. (Stürzen, 312.) KŠ, —.
- n Krava per gobci mouze. Wie die Kuh gefüttert wird, so gibt sie Milch. (Kuh, 165.) KŠ, 107.
- gn Da je li kaker kert, sai ko rije kaker kert. Er ist ein unverständiger, doch unruhiger Mensch. (Kert, 509.) KŠ, —. [Da . . . li: dasi, čeprav, — sai, sai ko: vendar, vendar le. Beseda krt je tu rabljena v dvojnem pomenu, prvič kot podoba za nespametnega človeka, drugič za nemirno žival samo.]
- n Človek, da po kruhu diši. Trefflicher Mensch, mit dem was zu richten ist. (Trefflich, 326.) Prim. KŠ, 42 (Dober kot kruh).

- n On še po kruhu diši, sicer ga per hiši ni. Prim. zgoraj.
- n On je na led posajen. Er ist in den Sack geschoben. Spl, 132.) KŠ, —. Prim. F (Sack, 2, 140): Einen in den Sack stecken vulgo für überwinden, vincere non sine ignominia. (Prim. A, 3, 1561.)
- n Liepa je slipea. Die Schönheit verführt. (Schönheit, 266.) KŠ, 112; prim. 113 (Lepota oslepi), 74 (Kar je lepo je slepo).
- pr Lepota vpravi v'sramoto. Gl. prejšnji rek. KŠ, —.
- n Vsaki ima svoje lise, muhe, zamere. Jeder hat seine Makeln, Mängel (seine Tadel). (Tadel, 315, Makel, 178.) KŠ, —. A (Mangel, 3, 342): Jeder Mensch hat seine Mängel. — F (Mangel, 1, 639): Es ist kein Mensch ohne Mangel. — N (Fehler): Kein Mensch ist ohne Fehler. — J (Auricula, 61): Auriculas asini quis non habet? Pers. Gdo je prez pomenkanja? (peregrine prez falinge). Wer ist ohne Fehler?
- n Veša se na luči zasmodi. Die Schönheit verführt. (Schönheit, 226.) Prim. zg. lepa, lepota. KŠ, —.
- n Če bi ludi (lúdi = ljudje) ne vmerli (merli), se konji ne derli, bi sviet daunu poderli. Wenn die Leute nicht stürben, Pferde nicht verdärben, würde die Welt eingestürzt werden. (Sterben, 301). Prim. KŠ, 13 (Ako ...)
- n Koliker ludi (lúdi: ljudi), toliku čudi. Jeder tut nach seinem Trieb, (Trieb, 327.) Prim. KŠ, 103 (...toliko pameti), 173 (Sto ljudi — sto čudi). — N (Kopf): So viel Köpfe, so viel Sinne, quot homines (F. capita), tot sententiae. Ter. F (Kopf, 1, 537), A (Kopf, 2, 1715): Viel Köpfe, viel Sinne.
- n Lug vleečejo. Es geht stark die Rede. (Spl, 132.) KŠ, —.
- n Kar mačka rodi, radu miši lovi. Der Apfel fällt nicht weit vom Baume (Spl, 131.) Wie die Mutter, also die Tochter. (Mutter, 192.) Prim. KŠ, 75.
- gn Je vtisnjen kaker breja mačka. Er ist sehr empfindlich, häckerlich. (Mazhka, 520.) Prim. KŠ, 180 (Tak si kakor ...) [Vtisnjen: občutljiv; G (134) Heiklich, naskerliu, vtisnjen. Umetna tvorba.]
- gn Mačko vu vreči kupiti. Die Katze im Sacke kaufen. (Katze, 152.) Prim. KŠ, 129 (Ne kupuj mačka v vreči). — N (kaufen) die Katze nicht im Sacke. F (Katze, 1, 505); A (Katze, 2, 1518): Die Katze im Sacke kaufen. [Vreče-ja, n.: umetna beseda; G (240) Sack, žakel, m. vreče, vreča; podobno str. 561.]
- n Vse mine. Alles geht vorbei. (Vorbeigehen, 409.) Prim. KŠ, 201 (Vse pride ...).
- n Tudi mladenč starjake sodi. Mancher Jüngling ist gescheider als ein Alter. (Jüngling, 149.) KŠ, —.
- n Mladost je norust. Jugend ist selten gescheid. (Jugend, 149.) KŠ, 119. J (Juvenis, 460): Mladost je norost. Gl. zg. pod dedeji.
- n Človek kaže v' mladusti, kai oče biti v' starusti, gl. kopriiva.

- n **Mlin** mele, kar (se) mu naspe. Auf grobe Worte folgt grobe Antwort. (Mlin, 523.) Prim. KŠ, 120.
- n **Motika** kmeta inu krala v'eno jamo sp(r)aula. Der Tod macht den Bauer und König gleich. (Motika, 524.) KŠ, —.
- pr **Nema muzika (mozga)** bol možganou. Er hat weder Kraft noch Verstand. Musik, 525.) KŠ, —. [bol: ali; ne — ne —.]
- n **Bodi si sveta katarina**, bol pak kriesz, kader je merzlu, le niati lesz. Wenn es kalt ist, heize ein. (Heizen, 135.) Prim. KŠ, 215 (Bodi Katarina ali Kres...), 19 (Bodi zima, bodi kres, kadar zebe, neti les).
- n **(Zdai sem jez) muha v' močniki**. Gl. v cekli! (Schmisz, 263.) Prim. KŠ, 65. (Je tak, kakor bi muho iz močnika potegnil), 196 (Vrti se kot muha v...).
- n **Muha**, katira perleti, huiši pikni. Ein gähkommendes Unglück ist schlimmer. (Fliege, 100.) KŠ, 122; podobno 52 (Gladna muha...).
- n **Brez muje** se čreul ne obuje. Nichts kömmt ohne Mühe. (Muja, 524.) Prim. KŠ, 29 (Brez truda se še č...), 28 (Brez muje se ne obuje).
- n **Ne kradi**, rajši prosi; kar sprosiš, z'miram nosiš. (Stehlen, 299.) Prvi del. KŠ, —. Drugi del: prim. KŠ, 76 (Kar priprosiš... Kar se sprosi...), 73 (Kar človek izprosi, brez greha nosi), 75 (Kar izprosiš...), 89 (Kdor prosi, svobodno nosi). Prim. glede rime J (Camelus, 82): Camelus desiderans cornua etiam aures amisit, Prov. Koi preveč prosi, on zevsema ništ ne nosi.
- n **Ne spušai se v'tu**, kar ne znaš. Schuster bleib beim Leisten. (Schuhleisten, 269.) KŠ, —. N (Leist): Schuster bleib beim Leist, ne sutor ultra crepidam. Prov.
- n **Bu(l)ši nekai**, kaker nikai. Besser etwas als nichts. (Nichts, 200.) Prim. KŠ, 24. (Bolje je ikaj kakor nikaj).
- n **Norce pasti**, Narren feil haben. Norce pasejo. Sie treiben Narrenpossen. (Spl, 132.) KŠ, —. N (Narren-Possen) treiben, nugas agere. Plaut.
- n **Povsod svoj nusz** notervtekne. Er hat überall seine Nase dabei. (Nase, 198.) KŠ, —. N (Nase): Er hat seine Nase überall dabei. F (Nase, 2, 9): A (Nase, 3, 737): Seine (die) Nase in alles stecken.
- n **Primi sam sebe za nusz**. Nimm dich selbst bei der Nase. (Spl, 133.) Prim. KŠ, 161 (Sam sebe primi...). — F (Nase, 1, 9), N (Nase): Zupfe dich selbst bei der Nase. Prim. A (3, 737).
- n **Štimanejši so novine** kaker starine. Neues gilt mehr als Altes. (Novine, 527) KŠ, —. [Štimam = (v prvotnem pomenu) spoštovan, cenjen; prim. lat. aestimare, it. stimare.]
- n **Veliki obeti**, malo prejeti. Grosze Verheisungen, wenig Leistung. (Verheisung, 382.) Podobno KŠ, 139 (Od velikih obetov in dolgih svetov je malo upati).

- gn Kir je **obiunost**, tam je presilnost inu prevupnost. Wo Überflusz ist, dort ist Übermut und Übermacht. (Überflusz, 332.) Prim. KŠ, 97 (brez poslednjih dveh besed, ki so pač Gutsmannov dodatek). — Prim. N (Gut): Gut macht Mut, ex copia ferocia. A (Übermut, 4, 1147): Gut macht Mut, Mut macht Übermut, Übermut tut selten gut. Sprw.
- gn Dva **ognjika** jiskre delata. Zwei harte Köpfe erregen Händel. (Feuerstein, 98.) Prim. KŠ, 50 (Dva kresilna kamena... KŠ je tu pač prvotnejši). Prim. A (Hart, 2, 976): Hart wider hart tut niemals gut; — zwei harte Steine mahlen selten klein. Prim. s tem KŠ, 50: Dva trda kamna nikdar lepe moke ne zmeljeta.
- n Okrogel kaker rezdram, gl. gladek.
- n Si ne znata v' **orali** hoditi. Sie zwei sind uneinig. (Uneinig, 347.) KŠ, —.
- n Se ne znata v' **oralu** vstaviti. Gl. zgoraj! (Uneinig, 347.) KŠ, —.
- n Ne dam gluhega **oreha** za nja žiulenje. Ich gebe nichts um sein Leben. (Nusz, 203). KŠ, —. N (Nusz): Nicht eine taube, böse, madichte Nusz für etwas geben, non emere aliquid vitiosa nuce, Plaut. Podobno F (Nusz, 2, 24). [nja = njega.]
- n On ne vela piš(k)ovega **oreha**. Er ist nichts wert. (Nusz, 203.) KŠ, —. F (Nusz, 2, 24): was nicht eine taube Nusz wert, ne cassa nuce dignum.
- n Ostuden kaker stara mast. Sehr widerwärtig. (Widerwertig, 439.) KŠ, —.
- g Kiri enobart **pade** v' nagu, težku pride keda k' blagu. Reich wird der schon hart (schwer), so erst am Ende spart. (Sparen, 288.) KŠ, —.
- n Ne **pade** v' peč. Er geht nicht in Gefahr. (Pezh, 533.) KŠ, —.
- n Že **perje** redi. Er bekömmt schon Flügel, fängt an sich zu erheben. (Flügel, 100.) KŠ, —. Prim. F (1, 281), A (2, 223): Flügel bekommen.
- n On bi rad leteu, ampak še **perje** ni zrediu. Er will obenaus, aber kann nicht. (Obenaus, 204.) Prim. KŠ, 58 (Hoče letati prej, kakor so mu peruti porasle).
- n (Bivolina, tepec) kaker **pesz** na pauko. Ungeschickter Mensch. (Ungeschickt, 353.) KŠ, —.
- n Viem, kam **pesz** nogo moli. Ich verstehe die Heimlichkeit. (Heimlichkeit, 135. [jez viem...]) Ich weisz das Geheimnis. (Noga, 527.) Prim. KŠ, 96 (Kdo ve, kam pes taco moli...). — Prim. F (1, 475), N (Hund), A (2, 1313): Da liegt der Hund begraben. Hinc illae lacrimae.
- n So kaker **pesz** inu mačka. Sie sind einander spinnefeind. (Spinnefeind, 291.) Prim. KŠ, 60 (Imata se kakor...). — F (1, 505), N (Kaze): Leben (hausen) wie Hund und Katze. Prim. N (Hund), A (2, 1518).
- n Njima gre vkup kaker mački inu **pesu**. Sie zwei sind uneinig. (Uneinig, 347.) Prim. zgornji pregovor. [pesu (t. j. pèsu); koroška narečna oblika.]
- n En **piane** se preberne, kader se prekueni, Ein Vollsauer bessert sich nicht. (Spl, 133, Vollsauer, 408.) KŠ, 144 (Pijanec se spreobrne...).

- n Bo plačau, kader vrabel prosu. Er wird nie zahlen. (Zahlen, 453.) KŠ, —.
- n Bo plačau na šentjurov kup (t. j. ko bo kaj ob Sv. Jurju prodal). Gl. zgoraj. (Zahlen, 453.) KŠ, —.
- n Rakam žvižgati. Leeres Stroh dreschen. (Spl, 131.) Prim. KŠ, 27 (Bo šel Prim. N (Berg): Berg und Tal kommen nicht zusammen, aber die Leute, *occurrunt homines, nequeunt occurrere montes*).
- n Po planinah, gl. poplanineh.
- n Plave gosi, zelen pesz, kaker pet krav za en groš. (Unmöglichkeit, 358.) Prim. KŠ, 143 (samo sklep).
- gn Kar sviet ima zdai pokritu, bo črez malu vsem očitu. Nichts ist so klein gesponnen, was nicht bald kömmt an die Sonnen. (Spinnen, 291.) Prim. KŠ, 77 (Kar svet ima zdaj skrito, bo enkrat vse odkrito, oz. . . . bo kdaj vsem očito); 189 (Včeraj skrito, danes očito); 131 pokvarjeno (Nič ni tako skrito, da bi ne bilo očito). — Pri. A (Spinnen, 4, 589): Es ist nichts so klein (fein!) gesponnen, es kömmt endlich an die Sonnen. Prim. J (Nix, 600): Sub nive quod tegitur, cum nix perit, omne videtur. Prov. metaphoricum.

Lice gledeh jesi²⁷⁾ svetec,
 Arje lépo tvê deržanje;
 Z-nutra pak si merzek tepec,
 Dojde negda vsem na znanje.

Kein Faden ist so rein (fein!) gesponnen,
 Er kommt endlich an die Sonnen.

- n Vse mačke so ponoči černe. Alles kömmt bei der Nacht schwarz vor. (Schwarz, 273.) Prim. KŠ, 201 (Vse krave . . .), 147 (Ponoči je vsaka krava črna, oz. mavra). — N (Kuh): Nachts sind alle Kühe schwarz, *nocte latent mendae*. Ovid. J (Menda): Nocte . . . Prov. Ovid. Po noči su vse krave černe. Bei Nacht sind alle Katzen schwarz. A (Schwarz, 4, 335): In der Nacht sind (scheinen) alle Katzen (Kühe) schwarz.
- n Poplanineh nu dolineh. Oben und unten aus. (Oben, 204.) KŠ, —.
- n Kaker si posteles, taku boš ležau. Bettest du dir wohl, so liegst du wohl. (Betten, 48). Prim. KŠ, 71 (. . . boš postlal, . . . spal; — . . . človek postelje, tako leži). — N (Betten): Bettest du dir wohl, so schläfst du wohl. F (1, 88), A (1, 854): Wie man sich bettet, so schläft man.
- n Prei je, bulši je. Je eher, desto besser. (Je, 146.) KŠ, —. Prim. N (je): Je eher, je lieber.

²⁷⁾ V izvirniku »je fzi«.

- n Ta **perva obriest** gre za duri siest. Die ersten Hunde ertränkt man gerne. (Hund, 144.) Prim. KŠ 156 (Prva sreča gre za peč sest; — Prvi dobiček ne gre v mošnjiček).
- n **Rakam žvižgati**. Leeres Stroh dreschen. (Spl, 131.) Prim. KŠ, 27 (Bo šel rakom žvižgat), 146 (Pojdi...)
- n Je sam sebi **rokau** zašivau. Er hat sich selbst geschadet. (Ermel, 91.) KŠ, —. Prim. N (Ermel): Suche einen andern, dem du die Lügen auf den Ärmel heftest.
- n Velik **ropotic**, ampak malu mele. Ein leerer Prahler. (Praler, 219.) Viele Worte, aber wenig darunter. (Wort, 449.) Prim. KŠ, 192 (Veliko ropotanja, zrnja pa nič). — N (Wort): Viele Worte, da nichts dahinter ist. — J (Parturio, 674): Montes parturient &c ac si diceres

Hrustilović jaki Momak,
Neima nigder sebi para;
A vu vojski verli junak
Što je vubil? dva psa stara.

Mancher prahlet wacker und ist doch nichts darhinter.

- n Ciel den mermra te **ropotic**. Er ist ein rechter Brummbär. (Brummen, 60.) KŠ, —.
- gn Kir se lohku **roti**, resnice ni. Wo man leicht schwört, ist keine Wahrheit. (Schwören, 276.) Prim. KŠ, 100 (Kjer se zelo roti, resnice ni), 92 (Kdor se vedno priduša, temu vest shujša). [kir = kateri, kdor.]
- g Na velki **skak** pride otročjak; vari se skaka, boš brez otročjaka. Vieler Tanz raubt den Kranz. (Tanz, 316/7. KŠ, —. [skak = ples; otročjak = nezakonski otrok (umetna beseda).]
- n Bi ne biu **skrivavec**, bi ne biu kradlovec. Wäre nicht der Hehler, wäre kein Stehler. (Stehler, 299.) Prim. KŠ, 29 (Brez skrivavca ni kralca). — N (Hehler): Der Hehler ist so gut als der Stehler. — Prim. F (Hehlen, 1, 434): Der Hehler ist wie der Stehler, uterque fur, qui, invito Domino aufert et qui ablatum recipit; agentes et consentientes in causa furu pari poena digni sunt. Prim. s tem KŠ, 83: Kdor krajo skriva in hrani, naj se obesi tatu na desni strani.
- n Veči **slava**, kaker **krava**. Mehr Ruhm oder Geschrei als Wahrheit. (Ruhm, 238.) KŠ, —. Prim. F (Schreien, Geschrei, 2, 226), N (Geschrei), A (Geschrei, 2, 611): Viel Geschrei und wenig Wolle. Prim. KŠ, 192: Veliko krika, pa malo volne. Gl. zgoraj ropotec!
- n Gosta **služba**, riedka **suknja**. Wer oft den Dienst wechselt, wird wenig ersparen. (Spl, 132.) KŠ, 55 (Goste službe...).

- n Smert ima koso, ne sekiro. Der Tod schont niemanden. (Tod, 323.) KŠ, 168. [Pomen: smrt kosi hitro kakor kosec, ne seka počasi kakor drvar.]
- n Smert te stare z' koso pokosi, te mlade se samoistram vstreli. (Tod, 323.) Prim. KŠ, 168 (Smrt stare pokosi, mlade postreli).
- n Vigredni snežiči so žitni voučiči. Der Frühlingsschnee ist dem Getreide schädlich. (Vouzhizh, 560.) Prim. KŠ, 244, pokvarjeno (Vigredni snežiči so hišni volčiči), 220 (Sušca sneg je setvam kreg).
- n On ne bo k' sodnemu dnu (dnevu) trobiu. Er wird nicht in ewige Zeiten leben. (Zeit, 457.) Prim. KŠ, 69, poslabšano (Kaj misliš, da boš do sodnjega dne trobental? ..., da boš na sodnji dan kašo kuhal?). Prim. N (Tod): Für den Tod kein Kraut gewachsen ist. J (Lethum, 492): Non est leti fuga. Pers. Smerti nè moči vujti. (Mors, 575): Omnia sub leges, mors vocat atra suos. Ovid.

Božanske su réči práve,
Ak se hočeš ves odreti;
Suprot smerti néga tráve,
Vujti nemreš, moraš vmreti.

- n On se bo še prei stegniu, kaker pride sodni den. Gl. zgoraj. (Zeit, 457.) KŠ, —.
- n Tečasz ga je paseu, da ga je spaseu. So lang hat er auf ihn Obacht geben, bis er ihn ertappet hat. (Obacht, 204.) KŠ, —.
- n Kar sprosiš, z'miram nosiš, gl. Ne kradi.
- pr Sramožlivost je perjatela divčnosti. Die Schamhaftigkeit ist der Keuschheit hold. (Schamhaftigkeit, 247.) Prim. KŠ, 170: Sramežljivost je temelj vseh čednosti.
- n Vela, kamer serce pela. Es gilt, wo das Herz hinzielt. (Spl, 133, Herz, 137.) Prim. KŠ, 210 (Že velja ...).
- n Na rezpotjah sreča sedi. Wo Kreuz und Leiden, da ist Gott und wahres Glück (pridigarska razlaga iz nem. Kreuzweg, a gotovo napačna). (Kreuz, 163.) Prim. KŠ, 171 (Sreča na razpotju sedi).
- n Sreča je opotočna. Das Glück ist kugelrund, veränderlich. (Glück, 120.) KŠ, 171. — N (Glück): Das Glück ist kugelrund, bald liegt man unten, bald oben [po staro: ... bald liegt man oben und bald unt' (rima!)]
- n Po srieni klasje pobirati. Sein Brot vergeblich suchen. (Srien, 547.) KŠ, —.
- n Struge ne pijem, kader kai drugega imam. Ich trinke kein Wasser, wenn ich etwas anderes habe, (Wasser, 421.) Prim. v drugem pomenu KŠ, 73 (Kala ne hodi pit, kader imaš čiste vode).
- n Mi je super kaker moji grihi. (Es) miszfällt mir sehr. (Misfallen, 185.) KŠ, —.

- n [Hranjavec rezpraulauca naide:] šparavec cerauca naide. Der Sparer findet den Zehrer. (Sparer, 288.) Druga polovica (nar. pregovor, prva polovica je Gutsmannov prevod): KŠ, —. Prim. J (Condus, 134): Condus quaerit Promum. Proverb. Vsaki skupec i deržiga ima Rasipavca svoga. (Promus, 790): Condus quaerit Promum. Prov. V. Condus ad finem.

Apodosis.

Vsaki skupec svoga blaga
 Imat mora rasipnika,
 Ki prefroba vse do traga,
 V-tuđem bude njegva dika.
 Ti pak skupčē, stradaj, žuli,
 Nit' šta kōmu naj deliti;
 Nek' tvoj terbuh z-žganci kruli,
 Jur če drug' tvâ blaga vžiti.

- n Tatouna mati ne vmerje. Es wird allzeit Diebe geben. (Diebisch, 67.) KŠ, —.
- n Taku trebi, kaker tern v'peti. Unnötig und schädlich. (Unnötig, 358.) Prim. KŠ, 149 (Potrebno je, ...).
- n Za pervega, od mladusti, dokler se terta vije. Von Jugend. (Von, 408.) KŠ, —. Prim. J (A, 1., Puer, 809, Unguiculus, 1044): A pueritia, a pueris, a teneris unguiculis... Od mladosti, od mladih nog.
- n Dokler se terta vije. So lang man jung ist. (Terta, 555.) Gl. zgoraj.
- pr Enemu kožo vkrasti, hunemu črieule vboga jime dati. Fremden Weihrauch Gott opfern. (Kosha, 512.) KŠ, —. Prim. J (Ludo, 517): Ludere alieno corio. Mart. Z tuđem darežlivom biti.
- g Vura je nesrečna bila, ker je mati me rodila. Ich bin im Unstern geboren. (Unstern, 360.) KŠ, —.
- g Uradnik okradnik. Es ist kein Amt, das nicht henkenswert wäre. (Beamter, 37.) Prim. KŠ, 189. — Prim. N (Amt): Eines rechtschaffenen Hirten Amt ist, die Schafe zu scheren, aber nicht zu schinden, boni pastoris est tondere pecus, non deglubare, Suet. [Besedo uradnik je G. šele sam izposodil od Slovakov (RDHV, 3, 166); zato bo rima, če ni že slovaška, pač njegova.]
- n Vuhu vleči. Die Ohren spitzen. (Spitzen, 292.) KŠ, —.
- n Vušete podigovati. Die Ohren spitzen. (Spitzen, 292.) KŠ, —. Prim. N (spitzen): Die Ohren spitzen, arrigere aures. J (Arrigo, 50): Aures arrigere, Vuha podiči, verno poslušati.
- n Vušete poklopiti. Die Ohren hängen lassen. (Ohr, 208.) KŠ, —.

- n Kedur ne vaga, je brez blaga. Wer nichts wagt, gewinnt nichts. (Wagen, 417.) KŠ, 86. — Prim. N (Wagen): Die nach groszen Dingen streben, müssen alles wagen; Wagen gewinnt, frisch gewagt ist halb gewonnen; *audentes fortuna iuvat*, Verg. *Fortes* ... Cic.
- n Vaša gnada kruha strada. Bedürftiger Edelmann. (Bedürfen, 38.) KŠ, 189. Prim. N (arm, dürftig): arm und dabei grosztuerisch, *Salaco*, -onis, Cic.
- n Keda vrana vrano piple? Eine Krähe beiszt der anderen die Augen nicht aus. (Krähe, 162, Selten 279.) Prim. KŠ, 78 (Kdaj vrana vrani skljuje oči), 196 (Vrana vrani ne izkljuje oči), 54 (Gospoda si oči ne izkljuje). — F (Krähe, 1, 542), A (3, 1745): Es hacket keine Krähe der andern die Augen aus.
- n Ona bi ga vzela, da bi si li raine oderte žene kožo na herbti nosiu. Sie würde ihn nehmen, wenn er schon ein Weiberschinder wäre. (Weiberschinder, 427.) KŠ, —. [da bi si li = dasiravno bi.]
- n Zakon je heklenu vezilu. Die Ehe ist das stärkste Band. (Ehe, 74.) KŠ, —.
- n Zamarnuvati, kakar bi v'eno ceklo stopiu. Plump reden. (Reden, 228.) KŠ, —. [cekla (caklja) gl. to iztočnico.]
- n Zarečen kruh se rad rieže. Versagtes Brot lässt sich gerne schneiden. (Versagen, 391.) Prim. KŠ, 204 (Zarečenega kruha veliko se sne).
- pr Dušo per telesi zatožiti. Einen beim unrechten Richter verklagen. (Verklagen, 383) KŠ, —.
- n Ziale predajati, prudati. Schauen wie eine Kuh in ein neues Tor. (Spl, 133.) KŠ, —.
- n Zima bo barala, kai smo po leti delali. Für den Winter musz man sorgen. (Winter, 443.) Prim. KŠ 173 (Starost vpraša: Kaj si delal v mladosti).
- n Žalost kosti lomi. Die Traurigkeit entkräftet. (Traurigkeit, 326.) KŠ, —.
- gn Telku pomaga žlahta, koliku stara plahta. Die Freunde (sorodniki) helfen wenig. (Plahta, 533.) Prim. KŠ, 211 (Žlahta je raztrgana plahta).
- n Černeiši koker žužou. Ueberaus schwarz. (Kienrusz, 155.) Prim. KŠ, pokvarjeno: Črn ko kužek. [Žužel = žužek = saje v dimniku.]

Zusammenfassung.

Das Wörterbuch von Gutschmann und dessen Sprichwörterammlung.

Das Gutschmannsche Deutsch-windische Wörterbuch²⁾ (1789) und seine Windische Sprachlehre¹⁾ (1777) enthalten auch eine Anzahl Sprichwörter. Die Frage nach ihrer Provenienz, ob ursprünglich slowenisch oder dem Deutschen oder Lateinischen nachgebildet, rollt auch die Frage nach der Provenienz des G.-schen Wörterbuches auf, die noch nicht zur Genüge klargestellt ist. Prof. Dr. Anton Breznik hat in den Razprave des Društvo

za humanistične vede v Ljubljani, III, 165—167 für eine Anzahl von G.-schen Wörtern das Megisersche¹²⁾ und das Pohlinsche¹¹⁾ Wb. als Quelle nachgewiesen (die »Sammlung der verdeutschten wind. Stammwörtern...« ist beinahe ganz aus Pohlins übernommen), daneben noch irgend eine slowakische und kroatische Quelle wahrscheinlich gemacht. In seinen späteren, noch nicht veröffentlichten Studien hat er als kroatische Quelle das lateinisch-illyrisch-deutsch-ungarische Lexikon von Jambrešić¹³⁾ (1742) dargetan. Aber Megiser und Pohlins enthalten überhaupt keine Sprichwörter, Jambrešić nur ganz wenige.

Es ist naheliegend, irgend ein deutsches Wb. als Grundlage für G.-s Werk zu vermuten, etwa die erste Auflage von Adelung (A)¹⁵⁾ (1774—1786); doch sprechen einige Anzeichen dafür, daß G. ein lat.-dt. und kein nur dt. Wb. benutzt hat, z. B. hat A. beim Worte »Zehe« nicht wie G. den Ausdruck (G.) »der große Zehe nogni pauc«, wohl aber ist dieser Zusatz in dt.-lat. Wörterbüchern notwendig wegen der lateinischen Vokabel »hallus die große Zehe«.

Eine genaue Vergleichung des G.-schen Wb. mit den in Ljubljana zur Verfügung stehenden dt. (lat.-dt.) W-büchern des 18. Jh.¹⁵⁾ zeigt uns nun folgenden Tatbestand: Bei der Betrachtung des G.-schen Alphabetariums — Frisch's lt.-dt. Wb. (F.) scheidet dabei aus, da es nicht alphabetarisch, sondern etymologisch geordnet ist — sehen wir, daß bei einer bestimmten Anzahl aufeinanderfolgender Wörter etwa die Hälfte bis drei Viertel auch bei A. und in Nierembergers (N.) Lat.-dt. Wb.¹⁵⁾ stehen, etwa ein Zehntel bis ein Sechstel nur bei N., etwa ein Dreißigstel bis ein Fünfzehntel nur bei A., ein Sechstel bis ein Viertel ist G.-s Eigengut, meist Kärntner deutsche Mundart. Dabei sind aus N.-s umfangreicherem Alphabetarium nur unbrauchbare Schlagwörter ausgelassen, aus A. aber auch eine Anzahl ganz guter täglich gebrauchter Wörter. Dies weist dahin, daß G. seinem Wörterbuch das N.-sche Alphabetarium zugrundegelegt, das A.-sche Wb. aber erst nachträglich und etwas oberflächlich zu Rate gezogen hat.

Die Vergleichung einer Reihe von längeren Schlagwörterartikeln gibt dasselbe Resultat. Die Disponierung der Artikel folgt meist N., die Phrasen trotz sparsamster Benützung ebenso; sehr oft ist aber auch die nachträgliche Benützung A.-s gut ersichtlich, seltener, aber gewiß ist auch die Heranziehung von Frisch¹⁵⁾ (Vgl. die Schlagwörter Brand, abmüden usw.). Zur Gewißheit wird uns dieses Verhältnis durch die Übereinstimmung G.-s mit N. in Kleinigkeiten wie Hinweisen und drgl. (G. Abmüden, s. abmatten — N. abmüden, ermüden, s. abmatten; G. Abzwecken, s. abzielen — N. abzwecken tendere, Cic. s. abzielen; u. drgl. mehr). Interessant ist die Art, wie G. Jambrešić benützt hat. Fand er im dt.-lt. Wb. einen Ausdruck, für den er das entsprechende slowenische Wort nicht gegenwärtig hatte, so schlug er das lateinische Schlagwort bei Jambrešić nach und fand dort das der slowenischen Sprache entsprechende kajkawische Wort, dem er etwa auch den kroatischen (čakawischen, štokawischen) Ausdruck beifügte, wenn er sich dort fand.

Gutsmanns Eigengut stammt aus der Kärntner deutschen Mundart, ist aber meist des slowenischen Wortschatzes halber aufgenommen (z. B. Hirsbusch ausgeklopft otep; Lotter potepub, prešernik; Mitterriem beym Dreschl hož, gož, usw.).

Sowohl N. als auch Frisch und A. enthalten eine ziemliche Anzahl von Sprichwörtern. Die Vergleichung mit G. zeigt uns, daß es sich bei Ähnlichkeiten fast durchwegs um verwandtes Volksgut, nicht um Übersetzung oder Nachbildung handelt. Die Parallelstellen sind vollzählig in der Veröffentlichung der Gutsmannschen Sprichwörtersammlung angeführt.

Stara ledinska karta v ormoškem gradu.

Notar Viktor Skrabar, Ormož.

V prvem nadstropju ormoškega gradu je na steklenem hodniku obešena v okviru in pod steklom stara ledinska karta, ki radi izredne zanimivosti za služi, da na njo opozorimo, posebno še, ker je na svetlobi in zraku že močno obledela in se je bati, da bo sčasoma še bolj. Karta je last grofice Irme Wurmbrandt-Stuppach-Georgevits, ki je ljubeznivo dovolila, da se objavi in fotografira. (Priloga sl. 1.)

V dolžino meri 198 cm, v višino 44 cm in je s hrbtom prilepljena na platno, kar jo je varovalo, dokler ni bila v okviru. Sestoji iz treh posameznih listov, ki so med seboj zlepljeni. Izvedena je v najfinejši perorisbi. Travniki so svetlozeleni, prav tako gozdovi, ki so označeni z mnogimi drevesi, njive so svetlordeče šrafirane. Žal so barve, kakor že omenjeno, močno zbledele. V gornjem robu ima karta tri legende, levo spodaj kompas, v sredini prazen, v štiri polja razdeljen prostor za pojasnila, ki je na levi okrašen z dvema rimskima kamnoma, na desni pa z barvasto panoramo ormoškega mesta. V desnem kotu je napis. Žal so legende ostale deloma nepopolne. Zlasti veliki prazni prostor v sredini, ki je bil namenjen najbrž zgodovini grada in njegovih lastnikov. Kljub temu je kar ganljivo, s koliko natančnostjo in ljubeznijo je delo izvedeno; škoda samo, da je večje opombe v miniaturi pisavi le težko razbrati.

Naj obdelam najprej napis karte. Nahaja se v ovalu z antično streho, ki jo podpira na levi mlad mož, na desni mlada žena, oba v narodni noši. Na slemenu sedi črn orel z razpetimi krili, ki gleda na levo. Pod ovalom med obema postavama so znaki poljedelstva: cepec, grablje in brana, okrašeni z grozdom, jabolki in listjem. Pod tem je merilo 300 sežnje v, tako da je 100 sežnje v resnici 1 palec na karti, karta je torej risana v merilu 1 : 7.200. Napis se glasi:

Geometrische Karte
der
Comercial Straße
und idealische Darstellung der
umliegenden Gegenden und Ort-
schaften des
Bezirktes der Herrschaft
Friedau
geweiht

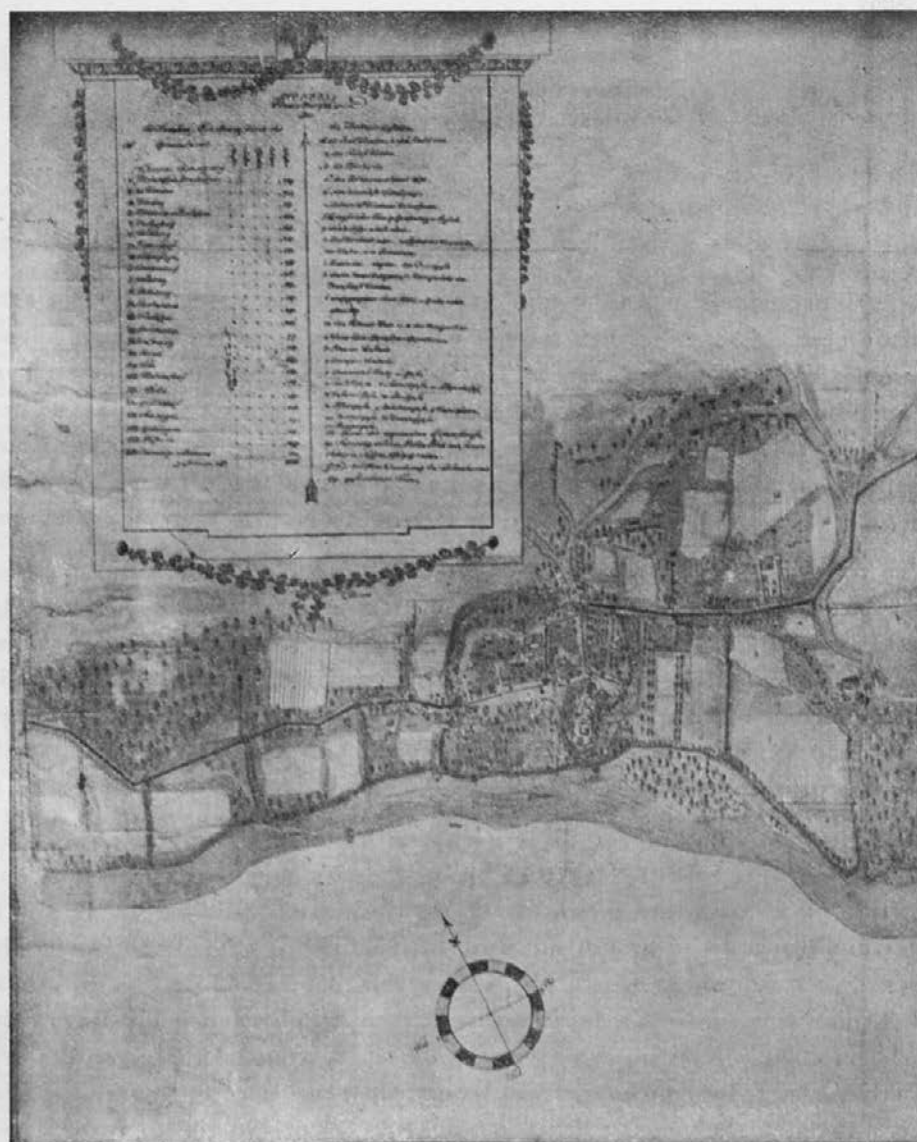
dem
Herrn Franz Xav. Schenkel
Paechter und Bezirkscomissaer
vom
Verfasser Mathias
Eissl Beamten
1801

Pri natančnejšem opazovanju karte opazimo, da posveča avtor glavno pažnjo cesti, ki se na zapadu začenja pri še danes vidnem obmejnem kamnu graščine Velika Nedelja (danes 275 korakov zapadno od kilometrskega kamna 45.5 — na karti je levo odtod označba »Groß ontager Besitz«) in drži preko Središča proti vzhodu do bivše ogrske meje. Tu je na karti mejnik, nad mejnikom označba »Ternovetz« in nad tem »Hungarische Insel Murakösz im Salader Comitatz«. Ta cesta je dolga približno 15 km.

Razen terenske ponazoritve so na karti vrisani z največjo natančnostjo mesto Ormož, trg Središče ter vmes ležeče vasi in posamezna naselja in ima skoraj vsako poslopje svojo takratno konskripcijsko številko. Karta je izdelana skrbno in stvarno skoraj popolnoma odgovarja dejanskemu položaju, le v kompasu, ki je vrisan v levem spodnjem kotu, je polarna črta pomaknjena za približno 15° preveč proti zapadu.

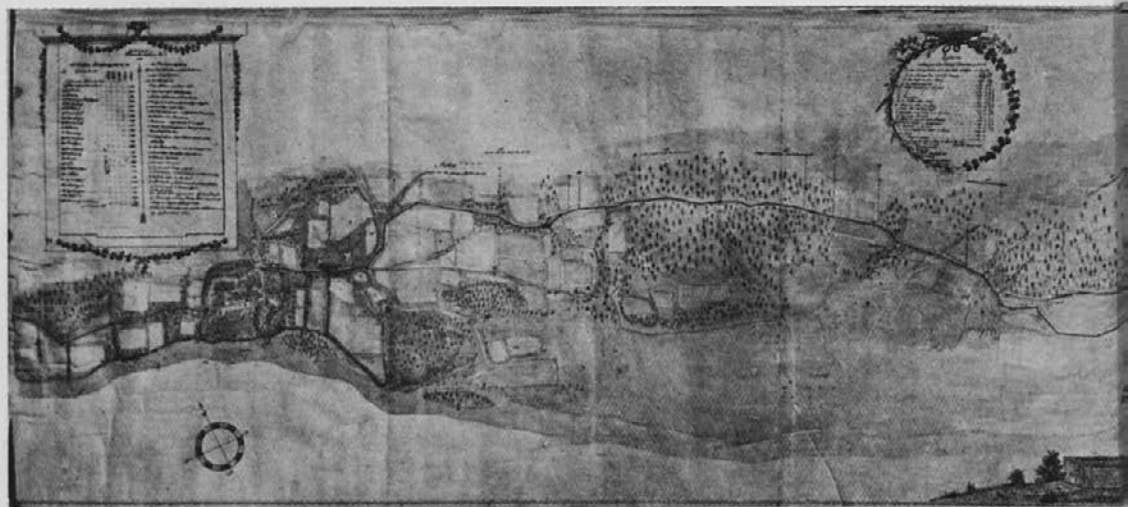
Kaj je napotilo avtorja, da je narisal to karto? Dr. Kovačič piše v svoji monografiji »Trg Središče« 1910 na strani 23: »Najimennitnejša (cesta) je ona, ki pride od Ormoža, gre mimo Obreža in Grab skozi Središče v Čakovec in Varaždin. To cesto so gradili od Slov. Bistrice preko Ptuja, Ormoža in Središča do varaždinskega mosta ob času cesarja Jožefa II., dasi je gotovo že od davnih časov šla cesta v tej smeri na Ogrsko. Kljub temu je bila nova cesta v slabem stanu.« Kovačič omenja dalje, da je 12. avgusta 1797 ormoška graščina poslala središkemu magistratu strogo zapoved, da cesto popravi; vendar je bila ta od ogrske meje do Ptuja še v adventu tako slaba, da so prazni vozovi komaj vozili po njej. 18. decembra istega leta je dobil središki magistrat znova strogo zapoved, da popravi cesto, odpelje vodo in skrbi v bodoče, da bo cesta v redu.

Ker je bila, kakor že omenjeno, ta karta risana l. 1801., lahko sklepamo, da je nastala v kaki zvezi s popraviljanjem in vzdrževanjem te ceste, posebno še, ker je bila karta posvečena okrajnemu komisarju ormoške graščine, Francu Schenklu, ki je imel po svojem zvanju gotovo velik vpliv na cestne zadeve. Več o pomenu karte nam pove legenda v gornjem levem kotu. (Sl. 1.)

Sl. 1. Tloris Ormoža z legendo.

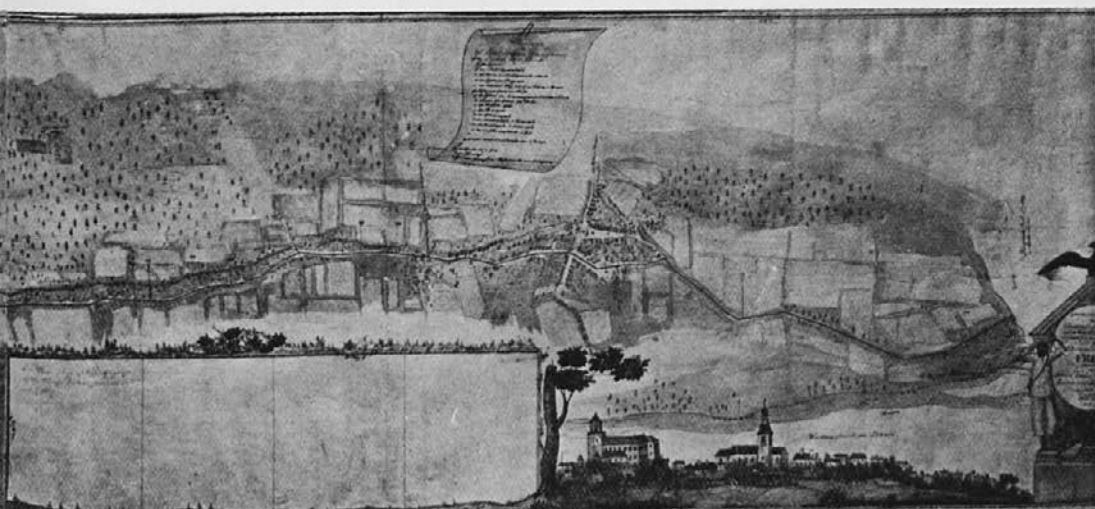
Nahaja se v pravokotnem polju, ki ga obroblja monumentalni okvir in ki je s pokončno puščico razdeljeno v dva dela; sredi gornjega roba je narisan ovnova glava, od katere se na vsako stran vije venec iz listja, ki se nadaljuje ob gornji polovici obeh stranskih robov, se nato skriva za okvirom, ob spodnjem robu pa zopet postane viden. Na obeh straneh puščice se nahaja besedilo. Nad puščico in na njeni levi strani čitamo:

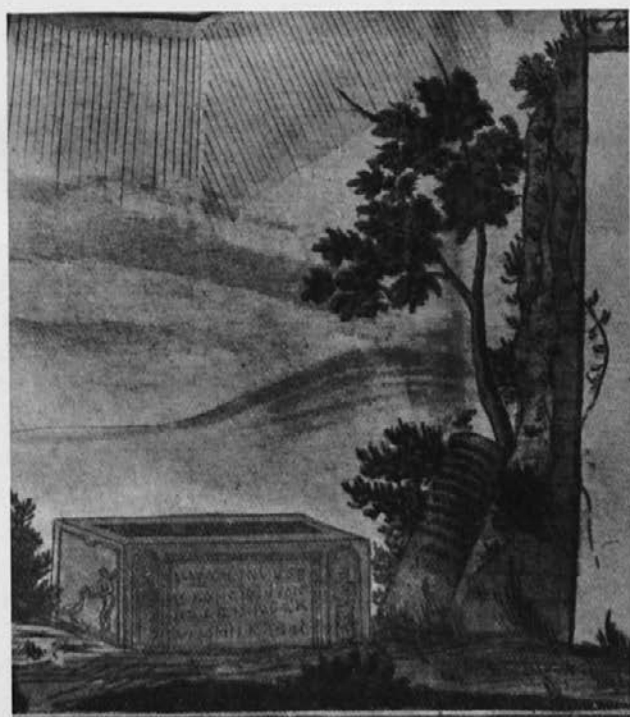
Sl. 1. Ledinska karta

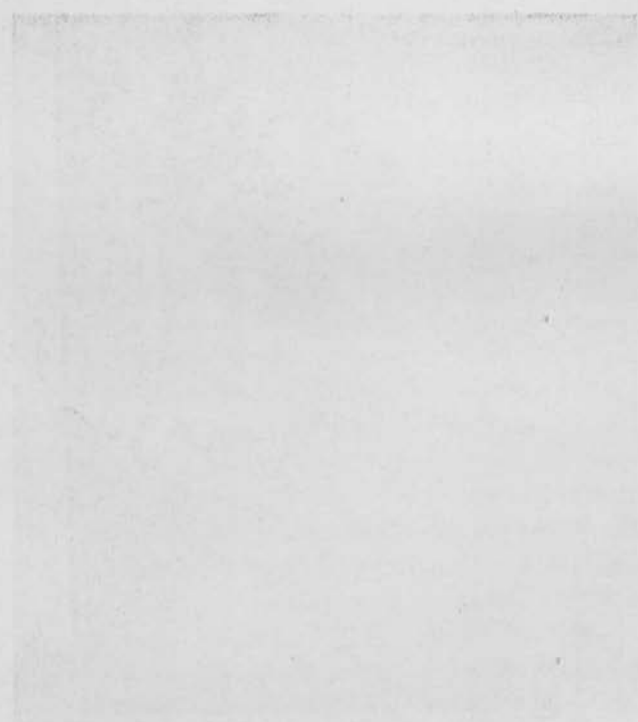
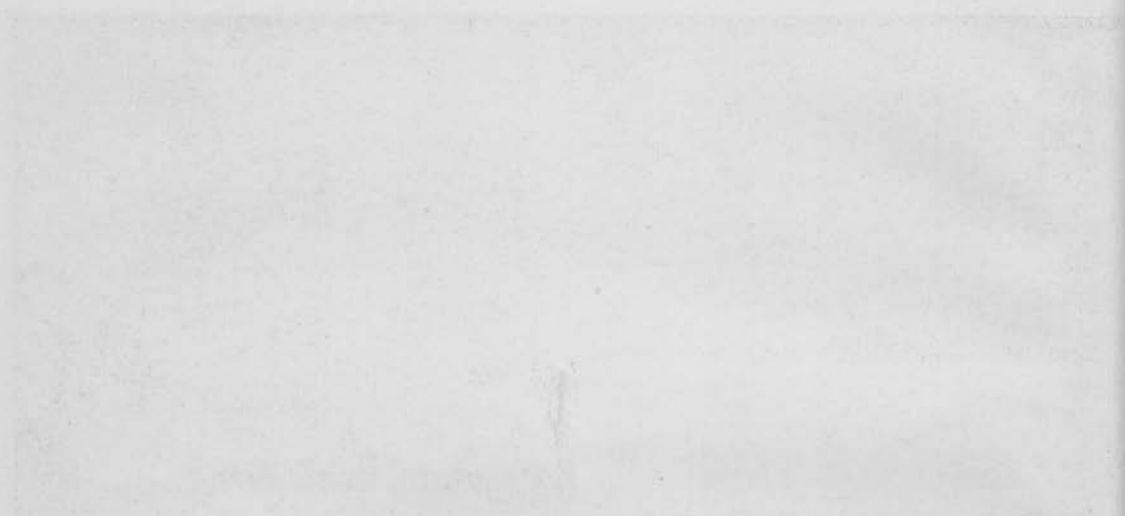
Sl. 2. Ormoški mestni grb.

moškem gradu.

Sl. 3. Sarkofag in miljnik.

Bemerkungen über die Strassen Erhaltung durch die N.... Gemeinde mit					
	Hauser	Seelen	Pferden	Ochsen	Klafter
I. Velitschan Löschnitzberg Michalofzen Ivankofzen	—	—	—	—	349
II. Stat Friedau	—	—	—	—	734
III. Hardeg	—	—	—	—	151
IV. Littenberg u. Paulofzen	—	—	—	—	404
V. Paulusberg	—	—	—	—	358
VI. Weinberg	—	—	—	—	245
VII. Puschendorf	—	—	—	—	284
VIII. Scherafinzen	—	—	—	—	278
IX. Krenkendorf	—	—	—	—	316
X. Weinberg	—	—	—	—	100
XI. Kulmberg	—	—	—	—	149
XII. Lopertschitsch	—	—	—	—	390
XIII. Schalofzen	—	—	—	—	556
XIV. Kertschavina	—	—	—	—	79
XV. Kaisersperg	—	—	—	—	108
XVI. Obrisch	—	—	—	—	602
XVII. Vitan	—	—	—	—	200
XVIII. Wiesmandorf	—	—	—	—	110
XIX. Nikolai	—	—	—	—	217
XX. Grabendorf	—	—	—	—	228
XXI. Adrianzen	—	—	—	—	117
XXII. Godeninzen	—	—	—	—	101
XXIII. Polsterau	—	—	—	—	1897
XXIV. Jastravetz u. Laskaves	—	—	—	—	183
zusammen also					8236

Vsota ni sešteta pravilno; v resnici je samo 8154 sežnjev, torej za 82 manj.

Iz tega seznama je razvidno, da so vse v njem navedene občine morale skrbeti za cesto, in sicer za one razdalje, ki jih seznam navaja v sežnjih. Kakor vidimo, so morale prispevati za cesto tudi zelo oddaljene občine. Škoda, da avtor ni navedel tudi števila hiš, duš, konj in volov, ki so morali delo opravljati. V seznamu so navedene samo razdalje posameznih 24 deležev pri tem delu, katerih vsota 8236 sežnjev ali 15 km 615 m se strinja z dolžino današnje ceste. (Pri pravilnem seštevanju bi dobili sicer samo 8154 sežnjev). Na karti je teh 24 deležev označenih s pokončnimi punktiranimi, do ceste segajočimi črticami, pri katerih so zgoraj z rdečimi rimskimi številkami navedene medsebojne razdalje; te razdalje se popolnoma strinjajo z onimi v seznamu. Posameznim občinam so dolžino deležev odmerjali najbrž po številu hiš, oziroma duš, ker je n. pr. mestu Ormožu in trgu Središču odkazana največja razdalja.

Razen tega je cesta razdeljena na osem delov, ki so označeni po navpični, do ceste segajoči črti in imajo zgoraj številke I—VIII v rdeči barvi. Številka I

se nahaja na meji Velike Nedelje, številka II ob mostu čez Sardinjo, III pri graščinski vrtnarski hiši, torej v razmeroma kratkih razdaljah. Nadaljnje številke si sledijo v večjih, precej enakomernih razdaljah do bivše ogrske meje. Pomen te druge razdelitve iz karte ni razviden, a morebiti so bile posamezne razdalje določene cestnim nadzornikom, ki naj bi nadzorovali tlako.

Izredno zanimive so beležke, ki se nahajajo na desni strani gori omenjene legende; nudijo nam važne podatke o zgodovini in topografiji mesta Ormoža pred 134 leti. So to sledeče

(Bemerkungen über) die Merkwürdigkeiten

A. die Stadt Friedau, hiebei findet man

- a. das Schloss Friedau
- b. die Pfarrkirche
- c. das Rathhaus erbaut 1571
- d. das herrschft. Spital gestf. v.¹⁾
- e. die herrschft. Friedauer Uiberfarthe.
- f. Burgfrieds-Stein g. Grossontager Bezirk.
- g. das k. k. Saltz- u. Zoll-Amt
- h. das 1495 erbaut u. 7 e. . .¹⁾ aufgehobene Franciskaner Kloster, nun Brauhaus
- i. Ruinen der . . .¹⁾ abgebrannten Draugasse
- k. das von Joseph II abgeschafte Hochgericht der Herrschaft Friedau
- l. eingegangener Stad-Wahl, u. Grabe, nebst Mauer.
- m. das Pettauer Thor u. n das Hungarthor
- o. Feuerlösch-Requisiten-Depositorium
- p. Pettauer Vorstadt
- q. Hunger Vorstadt.
- r. Comercial Platz u. Gasse
- s. Schlossgasse, t. Schmidgasse u. Salzamts-Gasse.
- v. Kassern-Gasse, w. Schulgasse
- x. Pfarrgasse, y. Rathhausgasse, z. Klostergäschen.
- aa. Hungargasse, bb. Freidhofgasse,
- cc. Bürgergasse.
- dd. Spuren der sogenannten Römerstrasse.
- ee. Sarcovag, welchen Philip Petek aus seinen Acker in Safzen 796 gegraben.
- ff. Ein bei Durchbrechung des Schlosthurmes 179¹⁾ gefundener Stein.

Pojasnila k tem podatkom:

ad. A: Ormož je dobil mestne pravice od bratov Herdeka in Friderika Ptujskega l. 1331. (ČZN 1912, 109).

ad a, b, c: Mislim, da mi ni treba natančneje opisovati gradu, župne cerkve in rotovža, ki so ga pred leti prenovili in mu dali neprimerno streho, opozarjam pa na nekaj tozadevne literature: ČZN 1912, 107 (Dr. Kovačič Fr., Predavanje o Ormožu); Janisch J. A., Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark, I, 234; posebno važna pa sta dva rokopisa, in sicer »Pfarrliche Urkunden zum heiligen Apostel Jacob in Fridau gesammelt, geordnet u. ein-

¹⁾ Neizpolnjeno.

gebunden im Jahre 1840« Petra Dajnka v župnišču v Ormožu ter kronika Ferdinanda Kada v arhivu ormoškega rotovža.

ad d. M. Slekovec piše v knjižici Sekelji, Ljubljana 1893, str. 39—40: »Lukež (Sekelj) je pred svojo smrtjo l. 1574. zapustil lep spomenik svojega usmiljenega in blagega srca v Ormožu, kajti s svojo oporoko z dne 10. julija 1573 je ondi ustanovil bolnišnico za 6 mož in 6 žen. Pa zaradi pravad, ki so po njegovi smrti med dediči nastale, bila je dotična ustanova še-le dne 21. maja 1578 tako izvršena, da je 12 revežev od ormoške graščine dobivalo hrano, oblačilo in za kurjavo potrebna drva. Ker so se pa poznejši lastniki graščine vseh dotičnih, 30.000 gld. vrednih zemljišč polastili, je za uboge le malo ostalo. Sedaj dobivajo na leto vkup 216 gld., torej vsak le 18 gld., vse drugo si morajo z milodari in delom priskrbeti.« Bolnišnica se je nahajala na mestu, kjer je sedaj hiša št. 83 trgovca Kuhariča.

ad e: Brod črez Dravo se je nahajal na koncu klanca, ki drži od žandarmerijske vojašnice št. 46 k reki.

ad f: Kakor že omenjeno, na pol pota južno od ceste Ormož—Velika Nedelja.

ad g: Solni urad z mitnico se je nahajal v ogelni hiši št. 80, v poslopju sedanje pisarne dr. Bana.

ad h: Temeljni kamen za frančiškanski samostan je položil Jakob Szekely l. 1495.; 5. aprila 1786 je bil samostan zopet opuščen. Stal je za sedanjim sanatorijem drja. Majeriča št. 61, na višini proti Dravi. Glej Kokol H. P., Die Geschichte der Franziskanerklöster in Untersteiermark, Görz 1915, in Dajnko kroniko v župnišču.

ad i: Razvaline hiš v Dravski ulici so se nahajale najbrž ob začetku pod e omenjenega klanca.

ad k: Morišče se je nahajalo na vzpetini severno od ceste Ormož—Velika Nedelja približno 350 korakov pred mejnim kamnom, omenjenim pod f.

ad l: Današnji mestni jarek, ki sega od Anderličeve hiše št. 49 do hotela Reich št. 111. Iz jarka se vidijo na Potrčevem gospodarskem poslopju št. 93 še ostanki obrambnega stolpa v mestnem obzidju.

ad m: Ptujška vrata so bila na najožjem delu ceste proti zapadu pred hišo usnjarja Kralja št. 50.

ad n: Ogrska vrata so bila pred hotelom Reich. V ta vrata je bil vzdian lep mestni grb iz kamna z napisom (priloga sl. 2.):

DIESE ALTE STADT - STEHET²⁾ IN
GOTTES HANDT³⁾ - FRIDAV⁴⁾ IST
SIE GENANDT - VOR VRALTEN⁵⁾
ZEITEN - WOLBEKANDT⁻³⁾

²⁾ H in E ligatura.

³⁾ N in D ligatura.

⁴⁾ A in V ligatura.

⁵⁾ T in E ligatura.

Pod mestnim grbom:
 RENOVIRT Ad 1635

Danes se nahaja ta kamen na levi strani grajskih vrat. Prav tam je vzdan še en kamen z ormoškim grbom, ki je bil nekoč najbrž na enih izmed obeh mestnih vrat. Napis se glasi:

RENOVIRT : 1794
 STAT : FRITAU
 N R
 (grb)
 U R

Kaj pomenijo spodnje štiri črke, ni znano.

ad o: Shramba gasilnega orodja se je nahajala takrat na mestu, kjer stoji danes meščanska šola št. 60.

ad p: Ptujsko predmestje je segalo od ptujskih vrat do današnje bolnišnice.

ad q: Ogrsko predmestje je bilo pred ogrskimi vrati proti Hardeku.

ad r: Današnji Glavni trg, središče Ormoža.

ad s: Od navedenega trga proti grajskemu portalu.

ad t: Od grajskega portala proti ogrskim vratom.

ad u: Od trga proti trgovcu Kuhariču št. 82.

ad v: Najbrž pred meščansko šolo.

ad w: Od trgovca Kuhariča št. 82 do stavbenika Stuheca št. 88.

ad x: Od župnišča št. 102 proti zapadu.

ad y: Med sanatorijem in stanovanjsko hišo drja. Majeriča št. 61 in št. 58.

ad z: Od nekdanjega frančiškanskega samostana proti Kraljevi hiši št. 50.

ad aa: Pred gostilno »Pri solncu« št. 107.

ad bb: Med župno cerkvijo in hišama Stammen št. 86 in Polak št. 100.

ad cc: Od trgovca Kuhariča št. 83 do lekarne Trautvetter št. 103 (NB. Kuharič ima dve hiši, št. 82 in 83).

Skoraj nekam bahavo se sliši, da so imeli prebivalci mesteca Ormoža kar 13 ulic; seveda pa je bilo mogoče večino teh ulic prehoditi s par koraki.

ad dd: Šest sledov stare rimske ceste, vodečih od Hardeka do hiše »Alt Maierhof«, se krije točno z novjšimi izsledki. Gl. Ferk Fr., *Mitteilungen des histor. Vereines f. Steiermark* 1893, str. 218; Pischinger F., *Blätter zur Gesch. u. Heimatkunde der Alpenländer* 1911, 110; župni kroniki v Ormožu in pri Veliki Nedelji.

ad ee: Tu omenjeni sarkofag (priloga sl. 3.), ki je na naši karti narisana kot okras, je identičen s sarkofagom, ki ga je opisal Knabl v *Mitteilungen des histor. Vereines* 1851, 64 pod imenom »IX. Gabernik« in v istem zvezku na prilogi III. objavil tudi njegovo sliko od spredaj in od obeh strani. V CIL. III. stoji o njem pod št. 4081 sledeče:

4081 arca Gabernigg in parochia S. Laurentii sub Pettau : rep : in vinea,
extat apud fabrum

genius	vir	VAL VALENS VFSET ⁶⁾	mulier	vas
pavonem	stans	VIBININO - CONIVG	stans	cum
pascens	brachiis	CARISSIMO · A · LXXV · ET ⁶⁾	pugionem (?)	racemis
	consertis	I - VALENTINO ⁷⁾ - F - ET ⁶⁾	tenens	
		VALERIANO ⁸⁾ - IVSTINO - N		

Po Knablu so izkopali kamen par let pred 1847 in ga je on videl v oktobru 1847 v Gaberniku (župnija Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah), kjer ga je našel pred neko kovačnico. Iz naše karte pa je razvidno, da je našel kamen neki Filip Petek že l. 1796. na svoji njivi v Savcih. Ti nasprotujoči si vesti se dasta spraviti brez težave v sklad: Savci so oddaljeni od Gabernika komaj kakih sedem kilometrov zračne črte in oba kraja veže dobra cesta, tako da je gaberniški kovač kamen lahko spravil na svoj dom, kjer ga je nato uporabljal kot posodo za hlajenje železa, kakor poroča Knabl. O času in okoliščinah najdbe pa je bil Knabl očitno napačno poučen. Kamen se nahaja sedaj v graškem Joaneju, kakor mi je sporočil univ. prof. dr. B. Saria, ki mi je dal na razpolago tudi slike o njem, za kar se mu tukaj zahvaljujem. Iz slik se jasno vidi, da je na ledinski karti narisani sarkofag identičen z omenjenim sarkofagom iz Gabernika-Savcev.

ad ff. Na karti desno od sarkofaga narisani miljnik (pril. sl. 3) so našli, kakor pravi beležka pod ff, pri prebijanju grajskega stolpa v Ormožu h koncu 18. stoletja. Notica, v poznejši dobi od neznane roke s svinčnikom pripisana na praznem polju na desni strani kamna, pa pravi: »Der Stein sub ff ist beim Eingange auf die Terasse links eingemauert und nicht sichtbar.« Kamen je torej gotovo še danes vzidan na omenjenem mestu in čaka, da ga izkopljejo, kar bi bilo tem bolj želeto, ker v naših krajih ni znan še noben napis miljnika. Na kamnu vidimo napis v 9 vrstah, v naslednjih 2 vrstah je označena oddaljenost od Poetovije v miljah. Da napis, ki je doslej znan samo iz risbe na naši karti, pojasni, sem se obrnil do svojega prijatelja, univ. profesorja dr. R. Eggerja na Dunaju, ki mi je sporočil to-le: »Der Kopist kann zeichnen, hat aber nicht die mindeste Vorstellung von dem, was er abschreibt. Der Meilenstein ist zu Knabls Zeit wohl schon verschollen gewesen und ist gänzlich verschrieben. Dazu kommt noch, dass schon im Altertume gerade bei Valerian und Gallien in den Provinzen die Meilensteinformulare viele Fehler und Ungenauigkeiten aufweisen. Also vergebliche Mühe herauszubekommen, was in

⁶⁾ E in T ligatura.

⁷⁾ N in T ligatura.

⁸⁾ A in N ligatura.

der Antike schon verhaut war und was zu Lasten des Kopisten fällt. Ich vermag nur anzugeben, was der Text besagen will:

1. *Im] p[C.] P. Lic . Vale[ria]*
2. *nus p. f. Aug . [p. m . . .]*
3. *cos IIII procos [tr . p(ot)]*
4. *VI p. p. et P. Lic Gal[lienus]*
5. *p. f. Au]g . p. m. tr . p II co[s . .*
6. *Dac(icus)?] m(aximus Ger(manicu)s m(aximus) p[p]et . . [Valer]*
7. *ianus nob. Caes*
8. *[vias et] po[n]tes*
9. *vetus(t)ate con[lab]sos restituerunt]*

AP. MP.⁹⁾

VIII.

Von der Kaisertitulatur wird *cos IIII* richtig im Original und in der Kopie sein, also stammt der Stein aus dem Jahre 257 nach Chr. Gemeint sind Valerian, Gallien und Galliens Sohn Valerian. An den pannonischen Strassen wurde in diesen Jahren gearbeitet; begreiflich, da Pannonien so viele Usurpatoren erzeugte; vgl. die Meilensteine C. I. L. III 4646, 4647 u. a. Der Stein ist gesetzt vor 260, da in diesem Jahre Valerian im Auslande verschwindet (Perserkrieg).«

Ker se je po navedbi v naši karti našel ta miljnik v devetdesetih letih 18. stoletja, ko so prebivali grajski stolp, torej gotovo kot klesanec, smemo upravičeno sklepati, da so ga izkopali nedaleč od Ormoža. Podatek o oddaljenosti znaša po risbi »a Poetovione VIII millia passuum«, torej 13.32 km, kar pa bi bilo premalo, če naj je kamen iz Ormoža samega. Zelo verjetno je, da je kopist bral VIII mesto XIII, to je 20.52 km, kar bi segalo ravno od Ptujja do Ormoža.

O drugih miljnikih iz neposredne okolice Ormoža poroča Mucharjeva Geschichte der Steiermark, I, 376, kjer čitamo, da so našli en tak miljnik ob rimski cesti, ga izkopali in spravili k cerkvi sv. Janža na Humu. O drugem poroča Muchar (I, 417), da so ga razbitega izorali l. 1800. na polju med Središčem in Ormožem in ga pozneje vzdali. Lahko bi bil to ta, ki je narisana na naši karti, vendar ni naznačena na tem nikaka poškodba. O tretjem in četrtem takem kamnu poroča Peter Dajnko v župnih kronikah ormoški in velikonedeljski: »Es sind im Jahre 1820 an der erwähnten(!) Römerstrasse auch zwei Steine römischer Milliarien vorgefunden worden. Allein da man die Schrift an denselben nicht entziffern konnte, legte man an dieselben keinen Wert und zerschlug sie zur Anschotterung der jetzigen dortigen benachbarten Strassen«. Usoda vseh teh kamnov je bila žalostna; našli so jih, a niso spoznali

⁹⁾ AP in MP ligature.

njihove zgodovinske in topografske važnosti. Naj bi torej vsaj ta naš, še skriti spomenik davno minulih rimskih časov čimprej doživel svoje odkritje!

Sl. 2. Ormoška graščinska posest.

Gori omenjeni sarkofag in miljnik sta narisana kot okras na levi strani pravokotnega prostora, ki ga je risar pripravil za besedilo približno nad sredino spodnjega roba cele karte. Razdeljen je ta prostor v štiri polja, ki pa so ostala

žal nepopisana; le levo polje ima, kakor že omenjeno, od poznejše roke s svinčnikom vpisano beležko, kje je vzdian rimski miljnik. Na desni strani za besedilo namenjenega prostora vidimo kot pendant k rimskima kamnoma lepo, kolorirano panoramo gradu in mesta Ormoža z župno cerkvijo sv. Jakob. Od tam se vrstijo hišice nekdanjih meščanov na desno proti napisu karte, ki se nahaja v desnem kotu. Slika mesta je napravljena od severne strani in ima desno od cerkve napis: »Friedaus Ansicht von Dobrova.«

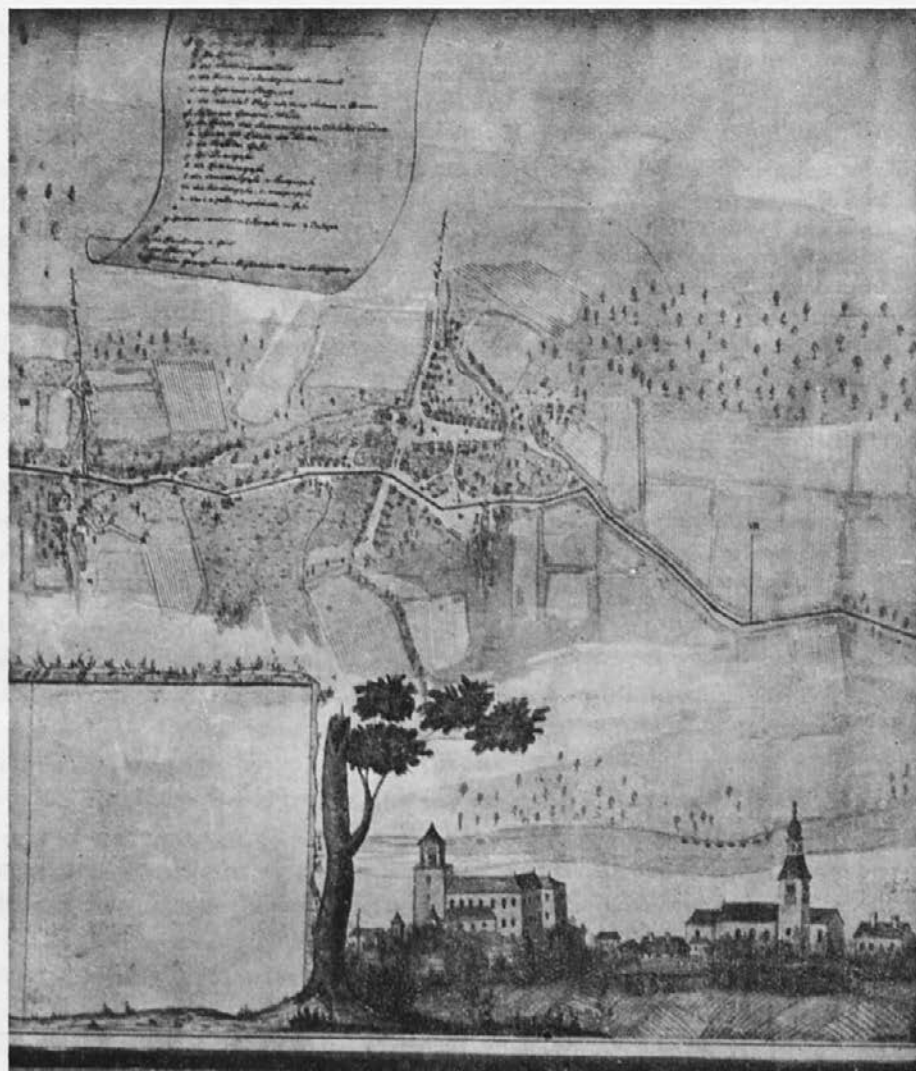
Sredi karte se nahaja v gornji polovici še en seznam, ki je obrobljen z barvastim vencem iz klasja in grozdja in je obešen na antičnem nosilcu. (Sl. 2.) Vsebuje izključno le popis in izmero ormoškega graščinskega posestva in se glasi:

Realitaeten welche zur Herrschaft Friedau gehören			
	Joch	Klaf.	
a. das Schloßgebäude mit 2 Geschoße, 3 Höfen u. der Kapelle	19 ⁴⁴ / ₆₄	19.	
α. der Schloßgarten enthaelt Arena	5 ²	"	4.
β. die Insel in der Drau	8	"	7.
γ. das Johanesgartel	1 ³⁶	"	6.
δ. Aker naehst der Spalier	3 ³⁰	"	14.
ε. δ δ δ	9 ⁵⁷	"	8.
ι. δ δ δ	3 ³³	"	11.
κ. Spitzaker	5 ³²	"	24.
λ. der Kösten Alee-Aker	3 ²⁸	"	10.
μ. Wiese u. Aker daselbst	2 ¹	"	6.
ν. Aker ober den Ziegelofen	1 ⁸	"	13.
ξ. Ziegelofen samt Teiche und Gruben	2 ³	"	—.
φ. Wiese beim Sverinjak	10 ²⁸	"	11.
αα. Wald Sverinjak beim Abteker	5 ³⁷	"	2.
ββ. Teich-Wiese s. Spitzwiese	10	"	23.
γγ. Abdeker u. Garten	14 ¹⁴	"	20.
δδ. Meyerhof samt Wiese u. Acker	2 ⁵¹	"	24.
εε. Teich	25	"	3.
ιι. Wiese an selben			
λλ. Ziegelbrenerrei, Ofen u. Behaeltnisse			
κκ. Obere Sverinjak . φφ alte Mayerhof.			
μμ. Treiberschek			
νν. Kalkofen			
οο. Teich abgelaßener			
τ(?) Mühle			
ωω. Koratschitscher Waldung			

nach der Meßung des H. Martin Soretz im Jahre 1776 übertragen.

Ta seznam prikazuje velikost parcel od α—ιι, kar pri naslednjih manjka. Iz opombe na desni strani seznama je razvidno, da so podatki povzeti po leta 1776. izvršenem merjenju Martina Zorca (Soretz), bržčas zemljemerca. Mere so označene v oralih in sežnjih; kaj pomenijo ulomki med njimi, žal nisem mogel dognati. Podatki v seznamu se nanašajo na najbližjo grajsko okolico

in odgovarjajo grške enojne in dvojne črke označbam na karti. Čuditi se moramo velikosti grajskega vrta, ki je še danes obširen, na karti pa izkazuje kar okrog 20 oralov; uporabljali so ga najbrž kot naraven park.

Sl. 3. Tločrt Središča z legendo.

Ob času, ko je karta nastala, je bil lastnik ormoške graščine Leopold grof Königsacker, ki jo je 16. jan. 1805 prodal Jožefu Pauerju, poznejšemu ormoškemu vitezu (Ritter von Friedau). Po Janischu (Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark, I, 237) je okrog l. 1878. obsegalo posestvo 132

oralov njiv, 87 oralov travnikov, 23 oralov pašnikov, $64\frac{1}{2}$ oralna vinogradov, $692\frac{1}{2}$ oralna gozdov, skupno torej 999 oralov.

Nad trgov Središča vidimo na karti še en seznam, izdelan v obliki razvitega lista papirja, ki izgleda, kakor da je pritrjen z iglo. (Sl. 3.) Nanaša se ta seznam na Središče in njegovo bližnjo okolico in se glasi:

Bemerkungen

über

die Gegend des Marktes Polsterau (Sertisce)

A der municipale Markt Polsterau

- a. das Rathhaus
- b. das Markt Syndicer Haus
- c. die Kirche der Marktgemeinde erbaut
- d. der Rathhaus-Platz, und
- e. der comercial Platz mit ihren (!) Statuen und Brunnen
- f. Polsterauer Gemeind-Weide
- g. die Ruinen des Stubenbergschen Schlosses Sertisce
- h. Spuren der Ruinen der Kirche
- i. die Breßica Gaße
- j. die Draugaße
- k. die Rathhausgaße
- l. die Comercialgaße, u. Bürgergaße
- m. die Kirchengaße, t. Hungergaße
- n. das k. k. Zollamtsgebäude, u. Gaße
- o.
- p. geweste comercial Straße vor x Jahren

q

B. die Pfarrkirche h. Geist

r. der Pfarrhof

s. Rain oder Grenzstein Steyermarks und Hungarns.

Pojasnila, ki jih tu dostavljam, so posneta večji del po monografiji Kovačič Fr., Trg Središče, Maribor 1910.

ad a. Na str. 33 navedenega dela se poroča, da je rotovž stal kot lesena stavba v bližini kapele Žalostne Matere božje, kar odgovarja tudi našemu načrtu.

ad b. Nahajala se je ta hiša tik ob glavni cesti, jugovzhodno od omenjene kapele.

ad c. Kapela je bila zgrajena po Slekovcu l. 1630. Gl. Kovačič, l. c. 40.

ad d. Vzhodno od rotovža.

ad e. Ob glavni cesti jugovzhodno od kapele in rotovža.

ad f Južno od hiše sub b.

ad g. Ta zelo zanimiva, s topoli zasajena obrambna točka tik severno ob železnici, ki ima v Ragoznici pri Ptujtu tudi tik ob železnici svoj pendant, je radi svoje slikovitosti splošno znana. Kovačič piše o njej v navedenem delu na str. 37 in 77, v ČZN 1908, 123 pa poroča, da se je l. 1908. na tem mestu

kopalo, vendar izkopavanje o pomenu in izvoru objekta ni dalo pozitivnih izsledkov. Po Kovačičevem mnenju je stal tu nekoč središki grad Stubenbergov, ki pa ni bil »grad« v večjem stilu, kakor n. pr. Ptuj ali Ormož, ampak navadno branišče, ograjeno v starih časih s palisadami. To mnenje se opira na tradicijo ljudstva, ki imenuje kraj »Gradišče«. Vsekakor pa bi kazalo, poskusiti z izkopavanjem še enkrat, kakor bi bilo tudi umestno, preiskati Ragoznico. Prim. še Janisch, o. c. II, 544.

ad h. Zanimiva je lega teh »sledov«. Kovačič piše v ČZN 1907, 230, da ima skupina njiv 10 minut južno od trga naziv »Cirkevca«. Po ljudskem izročilu je stala tam nekoč starodavna cerkev sv. Jerneja, katero so, kakor meni tudi dr. Stegenšek, l. 1479. obenem s središkim gradom (g) razrušili Turki. Da se odkrijejo ostanki te cerkve, se je kopalo, o čemer poroča Kovačič v svoji monografiji na str. 38 in 61, obsežno pa tudi v ČZN 1907, 229 in 1908, 123 ter 176. Pri izkopavanju se je zadelo na temelje dokaj obsežne rimske stavbe, nad katere ruševinami je pozneje nastalo staroslovensko groblje. O kaki cerkvi ni bilo nobenega sledu, dasi se je poskušalo z izkopavanjem tudi v bližnji okolici rimske stavbe. Parcelno ime »Cirkevca« je nastalo pač tako, da so pri oranju večkrat zadeli na zidovje in mrtvaške kosti. Spomin na rimsko stavbo je zdavna izginil, pač pa se je ohranil spomin na cerkev sv. Jerneja, pa so jo lokalizirali semkaj. Tako Kovačič. Njegovi monografiji priložena, žal pomanjkljiva karta kaže, da leži »Cirkevca« (Cirkovce) približno 600 m jugozahodno od »Gradišča«, dočim se nahaja na naši karti točka h (vidna tik ob desnem gornjem oglu praznega prostora) približno 380 m jugovzhodno od »Gradišča«, torej najbrž še na severni strani železniške proge. Če je avtor karte zaznamoval mesto pravilno, bi morda ne ostalo brez uspeha, če bi na tem mestu poskušali odkriti ostanke cerkve sv. Jerneja.

ad i—n. Tudi nekdanji vrli Središčani niso hoteli zaostajati za svojimi vrstniki Ormožani in so si privoščili kar osem »ulic«. Presika ulica se odcepi od starega rotovža proti severu in vodi v današnjo Presiko pri Strigovi. Dravska ulica vodi od glavne ulice v višini rotovža proti jugu; Rotovška ulica vzhodno od rotovža; Komercialna od hiše občinskega pisarja (Syndicerhaus) proti glavni cesti na zapad; Cerkvena ulica zapadno od kapele. Ogrska ulica se nahaja ob vzhodni skupini trških hiš, mitnica in Mitniška ulica pa vzhodno od mosta ob glavni cesti, onstran trga.

ad o. Neizpolnjena označba o se nanaša na gozd severovzhodno od trga.

ad p. Nahaja se tik ob izhodu naše ceste na Ogrsko med njo in Dravo.

ad q. Neizpolnjena označba q se nanaša na gozd tik ob Dravi, na karti v sredini med grajskim in cerkvenim ormoškim stolpom.

ad B. Župna cerkev sv. Duha stoji ob glavni cesti, vzhodno od Središča že v občini Grabe. Glej Kovačič, o. c. 48.

ad r. Vzhodno tik poleg cerkve sv. Duha. Kovačič, o. c. 475.

ad s. Ob koncu ceste na Ogrsko.

Če pregledamo ledinsko karto v celoti, vidimo, da je izvedena naravnost umetniško. Njena dolžina je prilagojena dolžini glavnega prikazanega objekta, to je ceste. Vse tri napisne table so okusno okrašene in vsebinsko smotrno razporejene. Prva nam kaže dolžino cele ceste in zgodovino mesta Ormoža, druga nam predločuje posest ormoške graščine, tretja pa vsebuje podatke o trgu Središču. Skromno je postavil risar napis, letnico in svoje ime v desni spodnji kot. Velik napisni prostor ob spodnjem robu, ki je žal ostal prazen, je izredno okusno oddeljen na eni strani z obema rimskima kamnoma, na drugi pa z lepo panoramo Ormoža z gradom in nam priča, da je avtor Matija Eissl. živeč na prelomu 18. v 19. stoletje, bil ne le dober uradnik in zemljemerec, ampak tudi skromen umetnik, le epigrafika mu je bila nekoliko tuja.

Pri proučevanju tu objavljenega gradiva sem zelo pogrešal večjega dela o našem mestecu. Dasi se je že marsikaj tiskalo ali vsaj pisalo o zgodovini Ormoža, nam vendar manjka izčrpna monografija o njem. Čeprav je današnja doba doba politike in sporta, bi se morda vendarle našel kdo, ki bi zastavil pero in napisal zgodovino tega prastarega mesta. Raziskana in napisana je zgodovina mnogih manj pomembnih mest in trgov, naj bi se vendar kdo lotil tudi Ormoža, dokler še ni prepozno.

Zusammenfassung.

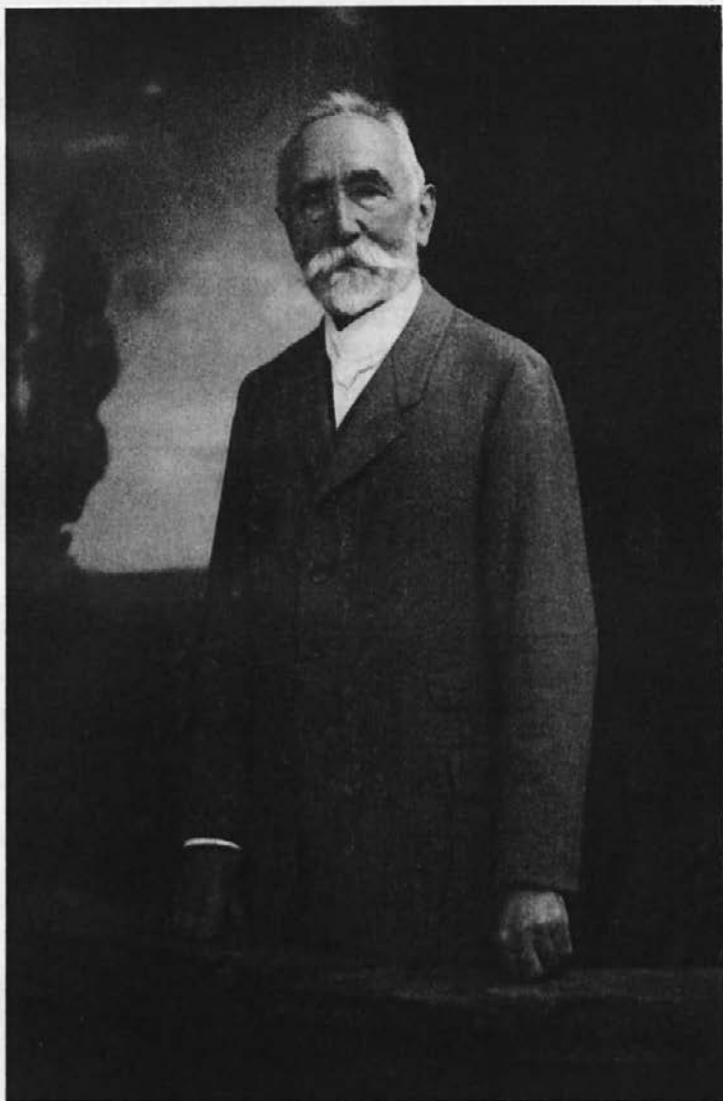
Eine alte Flurkarte im Schlosse Ormož.

Im Schlosse Ormož befindet sich eine Flurkarte aus dem Jahre 1801, welche wegen ihres Inhaltes und ihrer Ausführung verdient, näher beschrieben zu werden. Dieselbe hat eine Länge von 198 cm, eine Höhe von 44 cm im Maßstabe 1 : 7200 und ist in Federzeichnung hergestellt. Selbe zeigt uns die unter Kaiser Josef II. hergestellte Kommerzialstraße von der Burgfriedsgrenze von Ormož bis zum Markt Središče, beziehungsweise bis zur einstigen ungarischen Grenze. Der Lauf der Straße ist in 24 Abschnitte geteilt und ist daraus ersichtlich, welche Gemeinden zur Straßenerhaltung beitragen mußten. Eine weitere Einteilung in 8 Abschnitte dürfte sich auf die Aufseher beziehen, welche den Robot zu überwachen hatten. Auf der Karte sind mit größter Genauigkeit und Feinheit die Stadt Ormož, der Markt Središče, die Dörfer und einzelnen Siedlungen eingezeichnet und auch mit den damaligen Konskriptionsnummern versehen. Die Karte weist 4 Legenden auf: die erste bringt uns die obgenannten 24 Ortschaften und Gemeinden, welche zur Straßenerhaltung beizutragen hatten, sowie die Längen der einzelnen Arbeitslose in Klaftern, ferner ein Verzeichnis über die geschichtlichen Daten und einstigen Gassenbenennungen der Stadt Ormož. Die zweite bezieht sich auf die Realitäten der Herrschaft Ormož; die dritte enthält Bemerkungen über die Gegend des Marktes Središče; die letzte den Titel der Karte, welche von Beamten der Herrschaft Mathias Eißl gezeichnet wurde. Bildlich dargestellt sind auf derselben ein schon bekannter römischer Sarkophag C. I. L. III 4081 und ein noch im Schlosse nicht sichtbar eingemauerter bisher unbekannter Meilenstein der Kaiser Valerian, Gallien und dessen Sohnes Valerian aus dem Jahre 257 n. Chr. und eine Ansicht der Stadt Ormož von der Nordseite. Zwischen beiden befindet sich ein großes leeres Feld, welches wohl für die Geschichte der Stadt und des Schlosses Ormož bestimmt war.

Dr. Pavel Turner.

Franjo Baš.

Naša biografska književnost je v veliki meri spominska, obletniška. Zato je skoro slučaj, da je lansko jesen pozabila na desetletnico smrti enega naših največjih mecenov, na smrt mecena univerze kralja Aleksandra I., zavoda, ki stoji danes v ospredju našega kulturnega zanimanja. Da se oddolžimo spo-

Dr. Pavel Turner.

minu tega praktičnega sograditelja ljubljanske univerze in spominu dolgoletnega predsednika Zgodovinskega društva v Mariboru ter da spoznamo lik moža svetovnjaka, kakršnih sodobna naša javnost v svoji sredi skoro več ne pozna, objavlja ČZN biografijo Pavla Turnerja, da ga tako ohrani zgodovini.

Pavla Turnerja je rodila kmetska mati v pohorski Planici nad Framom 21. januarja 1842. Krstil ga je framski kaplan Oroslov Caf, ki je bil osrednja narodna osebnost svojega kraja; pod Cafovim vplivom je bila tudi Turnerjeva rojstna hiša od vsega početka naročena na »Novice«. S Cafovim izvenšolskim vplivom na Turnerjev dom se je družil v framski ljudski šoli na mladega Turnerja vpliv patrijarhalnega framskega šolskega upravitelja Fr. Domanjka¹⁾, ki je spremljal Turnerjev razvoj tudi po končani ljudski šoli. Pod Domanjkovim vplivom je mladi Turner mislil vedno bolj na svet izven domačega Pohorja, kamor ga je vodilo oko od rojstne hiše in ko je tovoril les s Pohorja na Dravsko polje in v Maribor. Telesno sicer bolehen (nagibal je k tuberkulozi), je izsilil z Domanjkovo pomočjo doma odhod v glavno šolo v Mariboru, kamor ga je oče pripeljal obutega v coklje. Po enoletnem obiskovanju glavne šole in po zadostni pridobitvi znanja v nemščini je zamenjal 1857 glavno šolo z mariborsko gimnazijo. Fizično se je ves čas gimnazijskih študij boril z boleznijo na pljučih. Duševno pa ga je v gimnaziji osvojil poznoromantični duh časa, da se je začel posebno baviti z zgodovino, literaturo in jezikoslovjem. Že v nižji gimnaziji se je učil jugoslovanskih jezikov ter začel s češčino in poljščino. V višji gimnaziji pa je vključil v svoj študijski program italijanščino, francoščino in angleščino. In da se izpopolni v srbohrvaščini in поближе upozna z italijanščino, mu je dal konflikt z veroučiteljem²⁾ v šesti šoli povod, da je zapustil Maribor in odšel — peš — na gimnazijo v Reko, kjer je dovršil sedmi razred, nato pa se vrnil zopet v Maribor in maturiral 1865.

Gimnazijska doba je ostavila na mladega Turnerja — ki je imel ob maturi dopolnjenih 23 let — svoje vplive. Profesorji J. Lipež, J. Majciger, R. G. Puff, zlasti pa Davorin Trstenjak so vzbudili v njem narodnostno ambicijo; skrb za obstoj z instrukcijami pa ga je razvila v praktičnega, treznega in

¹⁾ O Domanjku poroča Turner obširno v svojih Spominih. Turnerjevi koncepti Spominov segajo do začetka njegove vzgojiteljske dobe ter obstojajo v treh konceptih. Prvi se nahaja v Banovinskem arhivu v Mariboru, drugi v Študijski knjižnici v Mariboru, tretji pa je last upravnika mariborske moške kaznilnice N. I. Vrabla. Turnerjevo vzgojiteljsko in mariborsko dobo dopolnjuje vir je korespondenca Turnerju, ki se nahaja v Banovinskem arhivu v Mariboru. Važen vir za Turnerjevo življenje so njegovi še živi znanci. Naša biografija sledi, kjer ni podrobno citiranih virov, Turnerjevim Spominom, korespondenci ali izjavam Turnerjevih osebnih znancev. Glavni vir pa so Turnerjevi dopisi v Novicah, Einspielerjevem Slovencu, Slovenskem gospodarju, Slovenskem narodu, Pajkovi Zori in Kresu. Manjšega pomena so Turnerjeva pisma Jož. Vošnjaku.

²⁾ (Vrabl N. I.), Dijaška leta dr. Pavla Turnerja. Mariborski koledar za 1931, 101 s.

vestnega mladeniča, ki je v času, ko so njegovi tovariši mislili na Dunaj, že mislil na širši svet, obenem pa ustvarila iz njega kremenit značaj, katerega poudarjajo vsi, ki so v poznejših dobah prišli s Turnerjem v stik. Gimnazijski ravnatelj A. Lang ga je navdušil za klasično filologijo in mu zasigural po dovršenih študijah suplenturo na mariborski gimnaziji. Radi tega se je vpisal v jeseni 1865 na filozofsko fakulteto dunajske univerze in naprosil svojega šolskega tovariša in pobratima Josipa Serneca, da mu je na univerzi oskrboval podpise. Turner sam pa si je izposodil na svoje poštenje pri mariborskem podjetniku Čeligiju 100 goldinarjev in je odšel z njimi preko Prage, Draždan, Berlina in Hamburga v Hull v Veliko Britanijo. V Hullu, kjer si je pridobil že iz Maribora slučajno poznanstvo, je postal trgovski agent in korespondent, zraven pa je pohajal predavanja iz filozofije, zgodovine, literature in politične ekonomije na znanstvenem zavodu Christian and Literary Institution. V važnem trgovskem emporiju Hullu je dobil Turner vpogled v angleško družbo in meščansko gospodarstvo, v okolici pa v kmetijstvo, o katerem je poročal Slovencem v Novicah.³⁾ V jeseni 1866 se je vračal preko Londona in Normandije na Dunaj; na potu pa je dobil vzgojiteljsko mesto v rodbini londonskega borzijanca Biedermanna in se tako ustavil za dve in pol leti v Londonu. To za njegovo izobrazbo in izobliko izredno važno londonsko dobo je Turner uporabil za nadaljnji študij grške, rimske in angleške filozofije, predvsem pa angleških državnih in upravnih razmer. Po očetu svojih gojencev je prišel v stike s sirom Montefiorom, ki ga je uvedel pri Benjaminu Disraeliju, preko Gladstonovega bratranca pa tudi pri Gladstonu; pri debatah v klubih pa se je osebno spoznal z John Stuart Millom in Charlesom Dickensom. V tej dobi, ki je za duševni razvoj Turnerja pomenila več ko dolgi in učeni priročniki, je Turner nadaljeval z dopisovanjem v slovenske, začel pa tudi dopisovanje v zagrebške in beograjske liste, hoteč s svojimi dopisi o britanskih prilikah pokazati rojakom cilj, do katerega se morajo gospodarsko in kulturnopolitično povzpeti.

1869 se je vrnil z Londona na Dunaj, kjer sta mu profesorja Wessely in Reinisch dala prijateljski nasvet, da opusti študij filozofije ter se pripravi na juridični fakulteti za docenturo politične ekonomije. To je tudi storil. Medtem pa so prišle nad Turnerja gmotne skrbi ter se je moral vpreči v voz vzgojiteljstva, kar ga je pa, obratno od Londona, v študijah silno oviralo. Vsemu temu se je pridružilo še nekaj nepojasnjene, da je mladi Ahasver hotel izvršiti samomor, od česar pa ga je odvrgel Franc Firbas. Firbas mu je s posojilom tudi denarno omogočil, da je mogel Turner 1873 zapustiti Dunaj in se odpraviti na univerzo v Strassbourg. To je storil iz dveh razlogov. Po

³⁾ O dopisovanju iz Hulla v Novice poroča Turner v Spominih; ker pa ne nahajamo v Novicah tega časa Turnerjevega psevdonima »Ahasver«, izgleda, da je pošiljal Bleiweis le krajša poročila splošnega značaja.

vrnitvi iz Velike Britanije ni mogel prenašati dunajskih univerzitetnih metod, katere je zlasti pri izpitih smatral za duha ubijajoči birokratizem. Davorin Trstenjak pa je poizkušal preko svojih prijateljskih zvez s Strossmayerjem dovesti Turnerja na mesto docenta za narodno gospodarstvo na novem zagrebškem vseučilišču ter mu zagotavljal predlagano mesto kot sigurno. Temu je Turner sledil ter se za novi poklic pripravljal na strassbourški univerzi. S tem ciljem je tudi končal študije 1874 z disertacijo⁴⁾ o germanskem in slovanskem rodbinskem pravu, kot prvi doktor nemške strassbourške univerze.

Turnerjeva študijska leta so postavila temelje njegovemu življenjskemu naziranju. Njegovo gledanje na svet se je izkristaliziralo pod vplivom angleškega deizma in agnosticizma ter gospodarskega in političnega liberalizma, s katerima je istovetil demokracijo. Njegova delovna gonilna sila pa je bil racionalizem s tendenco prosvitljevanja, v katerem je videl tudi temelje za napredek Slovencev in Jugoslovancev. Vzgojiti Slovence in Jugoslovane v kulturnem in gospodarskem življenju po vzoru Angležev in dvigniti rojake na stopnjo evropskega zahoda, to je bil za Turnerja predpogoj, da se lahko s sigurnostjo za bodočnost Slovenci uveljavljamo v okviru avstroogrske monarhije tudi politično. Garancijo za naš narodni razvoj je videl Turner v absolutni kulturni preorijentaciji na zahod, katera more edina osigurati naše politično življenje v Srednji Evropi. S tem mišljenjem se je začel uveljavljati kot prosvetni, gospodarski in kulturni vzgojitelj v dopisih našemu časopisju ter gledal ves čas svojega življenja vse naše narodno življenje s teh, in poleg teh še posebej z vzgojnega vidika.

Osebnostno je bil Turner vzgojitelj par excellence, kar mu je omogočilo v življenju ugodno družabno in gmotno eksistenco. Vzgojno pa se je začel že zgodaj udeleževati pri svojih domačinih in rojaki. Iz Velike Britanije je začel v svojih dopisih domačim navajati framske in pohorske rojake na čitanje slovenskih knjig in časopisov, na gospodarsko modernizacijo kmetijstva in pozneje tudi na potrebe narodne organizacije. In z gotovostjo moremo trditi, da je prva slovenska organizacija v Framu, konservativno politično društvo, nastala 1872 in rastla pod vplivom njegovih pisem z Dunaja in iz Strassbourga.

V književnosti je stal Turner pod vplivom ilirske usmerjenosti Davorina Trstenjaka ter je v književnosti gledal samo sredstvo za politično in kulturno vzgojo naroda, torej sredstvo za narodni preporod. Kot tak je začel že zgodaj tudi sam s pisateljevanjem. Turnerjeve pesmi iz gimnazijske dobe se še omejujejo predvsem na voščila domačim ob raznih rodbinskih dogodkih, kakor ob godu i. t. d., pozneje pa na razna moralna in narodna gesla.

⁴⁾ Del disertacije je izšel v tisku: Turner Paul: Slawisches Familienrecht. Strassburg 1874. 8°. 64 str.

Turnerjeva v drugi ali tretji šoli započeta proza pa postaja polagoma izraz ilirsko pojmovane jugoslovanske politične preteklosti, ki naj razlaga našo takratno politično nemoč in potrdi sodobno slovansko krilatico »sloga jači, nesloga tlači«. Po teh vidikih je napisal kot nižjegimnazijec povest iz dobe kosovske katastrofe »Milica in Branković«, katero je pozneje v dobi visokošolskih študij sicer večkrat predelal, ki pa ni bila nikdar objavljena in katero je Turner pozneje v dobi balkanskih vojen baje sežgal.

V narodnogospodarskem mišljenju je Turner ob zaključku visokošolskih študij v duhu našega takratnega političnega življenja že izrazil zastopnik narodne gospodarske osamosvojitve, kar pokaže praktično po smrti svoje matere 1870. Ko ji namerava postaviti na framskem pokopališču nagrobnik, želi za spomenik velik kamen, katerega pa ne naroči na Dunaju ali v Marihoru, temveč ga poišče doma v dioritskih skladih framskega Pohorja.

Ob zaključku svojih študij je bil Turner že miselno ustaljen mož, ki je svoje narodnopolitične nazore širil s pismi med svojimi Framčani, z Ahasverjevimi dopisi v Novicah, Einspielerjevem Slovencu, Slovenskem gospodarju, Slovenskem narodu, v Pajkovi Zori in v Razlagovem Slovenskem pravniku med Slovenci; v zagrebškem Obzoru in Narodnem listu ter v beograjskem Vidovdanu pa med ostalimi Jugoslovani.

Po promociji je čakal na docenturo na zagrebškem vseučilišču v Parizu, kjer se je izpopolnjeval v študiju narodnega gospodarstva. Iz obzirov do Davorina Trstenjaka je odklonil vabilo za zasedbo profesorskega mesta na univerzi v Limi v Južni Ameriki, nato pa ugotovil, da visi zagrebška docentura v zraku. Trstenjak ga je o njej informiral na podlagi lastnih priporočil vladiki Strossmayerju, preko katerega pa akcija za Turnerjevo univerzitetno karijero ni prispela. Zato se je moral iz gmotnih razlogov vrniti domov ter si poiskati kako drugo mesto; mislil je v prvi vrsti na srednješolskega profesorja angleščine in francoščine, kar pa mu radi pomanjkanja strokovnih izpitov ni uspelo. V iskanju službe pa je naključje dovedlo Turnerja do prijatelja Josipa Šumana na Dunaju, ki ga je opozoril na možnost vzgojiteljstva pri grofu Edelsheim-Gyulaju, inspektorju celokupne avstro-ogrske kavalerije. Mesto je 1875 dobil ter ga 1885 zamenjal z vzgojiteljstvom pri mejnem grofu Pavlu Pallaviciniju, kjer je ostal nadaljnjih sedemnajst let. Svoje novo mesto je preživel Turner pri Edelsheim-Gyulaju v Budapesti, pri Pallaviciniju na Dunaju, poleg tega pa na madžarskih in sudetskih plemiških gradovih ter po svetovnih kopališčih in letoviščih.

V svoji vzgojiteljski dobi se pojavlja Turner z informacijami s kontinentalne Evrope sicer manj pogosto v naših listih, zato pa je svoj delokrog razširil v obratni smeri. Doma sodeluje sporadično v Slovenskem narodu, pozneje tudi pri Ljubljanskem zvonu in zlasti pri Kresu. V tujini pa poroča o slovenskih prilikah v praško Politiko, v moskovska Sovremeniija izveštija ter

v Manchester Guardian, v katerem je med drugim objavil interview s srbskim državnikom Jovanom Ristićem. Svoje žurnalistično udejstvovanje pa je v vzgojiteljski dobi še posebno izpopolnjeval s stiki s pomembnimi evropskimi publicisti in političnimi osebnostmi, katere je ali informiral o našem narodnem in gospodarskem položaju, ali uvažal vsebino njihovih spisov, večinoma v obliki referatov, v že imenovani zagrebški Obzor, ali pa je posredoval njihovim delom na isti način pot med Slovence.

Kot primer za prvo navajamo rusko diplomatsko agentinjo Olgo Novikovo, pisateljico knjige *Russia and England from 1876 to 1880* in sestro ruskega polkovnika Nikolaja Kirjejeva, ki je kot dobrovoljec srbske vojske padel poleti 1876 pred Vidinom v bojih z Osman pašo. V pristrčnih prijateljskih stikih je stal Turner z angleškima publicistoma Edwardom Freemanom in Arthurjem Evansom; žal je korespondenca z obema večinoma propadla v Budapesti ob priliki veleizdajniškega procesa proti Evansu, pri kateri priliki je Turnerja rešil preiskave znanec in dalmatinski namestnik baron Rodić. Zanimiv Turnerjev publicistični znanec je bil tudi Alfred Hardy, ki je v dobi berlinskega kongresa začel nastopati v vodilnih londonskih listih za rešitev vzhodnega vprašanja in to daleč preko okvirov Freemana ali Evansa. Hardy je že 1878 predlagal likvidacijo evropske Turčije, obenem pa tudi Avstro-Ogrske ter ustanovitev narodnostnih držav, kakor so nastale na Balkanu po balkanskih vojnah, v Podonavju pa po svetovni vojni. Med Francozi je Turnerja prijateljsko sodelovanje družilo z Louisom Legerom in Poljakom Aleksandrom Hodzkom. Vzdrževanje teh in podobnih stikov ter dopisovanje v nekatere velike svetovne žurnale je bilo Turnerju mogoče, ko je živel v političnih prestolicah na Dunaju in v Budapesti v visokih aristokratskih avstro-ogrskih krogih, potoval s svojimi aristokratskimi gojenci po Evropi in Mediteraneju, z domovino pa imel posredne in neposredne stike, zlasti preko nekdanjih sošolcev; vse to je Turnerju omogočalo realne vpoglede v domače in tuje prilike ter mu nudilo priliko za informiranje visokih tujih krogov, do katerih se Slovenec sicer ni mogel dvigniti.

Poleg osebnih stikov z mednarodnimi in diplomatsko pomembnimi publicisti je vzdrževal Turner znanja iz svojih študijskih let tudi z eksaktnimi znanstveniki. Navajam primer, ki je zapustil sled v slovenskem narodno-gospodarskem slovstvu. Straßbourški narodni gospodar Gustav Schmoller je napotil Turnerja, da nadaljuje študije v Parizu pri Mauriceu Blocku; Blockovo delo »*Petit manuel d' économie pratique*« je Turner nameraval sam prirediti za izdajo Družbe sv. Mohorja. Ker pa do tega ni prišel, je izdal 1899 knjižico⁵⁾ po njegovi inicijativi Vekoslav Kukovec. Knjižici, ki je narodno-gospodarsko

⁵⁾ Uvod v narodno gospodarstvo. Po Maurice Blockovi knjigi »*Petit manuel d' économie pratique*« uredil Vekoslav Kukovec. V Mariboru 1899. M. 8°. 155 + (III) str.

vzgojno prirejena, je napisal predgovor Turner, v katerem značilno pravi: »Knjige o narodnem gospodarstvu še Slovenci nimamo. Visokošolska mladina se še tudi premalo zanima za gospodarska vprašanja. Seveda je bolj prijetno prepuščati se fantaziji ter pisati pesmi o ljubezni kakršnikoli, ali pesniti dekadentne pesmi... nego strogo logično premišljevati o prozaičnih gmotnih zadevah«. V teh besedah je Turner posredno reagiral na naše visokošolsko družabno življenje, neposredno pa na našo pasivnost v gospodarski emancipaciji in gospodarski literaturi. Kot manchesterški liberalec, ki je z gospodarskim razmahom osebnosti gledal v narodnogospodarski emancipaciji predpogoj za naše politično življenje, pa je reagiral tudi na moderno poezijo, katera ni v našem narodnem življenju našla vzporednega narodnogospodarskega gibanja, kakor si ga je Turner želel, ampak se je po Turnerju diametralno odmikala od narodnogospodarskih in narodnopolitičnih razvojnih realnosti.

Nardnogospodarsko, praktično se je Turner udeleževal v narodnem razvoju s tem, da mu je stavljaj na razpolago svoje prihranke. Z njimi je podpiral naše nove posojilnice, n. pr. v Celju ali v Mariboru, posojilnico v Framu pa je gmotno omogočil v bistvu on sam. Enako se je udeleževal v naših novih industrijskih podjetjih, n. pr. pri pivovarni Žalec-Laško. Veliko je žrtvoval za ustanovitev naših socialnih in prosvetnih ustanov, kjer ni manjkal nikjer od ljubljanskega Marijanišča pa do Dijaškega doma v Mariboru. Če upoštevamo, da bi povprečni človek naložil svoj denar v varnih dunajskih ali budapeštanskih denarnih zavodih in ne v novih še nesigurnih gospodarskih ustanovah, so nam umljiva njegova tozadevna dejanja samo s stališča narodnostne ideje in težnje po naši narodnogospodarski emancipaciji. Drugače pa je bil Turner v narodnogospodarskih pogledih izrazit pristaš čim popolnejše racionalizacije gospodarstva in v zvezi z njo je terjaj nekaj puritanski treznostni podvig našega javnega in zasebnega življenja.

Krize našega kmetijstva v drugi polovici XIX. stoletja ni gledal povzročene toliko po razmahu gospodarskega liberalizma, temveč predvsem po pijančevanju. Proti pijančevanju je propagiral ustanovitev bratovščine za zmerno, trezno in razumno življenje, katero bi naj Slovenci organizirali po vzoru Družbe sv. Mohorja na cerkveni podlagi. Kot pristaš Malthusove teorije pa se je — menda prvi pri nas — ogreval za regulacijo porodov, katero mora voditi razumno življenje. Z narodnogospodarskega vidika je Turner cenil svoje rojake kot »ljudi lahke krvi in lahkih misli, ki le preradi veseljačijo in ki pri tem pozabljajo na resnobe in naloge življenja. V sreči se udajajo brez cilja veselju, v nesreči pa obupu in brezsmiselnemu zaupanju na božjo ali tujo pomoč«. Za svojo osebo puritansko trezen in skromen, je Turner zahteval najodločnejšo tozadevno kritiko naših razmer ter proglašal romantično opisovanje narodnih življenjskih idil za demagogijo. Najhujše je v tem oziru obsojal naše izobraženstvo. In v mnogi meri izhaja iz njegovega puri-

tanizma tudi njegovo stališče do naše umetnosti, do Prešerna, do naturalizma in moderne, zlasti pa do Ivana Cankarja.

Prešerna je Turner malo cenil; gledal je v njem — puritansko kakor povod — v prvi vrsti človeka in šele nato pesnika. Drugače pa je ostal svojemu iz dijaških let izvirajočemu praktičnemu preporodno vzgojnemu pogledu na leposlovje zvest celo življenje. Tega nazora niso mogli izpremeniti niti stiki s Franom Levstikom, Josipom Jurčičem, Josipom Stritarjem ali Franom Levcem, s katerimi je prišel v dotiko preko dunajskega društva »Slovenije«. Dokaz za to imamo poleg kritičnega izražanja o naši moderni leposlovni produkciji tudi v lastnih leposlovnih poizkusih, med katerimi je najvidnejša povest Tri Gracije, objavljena v Ljubljanskem zvonu za leto 1883. V njej riše Turner propad meščanske rodbine iz najodličnejših budapeštanskih krogov, kjer lepa žena in njene lepe tri hčerke živijo preko razmer. Snov je zajeta brez dvoma iz resničnih dogodkov, ni pa epsko izvedena, ampak samo nakazana v zunanjem ogrodju. Pisatelju je »fabula« samo ozadje za to, da more razpravljati in podajati svoje nazore o življenju in družbi, med katero je živel in jo imel priliko spoznati: o nesolidnosti in zlaganem blesku te družbe, o ženskah in njihovi nečimurnosti ter praznoti v zakonu in vzgoji otrok. Delo kaže bolj praktičnega človeka-vzgojitelja ko pisatelja-leposlovca.

Od dunajskih literarnih znancev je bil Turnerju po svoji vzgojni mentorski usmerjenosti najbližji Josip Stritar, ki je po Turnerjevi inicijativi tudi začel izdajati svoja zbrana dela; sicer pa je Turner Stritarju nasprotoval radi njegove sentimentalnosti in to tudi javno izrazil v spisu Na Angležko se grem ženit (1872)⁶⁾. O razmerju Turnerja do Frana Levstika vemo samo, da je oskrbel Turner Levstiku na Pohorju uporabljane apokrifne tiske. Družabno v najožjih stikih pa je bil Turner z Josipom Jurčičem, kateremu je tudi pripravil gradivo⁷⁾ za nameravani roman iz srbsko-turške vojne 1876—78, in sicer s podlistkom v praški »Politiki« leta 1880., kjer opisuje Turner smrt Nikolaja Kirjejeva. Vendar niso mogli niti stiki z Jurčičem niti poglobljeno prodiranje v umetnost antike, s katero se je Turner kot vzgojitelj prav posebno bavil, izpremeniti njegovega gledanja na slovensko in svetovno leposlovje.

V Turnerju je živel humanist s stoično poudarjeno ljubeznijo do življenja, poleg humanista pa tudi zahodni racionalistični prosvitljenec; z obema pa se je družil romantični narodnjak ter ju v mnogem obvladoval. In baš ta romantični narodnjak je gledal v gospodarstvu, politiki in tudi v leposlovju samo sredstvo za kulturno narodno osamosvojitve ter kulturno in etično poglobitev ljudstva, katera edina more trajno zasigurati narodno individual-

⁶⁾ Zora 1872, 88 ss.

⁷⁾ Slovan 1911, 299.

nost. Leta 1893.⁸⁾ hvali Turner spise Jož. Vošnjaka, češ, da so »vsi, ne samo politični, narodno-gospodarski in za ljudstvo podučni, temveč tudi pripovedni in dramatični . . . spisi eminentno praktične veljave«. In ko govori leta 1902. o naši moderni⁹⁾, smatra leposlovje za eno prvih in najvažnejših sredstev za vzgojo in prosveto kateregakoli naroda. Nazor, da je vsakteri pisatelj tudi vzgojitelj, ne velja samo za didaktičnega, ampak tudi za leposlovnega pisatelja. Za Turnerja je dobro in lepo obenem tudi koristno, in pismenost, ki nima namena koristiti narodu, mu je zlo. V Cankarjevih dramah vidi šušmarstvo, v moderni splošno pa nezrel ali neprebavljen leposlovni uvoz, napram kateremu poudarja, da je nam potrebno zdravo in krepko slovstvo, ki ne mevžari o kruti usodi, ki ne išče zveličanja v obupnem nihilizmu, nego ki nam kaže prave moške vzore, vredne posnemanja njihovih čednosti in kreposti. In na koncu poudarja, da mora biti slovenska knjiga takšna, da se sme polagati na vsaktero pošteno mizo, da je ne bo treba skrivati pred mladino; bodimo svobodomiselni, pa ne razuzdani.

V tem Turnerjevem gledanju na moderno in zlasti na Ivana Cankarja se izraža njegovo brezkompromisno stališče do našega izobraženstva z običajnim pijančevanjem, katerega eden glasnik je bil Turnerju baš Ivan Cankar. Ob drugi priliki¹⁰⁾ je Turner zapisal, da se »že naša srednješolska mladina na svojih pivskih večerih ponaša s tem, koliko vrčkov more kdo popiti in pri opičjem posnemanju starih pijancev vidijo naši fantje možato vedenje v kajenju smrdljivih cigar in cigaret«. In v zvezi s tem sarkastično priporoča, da bi veljalo vstaviti v svedočbo zrelosti tudi noto: zrel za pijančevanje! S tega vidika je gledal tudi na Cankarjevo delo in ker se mu je zdelo, da je v tem delu kot ideal prikazan »zalumpán študent« (kakor se je večkrat izrazil sam), je umljivo, da ga je odklanjal. To tem bolj, ker mu je Cankar tudi po svojem stilu bil tuj, preveč artističen.

Vzporedno s tem pa je potrebno ugotoviti, da je Turner v leposlovju in v ostalih panogah umetnosti dorasel z realizmom. In kakor ni drugod upošteval novih gospodarskih in političnih pokretov, n. pr. socializma, katerega je spoznal z Bakuninom in Hercenom že zgodaj, temveč je v stabilnosti svojega mišljenja ostal liberalen individualist, prav tako ni mogel radi neupoštevanja političnega in gospodarskega razvoja koncem XIX. stoletja doumeti bistva naturalizma in moderne, proti katerima se je držal vidikov puritanizma in rodoljubnega prvaštva. Pripovedni spisi Josipa Jurčiča, Stritarjevi Dunajski soneti, pozneje pa Balade in romance Antona Aškercia so bili za Turnerja vrhunci slovenske literarne produkcije.

⁸⁾ Dr. Jos. Vošnjaka zbrani dramatični in pripovedni spisi. Narodna knjižnica II. V Celji 1893, VII.

⁹⁾ Popotnik 1902, 262 ss.

¹⁰⁾ Spomini. Koncept v Študijski knjižnici v Mariboru; Kres 1884, 33 ss.

Po pomenu za Slovence najvažnejša je Turnerjeva vzgojiteljska doba, ko se je gospodarsko dvignil in na podlagi tega začel s širokim podpiranjem naših pisateljev, prosvetnih ustanov, zlasti pa našega visokošolskega dijaštva. Da ni stal v ožjih stikih s porealističnimi pisatelji (razen s Fr. Ks. Meškom), je iz rečenega razumljivo.¹¹⁾ Živel pa je v stalnih stikih s starejšimi leposlovci, jih podpiral kot mecen, n. pr. Josipa Cimpermana ali pohorskega pisatelja samouka Petra Miklavca, ali pa jim stal s svojim vplivom ob strani na Dunaju, n. pr. Jakobu Sketu, ki je mogel v veliki meri s Turnerjevo oporo pri odločilnih dunajskih krogih izvesti svoje načrte glede šolskih slovenskih čitank. Umetniško je Turner razvijal posameznike le malo, pač pa je mnoge usmeril življenjsko; med temi omenjamo dvojce naših kulturnih tvorcev, Antona Aškerc in Frana Bernekerja.

Z Aškercem je menda Turner sam stopil v stik po izidu njegovih *Balad* in *romanc*, za katere mu je poslal pismo nekaj prijaznih in vzpodbudnih vrstic¹²⁾. Kmalu pa je začel Turner navajati Aškerc na literarno in kulturno-zgodovinsko čtivo s knjigami Čehova, Petöfija, Notoviča, Scherra, Nordaua ter z deli o budizmu, Zaratustri in Konfuceju. Kot mozirski kaplan je 1894 Aškerc že gledal v Turnerju svojega prijatelja, tešitelja in svetovalca, kateremu je 1895 prvemu razodel svojo željo in stremljenje, iti na Dunaj ali v Prago v kakršnokoli službo. In ko je Aškerc zapustil duhovniški poklic, kar se ni izvršilo brez Turnerjevega vpliva, je bil Turner poleg Ivana Hribarja Aškerčev najbolj vneti pomočnik v življenju, ki mu je s svojimi zvezami tudi izposloval skromno pokojnino. Vprašanje pa, ali je Turnerjev vpliv na Aškerc kot pesnika negativen ali pozitiven, bo mogel rešiti šele Aškerčev biograf.

Ko je 1897 prišel na Dunaj Fran Berneker, je ostal v družbi neopažen, ker je bil pač po naravi samotar. Zelo težko je bilo dunajsko gmotno življenje Bernekerjevo, dokler ga ni našel Turner¹³⁾ ter mu po predhodnih informacijah pri Hellmerju pripravil delo v Pallavicinijevi dunajski palači, obenem pa ga tudi sam trajno gmotno podpiral. S Turnerjevimi podporami in z delom za Pallavicinijo se je mogel Berneker gospodarsko osamosvojiti ter si pripraviti svoj atelje. In da je dobil Berneker v delo Trubarjev spomenik v Ljubljani ter Janeza Nepomuka v Kranju, je deloma tudi Turnerjeva zasluga, za katero se mu Berneker zahvaljuje, češ, »če bi njegov oče le eno stotino te ljubezni njemu naklonil, bil bi srečen in postal bi kaj več«. Podobno kot v navedenih primerih je Turner vodil Bernekerja tudi drugod, n. pr. ko ga je 1906 pripravil za razstavo v Londonu. Hvaležno mu Berneker kvitira pomoč ob Turnerjevi bolezni 1914, da bi s Turnerjevo smrtjo »nas mnogo kateri izgubil skrbnega očeta«. In ko je po svetovni vojni Berneker prišel v Slovenijo, kjer

¹¹⁾ Evidentno postane to tudi iz pregleda Turnerjeve korespondence.

¹²⁾ Pisma A. Aškercu Pavlu Turnerju.

¹³⁾ Pisma Fr. Bernekerja Pavlu Turnerju.

mu Turner radi novih razmer, zlasti pa radi svoje starosti (v kateri se je trajno bal, da bo moral umreti od lakote), ni mogel pomagati, je Berneker pod težo razmer opešal.

Primerov, kakor jih kažejo Turnerjevi odnošaji do A. Aškerca in F. Bernekerja, bi mogli naštet še več. Ne bilo bi pa v skladu z obzirnostjo do še živih in tudi ne bi odgovarjalo Turnerjevi takti in družabni uglajenosti, ako bi navajali imena ljudi, ki se nahajajo v naši sredi ali katerih potomci so še v naši neposredni bližini. Opozorimo kot primer samo na prisrčno in deloma tudi voditeljsko razmerje, ki je obstajalo od vseučiliških let dalje med Turnerjem in Ivanom Žolgerjem. Turnerjeva osebnost ni ostala brez vplivov v Žolgerjevi zunanosti in družabni uglajenosti in znanstveni potek Žolgerjevega življenja je v mnogem pospeševala Turnerjeva inicijativa. V narodnem družabnem življenju je bil Turnerjev mariborski Tusculum mesto, kamor so Žolgerjevi otroci pogosto prihajali ob trgatvi zobat grozdje z določenim namenom, da se jim napravi slika domovine kar najbolj idilična in simpatična ter da tako nadvlada vtise rojstnega mesta Dunaja. Prisrčni in družabno strnjeni so bili tudi Turnerjevi stiki od visokošolskih let dalje z Matijo Murkom. Sicer pa je Turner navajal mlade umetnike v tujino, skrbel, da so mladi gospodarski strokovnjaki našli prakso na primernih mestih izven Avstro-Ogrske, vsepovsod pa gledal, da so naši visokošolci prišli v kroge z uglajenimi družabnimi navadami.

Kot mož s širokim poznanjem avstrijske, madžarske in češke aristokracije je Turner na koncu XIX. stoletja pomagal dijaštvu s tem, da mu je omogočal visokošolske študije, ko jim je s svojimi znanstvi oskrboval vzgojiteljska mesta v aristokratskih rodbinah. Ko se je posameznik na takem mestu gmotno opomogel, takrat ga je Turner navajal na izpite in na odhod v domovino, kjer mu je predstavljal vsak sodnik, profesor, zdravnik ali odvetnik osebnost v narodnem delu in številko v vojski za praktično uveljavljenje § 19. Preskrbovanje z vzgojiteljskimi mesti je bila Turnerju, poleg denarnih podpor na drugi strani, ena od poti, po katerih je vodil naše visokošolce na Dunaju do končanih izpitov in nato na javna mesta v domovino. Bil pa je sicer načelni nasprotnik poklicnega vzgojiteljstva, kakor je bil to sam.

Kot rojen pedagog je Turner svoje varovance razlikoval zelo dobro. Malo je primerov, kjer bi se Turner motil o bodočnosti svojega varovanca ali pa podpiral nevrednega. In tudi nimamo primerov, kjer bi Turner ne klasificiral svojih varovancev po njih individualnih sposobnostih za njihove bodoče naloge v javnem življenju. Lahko bi navedli primer, ko je absolvirani filozof že imel od ravnatelja Štritofa zagotovljeno mesto suplenta v Ljubljani, a Turner je mlademu absolventu vseučilišča to odsvetoval, obenem pa mu pokazal na njegovo nalogo v nadaljnjem izobraževanju v inozemstvu ter ga v tem tudi gmotno podprl. Posledica je bila, da je bilo možu omogočeno nadaljnje

izobraževanje ter da je danes eden prvih predstavnikov naše znanosti pred svetom. Ko končamo s tem primerom, moramo še poudariti, da je bila večina ljudi, ki so ob prevratu zasedli vodilna mesta v naši ožji domovini, v zvezi s Pavlom Turnerjem, bodisi, da jih je podpiral gmotno, bodisi idejno ali pa s posredovanjem pri svojem širokem in vplivnem znanstvu. Turner je tako na svojo starost doživel, kar doživi malokdo, konkretne uspehe svojega dela, obenem pa tudi priznanja, zlasti v čestitkah k svoji osemdesetletnici 1922.

Predno zapustimo Turnerjevo vzgojiteljsko dobo in se povrnemo z njim na Slovensko v njegov mariborski Tusculum, si oglejmo še Turnerja kot narodnega človeka v najožjem smislu besede in kot politika. V narodni politiki je bil realist, kar najbolj dokazujejo ozki stiki s Franom Šukljatom in odobravanje ter zagovarjanje¹⁴⁾ Šukljatovega političnega delovanja, zlasti še Šukljatovega razmerja do Winklerja. Enakega realista nam kažejo stiki z I. Šušteršičem ter Turnerjevo brezkompromisno zavzemanje za splošno, enako in tajno volilno pravico. Izmed političnih prijateljev na Slovenskem je bil Turnerju poleg F. Šukljata najbližji Jože Vošnjak, kateri ga je 1881 tudi poizkusil po J. Jurčičevi smrti pridobiti za urednika »Slovenskega naroda«¹⁵⁾, česar pa Turner ni sprejel. Poznal je težave, v katerih je živel njegov pokojni prijatelj Jurčič, poleg tega pa je bil po svojem značaju mnogo prefin in prelojaljen za urednika političnega lista; končno pa je hotel ostati tudi osebno neodvisen človek. Iz teh razlogov je tudi odklonil mesto profesorja v Bolgariji, kamor ga je vabil A. Bezenšek. Med Hrvati je imel Turner poleg stikov z Račkim intimne osebne in kulturne stike zlasti z Lovrom Vidričem; njegovo upanje pa, da bo iz nove zagrebške univerze vzrastle rod, ki bo prerodil vsestransko hrvatstvo, se ni izvršilo, kar je mogel ugotoviti, ko je v osemdesetih letih večkrat bival v zagrebški okolici v Brezovici ter o hrvatskih razmerah tudi poročal Slovincem¹⁶⁾. V dobi Mihajlovi je gledal Turner v Srbiji jugoslovanski Piemont, izpremenil pa je to svoje mnenje, ko je osebno поблиže spoznal razmere v Milanovi Srbiji. Trajno se je zanimal za razmere na vsem slovanskem jugu in kot politično neznačajnost in nehvaležnost proti Rusom strastno obsojal zunanjo politiko Ferdinandove Bolgarske, zlasti 1915. Turnerjevo zasledovanje jugoslovanskih političnih in kulturnih prilik je bilo v zvezi z njegovimi že omenjenimi prijatelji Jugoslovancem na zahodu; radi njih, posebno pa še radi stikov z Olgo Novikovo je sledil tudi razmeram med Severnimi in Vzhodnimi Slovani. Bil je pristaš kulturnega sodelovanja vseh Slovanov, ne pa tudi političnega. Kot liberalec in demokrat je bil protivnik caristične absolutistične Rusije, enako pa tudi revolucionarne poljske poli-

¹⁴⁾ Šuklje Franjo: Iz mojih spominov I, 1926, 126.

¹⁵⁾ Vošnjak Jože: Spomini II. 1906, 69.

¹⁶⁾ Kres 1881, 395 ss.

tične taktike proti Rusom. Krono slovanstva je gledal v Čehih, katere je smatral za predestinirane, da prevzamejo vodstvo avstro-ogrskih Slovanov. Bil je zagovornik demokratizacije Rusije, osvoboditve Balkanskega polotoka od Turkov pod vodstvom Srbije ter federativne Avstrije pod slovanskim vodstvom. Kot zapadnjak pa je bil načelni nasprotnik hohenzollernskega nemškega cesarstva ter je gledal bodočnost Evrope v njeni demokratizaciji po vzoru Velike Britanije in Francije.

Kljub svojemu gibanju v visokih aristokratskih krogih Budapeste, Dunaja in Češkega ter evropskih kopališč in letovišč ni Turner nikoli pozabil na svojo ožjo domovino, kakor ni na Dunaju pozabil slovenskih visokošolcev. S svojim rojstnim Framom je stal v trajnih stikih, počastil 1887 spomin svojega učitelja Fr. Domanjka z dostojnim nagrobnikom, omogočil 1891 z darilom knjig in časnikov ustanovitev Kmetskega bralnega društva¹⁷⁾, podpiral šolo, cerkev, domače itd. Enako je stal trajno v najožjih stikih zlasti s svojimi znanci iz šolskih in gimnazijskih let, poleg tega pa tudi s svojimi dunajskimi varovanci. Vedno in vedno je stremel, da pridobi v svojem rojstnem okolišu prostor, kamor bo mogel oditi po svojem končanem vzgojiteljskem delovanju v mirni pokoj, kar se mu je posrečilo najprej s pridobitvijo posestva v Framu, pozneje pa tudi v Mariboru, kjer je slučajno¹⁸⁾ mogel kupiti pod vinorodno Kalvarijo na periferiji mesta posestvo, katerega je priredil v pravi Tusculum Turnerianum. Leta 1903. je Turner zapustil Dunaj in visoke družabne kroge ter se naselil med rojaki v Mariboru, kjer je postal starejši, elegantni in družabno profinjeni gospod med Slovenci in Nemci ena najbolj uvaževanih mariborskih osebnosti.

Turnerjeva mariborska doba je doba mirovanja, obenem pa epilog v njegovi vzgojiteljski dobi. V Mariboru je nadaljeval z mecenskim podpiranjem študirajoče mladine ter združeval pod svojo gostoljubno streho podravske in druge slovenske pa tudi mednarodne intelektualce.

Turner je bival na severu od Pohorja; južno od Pohorja pa je na Visolah domoval in samoval njegov pobratim mladoslovenski politik in organizator Jože Vošnjak. Bila sta sicer že preko svoje moške dobe, ali oba sta še živela v spominih lepih mladostnih taborjanskih dni. Na sredi med Visolami in Mariborom sta se shajala z drugimi podravskega izobraženci v Framu na Turnerjevem posestvu ali v Slovenski Bistrici pri dekanu A. Hajšek ali pa na Turnerjevem mariborskem domu, redkeje tudi pri Vošnjakovih na Visolah. Tu sta Turner in Jože Vošnjak v krogu svojih mladostno razpoloženih prijateljev obnavljala spomine in delala načrte. Na enem takem sestanku se je rodila tudi misel, da naši preporodni politiki in javni delavci napišejo in izdajo svoje spomine. Vošnjak Jože je to ob vzpodbujanju Turnerja in nečaka

¹⁷⁾ Slovenski gospodar 1891, št. 11.

¹⁸⁾ Prim.: Šuklje Fran: Sodobniki. 1933, 228.

Bogumila Vošnjaka tudi izvršil, enako pod Turnerjevim in Vošnjakovim vplivom Josip Serneč, medtem ko je Turner s svojimi spomini obtičal še pred moško dobo. Preveč ga je obremenjeval gospodarski obrat mariborskega in framskega posestva, poleg tega pa tudi ni imel pravih snovnih opor za popis svojega življenja, ki bi šle izven okvira avtobiografije tako, da bi res zgradile spomine na dobo in ne podale samo osebnih doživljajev. Enako so mu manjkale tudi za avtobiografijo in dobo zadostne kronološke opore. Od ostalih načrtov tega Turnerjevega in Vošnjakovega kroga je zanimiv tipično preporodni poizkus, izdati poljudni zemljepisni opis slovenske zemlje po posameznih pokrajinah, ki bi naj nadaljeval to, kar sta svoječasno že začela v širšem obsegu J. Šuman in I. Geršak. Rezultat te zamisli je bilo J. Koprivnikovo Pohorje; nadaljevanje zamišljenih regiografij, od katerih je bil n. pr. za Kobansko namenjen L. Poljanec, pa je ustavilo v glavnem založniško vprašanje.

Turner se je ves čas svojega življenja bavil z realiziranjem posameznih podrobnih nalog in vprašanj, medtem ko se v organizacijah samih ni udeleževal nikoli. V Mariboru je napravil tozadevno izjemo, ko je bil nekaj časa v nadzorstvu Posojilnice, v letih 1904.—1921. pa predsednik Zgodovinskega društva v Mariboru. Za to mesto ga je pridobil takratni društveni tajnik Fr. Kovačič kot osebno neodvisnega moža, ki je tako mogel na zunaj varovati in zastopati društvo, česar bi v predvojni dobi ne mogel storiti, kdor ni bil gmotno neodvisen ali pa kdor je bil v javni službi. Skupno s takratnim tajnikom sta plačevala najemnino za društvene prostore in s Turnerjem kot predsednikom je Zgodovinsko društvo pridobilo mnogo članstva med njegovimi znanci, po njegovi smrti pa njegovo korespondenco in znanstveno knjižnico.

V politično življenje Turner tudi v svoji mariborski dobi ni stopil. Ostal pa je tudi v jeseni svojega življenja po političnem prepričanju najbližji Mladoslavencem. Sicer je gledal v narodnosti kolektiv celokupnosti proti privilegijem plemstva, cerkve in plutokracije. Narodnost mu je ostala podlaga za likvidacijo avstrijskega fevdalizma in temelj za konstitucionalni razvoj države, kar mu je bilo zopet garancija za prosvetni in gospodarski dvig lastnega naroda. Tako je torej Turner prenesel zapadno pojmovanje o državi in demokraciji k nam na narod. Idealna politična doba mu je bila doba sedemdesetih let z mladoslavstvom pri Slovencih, Stroßmayerjem pri Hrvatih in Mihajlom pri Srbih, torej doba, ki je bila v jugoslovanski zgodovini kmalu kronana z osvoboditvijo Bolgarov. To je bila doba, katera je ostala Turnerju političen ideal in na katero se je oziral ves čas do balkanskih vojn in do nastoja Jugoslavije. Politične razmere po zedinjenju pa je obsojal radi pomanjkanja velikih ciljev in malenkostnih ljudi, ki so v njih odločali¹⁹⁾.

¹⁹⁾ Šuklje Franjo: Iz mojih spominov III, 1929, 180.

Slovenski politični ideal mu je ostalo taborjansko slogaštvo, katerega idealna predstavnika je gledal v Jožetu Vošnjaku in Andreju Einspielerju; v parlamentarnem slovenskem predstavništvu pa je videl ideal v Franu Šukljetu. Politično diferenciacijo slovenstva na prehodu iz XIX. v XX. stoletje je obsojal kot narodno izdajstvo in gledal v političnih borbah med novimi strankami konec z ustavo započete političnega vzgajanja ljudstva, obenem pa prehod iz ustavnega razvoja v demagoško agitacijo. V novih delavskih socialističnih pokretil je bržkone pod vplivom Bakunina videl revolucionarno utopijo, ki bi mogla zavreti vpliv in izražanje osebnosti, ki pa je bila Turnerju najvišje, kar naj človeštvo razvija, obenem pa tudi čuva.

Očuvanje in razmah domačih osebnosti je lebdel Turnerju pred očmi, ko je mislil na svojo oporoko; poleg tega pa skrb za elito izobražencev s svetovnimi manirami in uglašenostjo. Dohodki od vzgojiteljstva s treznim in varčnim življenjem sameca so omogočili Turnerju premoženje, katerega smemo tik pred svetovno vojno računati na najmanj 500.000 (zlatih) kron. Pri nameri, kar najbolj efektivno zapustiti po smrti imetje svojemu narodu, se je posvetoval s prijatelji. Sam je mislil na ustanovitev Dijaškega doma za slovenske dijake iz Štajerskega in Koroškega v Mariboru, na štipendije za visokošolce in na zdravstveno okrevališče narodno aktivnih izobražencev. Pod vplivom ravnatelja mariborskega učiteljskega Henrik Schreinerja se je odločil 1898 v svoji prvi oporoki za Dijaški dom v Mariboru, za katerega je tudi napisal pravilnik, ki nam kaže Turnerja kot teoretičnega pedagoga v najbolj jasni luči. Evidenten je vpliv Lockeja s poudarjanjem prirodne vzgoje gojenca in s poudarkom vzgoje značaja. Po Turnerjevi zamisli bi bil Dijaški dom v njegovem mariborskem Tusculu nekaka sredina med našim običajnim dijaškim internatom in angleškim collegom. Od preliminiranega vodstva je zahteval, da vzgaja gojence telesno in duševno, da goji sport, čtivo, ki uvaja v široki evropski svet, demokratizem življenja, svobodo v vzgoji verskega prepričanja, katerega je Turner ocenjeval kot etično vrednoto; terjal je visoko formalno vzgojo gojencev v olikanem vedenju ter nastopanju in — menda prvi na Slovenskem — zahteval smotreno spolno vzgojo, katero bi vodil poklicni zdravnik. Z njegovim Dijaškim domom naj bi se utrdil v Mariboru položaj slovenske mladine na gimnaziji, realki in učiteljsku, obenem pa se naj bi v okviru mariborskega dijaštva razvila v njegovem domu elita po britanskem vzoru, tip telesno in duševno dovršenega narodnega dijaštva.

To vsebino svoje oporoke je vzdrževal Turner do konca svetovne vojne. Po sklenitvi miru v Saint Germainu pa je Turner sam uvidel, da je z zaključkom svetovne vojne in s priključitvijo Maribora Jugoslaviji prenehala potreba po osebni zaščiti narodnega položaja v mariborskih srednjih šolah. O tem, za kaj naj namenijo svoje premoženje sedaj, je napravil končnojavni sklep po posvetovanjih z Ivanom Žolgerjem, ki mu je konkretno nasvetoval, da

zapusti svoje premoženje za štipendije absolventov na novo ustanovljeni univerzi v Ljubljani. V tem mnenju in v prepričanju, da stori s tem narodu največjo korist, je končno veljavno redigiral svojo oporoko dne 18. avgusta 1924. V njej zapušča vse svoje razpoložljivo in premično premoženje za ustanove v svrhu izpopolnjevanja strokovne in svetovne izobrazbe absolviranih slovenskih juristov in filozofov. Pravico do »Doktorja Pavel Turnerjeve ustanove« imajo gospodje slovenske narodnosti, ki so uspešno napravili državne izpite ter dosegli doktorat na sedanji univerzi kralja Aleksandra I. v Ljubljani. Podpora, oziroma ustanova ima nalogo, omogočiti naznačenim absolventom enoletno bivanje v inozemskih kulturnih in znanstvenih žariščih Pariz, London, Oxford, Cambridge itd., in to v namenu, da nadaljujejo strokovne študije in da si obenem pridobijo one splošne in družabne izobrazbe, ki je znak omikanega in kulturnega človeka. Temu smotru primerno in časovnim prilikam odgovarjajoče mora biti določena denarna višina štipendije. Tekmec za ustanovo pa se mora izkazati, da zna toliko potrebni inozemski deželni jezik, da more uspešno zasledovati smoter, ki ga ima ustanova.

Turnerjeva poslednja volja tako zopet kaže moža Evropejca, ki je stremel, da s štipendijami po eno leto omogoči čim večim vpogled v široki svet in pridobitev širših horizontov, kot pa so možni doma v provinci. Poudarjanje splošne in družabne izobrazbe pa zopet človeka, ki je praktično poznal pomen evropskega življenja in pa retoričen sofizem omejenih provincijalnih konvencij. S tem je Turner pokazal smer našemu splošnemu kulturnemu razvoju, ki naj gre naproti trajno prodirajoči evropeizaciji ter jo združi s tem, kar je pokrajinsko in etnopsihološko našega. Da pripomore do uresničenja tega edinega realnega našega kulturnega ideala, je zapustil vse, kar je v svojem dolgem in treznem ter delavnem življenju prihranil, naši študirajoči mladini.

Najpomembnejši mariborski organizaciji, Zgodovinskemu društvu v Mariboru, je zapustil svojo znanstveno biblioteko, ki vsebuje predvsem antične in moderne klasike, filozofijo XVIII. in XIX. stoletja ter narodno gospodarstvo in ki je danes kot Bibliotheca Turneriana²⁰⁾ inkorporirana Študijski knjižnici. Slovensko leposlovno knjižnico pa je zapustil večinoma mariborski Ljudski knjižnici. Poleg tega se je v svoji oporoki spomnil z volili mariborske Glasbene Matice, Ciril-Methodove družbe, šole v Krčevini ter šole v svojem rojstnem kraju na pohorski Planici, ki je moralno in gmotno Turnerjeva ustanovitev.

Ko je s svojo poslednjo voljo postavil trajen spomenik svojemu življenjskemu delu kot visokošolski mentor, mecen in svetovnjak, so prinesli listi dober mesec po redakciji zadnje oporoke od Turnerja samega koncipirano osmrtnico:

²⁰⁾ Ilustracija 1931, 181.

DR. PAVEL TURNER

je umrl

v Mariboru dne 25. septembra 1924.

Na mestnem pokopališču na Pobrežju mu je bil na grobu postavljen skromen spomenik^{20a)} s pokojnikovo doprsko soho, delom Fr. Bernekerja. V mirni dobi na 200.000 (zlatih) kron cenjeni mariborski Tusculum je bil realiziran, Maribor in Krčevina pa sta dobila vsak svojo Turnerjevo ulico. Med znanci je stopil Turner v vrsto blagopokojnih, sedanji rod pa ga ceni po profilu povprečnega finančnika ali slučajnostnega parvenuja. Že v osmrtnih življenjepisih²¹⁾ je bil podan kot povprečen meščan; zgodovinsko in življenjsko verneje ga je podal v dnevnem časopisu edino B. Borko²²⁾, v znanstvenem svetu pa Fr. Kovačič²³⁾.

Turner Pavel je kot osebnost izrazit vzgojitelj ali mentor ter skrbnik, mecen našega visokošolskega dijaštva. Zgodovinsko je primer naših redkih ljudi, ki so se obdali s svetovno kulturo in ki so kljub visokemu ocenjevanju nemštva ostali narodno zavedni in aktivni; s tega vidika je Turner pravi anti-pod Karla Dežmana. V naši zgodovini je Turner edinstveni primer mecena s širokimi vidiki in visokimi smotri. Kot pisatelj je izrazit informator s točno opredeljenimi etično vzgojnimi ali narodnoprosvetnimi tendencami. Radi pri nas udomačene usmerjenosti, da zgodovinsko ocenjujemo ljudi po njihovem književnem udejstvovanju, stopa Turner kot pisatelj — razen v vlogi žurnalista — naravno daleč v ozadje. Zato pa stoji v ospredju kot osebnost, ki je vplivala na vsakogar s svojim nastopom in z duševnim obzorjem; in kot tak si je mogel in znal utreti pot po širokem svetu in do osebnosti večjih formatov, poleg tega pa tudi do politično vodilnih mož, katere je tudi vzgajal²⁴⁾. Poblizje je poznal svet od Skandinavije do Egipta ter od Balkana do Škotske, dopisoval v liste doma ter od Moskve do Londona in od Beograda do Prage. Vpliv njegove osebnosti na vodilno politično generacijo h koncu XIX. stoletja in na dunajsko visokošolsko generacijo v isti dobi nadkriljuje vplive vsakega našega povprečnih pisateljev na isto politično in študirajočo generacijo. Uspehe pa, ki jih more roditi njegova ustanova, bo v toku časa težko ocenjevati s knjižnimi merili, temveč jih bo treba upoštevati kot samostojno kulturno dejstvo. In poleg tega je Pavel Turner v jugoslovanski politični in kulturni skupnosti najvidnejši slovenski primer med Hrvati, zlasti pa med

^{20a)} Vodnik po Mariboru, 120.

²¹⁾ Straža 1924, št. 111; Tabor 1924, št. 220, 221.

²²⁾ Ahasverjeva osebnost. Jutro 1924, št. 228.

²³⁾ ČZN 1925, 106 ss.

²⁴⁾ Omenjamo med drugim zadnjega avstroogrškega zunanega ministra Andrassyja; nekaj časa je bil sportni učitelj nadvojvode, poznejšega cesarja Karla I. Da ni postal vzgojitelj španskega kralja Alfonza XIII., so bile vzrok Turnerjeve visoke zahteve po honorarju.

Srbi razvitega in kulturno, zlasti še znanstveno, visoko pomembnega mecenstva.

Iz vsega tega izhaja, da je Pavel Turner s svojim delom kot publicist, kot mecen in kot mentor eden od predstavnikov Slovencev, ki spada v aeropag slovenskih zgodovinskih osebnosti.

Zusammenfassung.

Dr. Paul Turner wurde am 21. Jänner 1842 im Bacherndorfe Planica geboren. Die Volksschule absolvierte er in Fram, das Gymnasium in Maribor. 1865 inskribierte er sich an der Universität Wien als klassischer Philologe, lebte und studierte aber in England (Hull, London), bis er 1869 nach Wien zurückkehrte, wo er sich juristischen Studien widmete, die er an der Universität Straßburg 1874 beendete. 1875—85 wirkte er als Hofmeister beim Grafen Edelsheim-Gyulai in Budapest, 1885—1902 beim Markgrafen Pallavicini in Wien. 1903 kehrte er in seine Heimat zurück und lebte seitdem in Maribor, wo er am 25. September 1924 starb.

Turner ist für die Slowenen als Publizist und als Mäzen von Bedeutung. Als Publizist versuchte er die englische Denkweise, englische Lebensanschauungen und englische Wirtschaftsmethoden bei den Slowenen einzuführen; zugleich aber informierte er die böhmische, englische und russische Öffentlichkeit und ihre Vertreter über das öffentliche Leben der Slowenen und Südslawen. Dauernde Verdienste hat sich Turner als Mäzen und Gönner der slowenischen Hochschüler erworben, die er vielfach unterstützte und ihnen schließlich sein ganzes Vermögen zuteil werden ließ, indem er es für Hochschulstipendien für Studien an westeuropäischen Universitäten hinterließ. Er war der erste, der bei den Slowenen die westeuropäische Orientierung an Stelle der mitteleuropäischen propagierte.

Izvestja.

Saxanu posvečen napisni kamen iz Šmartna na Pohorju.

B. Saria, Ljubljana.

Ko sem pregledoval rimske napise v Šmartnu na Poh. (CIL III 5292—5295a), so me slučajno opozorili na napisni kamen, ki se je pred kratkim našel na podstrešju župnišča. Ker je ležal kamen, kar se ljudje spominjajo, vedno na podstrešju, se prvotno najdišče ni dalo več ugotoviti; mora pa biti nedvomno v Šmartnu ali njegovi bližji okolici. Je to votivna ara iz belega mramorja, napustek je na prednji in na desni ožji strani odkrušen in samo še na levi viden. Ali je imela ara tudi spodaj obrobek, se ne da več dognati. Napisna ploskev je zelo ogoljena, posebno na levi strani. Mere so: višina 0.70 m, širina 0.37 m, debelina 0.16 m, višina črk 0.045—0.04 m.

Kamen je sedaj v lapidariju mariborskega muzeja. Napis se glasi:

[I(ovi)]. O(PTIMO). M(aximo)

[et] Saxan(o)

Aug(usto)

Aur(elius). Aprili

5 [s] Aur(elius). Ursul(us)

Aur(elius). Angulat(us)

v(otum). s(olverunt). l(ibentes). m(erito)

Črke pred *Aug.* (vrsta 3) ne morem zaenkrat raztolmačiti.

Gre torej za posvetilo, ki ga naj sprejme Juppiter Optimus Maximus in — kar je posebno zanimivo in važno — *Saxanus Aug.*

Posvetila *Saxanu* so pri nas kaj redka¹⁾. Napisa s tem imenom poznamo doslej samo dva iz Norika, pač pa več iz Germanije oz. Galije, nadalje iz Tivolija in Južne Tirolske in pa en fragment iz Britanije²⁾. Eno noriških posvetil (CIL III 5093 : *S. Saxano Aug. sacr. Adiutor et Secundinus*) je iz Spitelofna na Gólici, drugo (Egger, *Führer durch die Antikensammlung des Landesmuseums in Klagenfurt* str. 39, sl. št. 33) iz kamnoloma Puch pri Gummernu. Po ljubeznivem sporočilu g. prof. R. Eggerja sta se našli razen v Celovškem vodniku objavljene are še dve, ena brez

napisa, druga s fragmentiranim, ki omenja nekega sužnja kot darovatelja spomenika, ime božanstva, morda tudi *Saxana*, pa je odlomljeno. Na skalah gummerskega kamnoloma se je dalje našel vklesan napis, ki imenuje tri delavce v kamnolomu in črke SA, najbrž *Sa(xano)*. Napisi še niso objavljeni. K tem še pride breznapisni relief, ki ga je objavil V. Skrabar, *Strena Buliciana*, str. 159 sl., istotako iz Šmartna, in o katerem bomo še govorili. Često se nahajajo, kakor sem dejal, posvetila *Saxanu* v Germaniji Superior, zlasti v vojaških kamnolomih v Brohlthalu, od Andernacha nizdol ob Renu (CIL III 7697—7709, 7716—7720). Vsa ta posvetila iz zapada kakor tudi iz Tivolija (CIL XIV 3543) segajo v drugo polovico prvega stoletja, in sicer v Vespasianovo dobo. V vseh teh napisih je *Saxanus* samo priimek Herkulov. V nekem, leta 1916. v strelskem jarku pri Pont-à-Mousson najdenem napisu (XVII. Bericht d. röm. germ. Kom. str. 29, št. 90, kjer je tudi starejša literatura) se glasi priimek izjemoma *Saxsetanus*. Od vseh teh se loči noriška skupina v tem, da je *Saxanus* ime samostojnega božanstva. Samo napis iz Spitzelofna na Gólici (CIL III

¹⁾ O *Saxanu* glej, kar je zdaj zbral Keune v PWRE, zv. II. A, 266 sll.

²⁾ Razen napisov, ki jih je na omenjenem mestu navedel Keune, glej še objave o kamnih v XVI. Ber. d. röm. germ. Kom., str. 80, št. 242 in str. 83, št. 251.

5093) imenuje boga *S. Saxanus*, kjer so poprej S čitali *Sanctus*, danes pa splošno in po pravici *Silvanus*. Pa tudi časovno se noriška posvetila ločijo od drugih; saj izvirajo gotovo iz mnogo poznejše dobe kakor je galsko-germanska. Oblike črk tega novega šmartinskega napisa, čeprav se mu pozna zelo okorna roka, kažejo v pozno tretje stoletje po Kr. Opozarjam samo na značilni L in na gentilno ime posvetiteljev *Aurelius*, za katero je po večini leto 212 terminus post quem.

Kdo je bil *Saxanus*? Ime je gotovo latinsko in v zvezi s *saxum*, = skala, kakor je *Saxsetanus* od *saxetum* = skalovje. Prejšnjo razlago od germanskega *sahs* (= *saxa* = kratki meč) danes po pravici opuščajo, proti njej govorijo tudi noriški napisi, ker za naše kraje čisto germanska božanstva ne pridejo v poštev. Ali pa moramo zaradi tega videti v *Saxanu* rimsko božanstvo? Keune v svojem članku PW, kakor Drexel v XIV. Berichtu d. röm. germ. Kom., str. 49, sta tega mnenja. Orientalski izvor in zvezo z Mithrovim kultom je skušal dokazati K. Wigand v Bonner Jahrbücher CXXIII, 1, 15—32. Toda tudi njegovo izvajanje tega kulta iz orientalskega verstva ne more biti pravilno. Po pravici je dejal Anthes v svojem poročilu o Wigandovem delu v Berliner Philologische Wochenschrift 1916, stolpič 875 sll:

»Methodisch ist (gegen Wigand) einzuwenden, dass ein provinzielles Denkmal, wenn es erklärt werden soll, vor allem mit denen seiner nächsten Umgebung zu vergleichen ist... So würde es sich in unserem Falle empfohlen haben, vor allem den keltischen Hammergott heranzuziehen; denn wenn auch meines Wissens bildliche Darstellungen des Sucellus nicht erhalten sind³⁾, so liegt doch die Vermutung nahe und auch wir dürfen eine solche wagen, dass er als Gott rüstiger Steinbrecher mit dem Hammer als Attribut ausgestattet war, wie auch Hercules Maliator, der in den Steinbrüchen bei Obernburg am Main vorkommt. Die alte Vermutung, dass *Saxanus* dem keltisch-germanischen Vorstellungskreis angehört, ist doch nicht so unbedingt abzuweisen, wie es durch Wigand geschieht. Wenn im oberen Moseltal, in Welschtirol, in Kärnten und in Tivoli *Saxanusaltäre* gefunden worden sind, so ist zu bedenken, dass in den erstgenannten Gegenden... Kelten wohnten und dass ebenso gut, wie in Italien schon in früherer Zeit die keltische Epona vorkommt, ein Kelte auch einmal dem *Saxanus* einen Altar in Italien geweiht haben könnte.«

Temu Anthesovemu naziranju se pridružujem tudi jaz. Dejstvo, da se ta bog v Germaniji istoveti s Herkulom, v Noriku pa s *Silvanom*, oz. da se imenuje samo *Saxanus*, kaže jasno, da tukaj ne gre za rimsko božanstvo, kakor to domnevata Keune in Drexel, temveč da so različna imena samo *interpretatio Romana* kakega domorodnega, seveda keltskega božanstva.

S tem se strinja tudi upodobitev našega božanstva. Kakor sem že omenil, se je našel v Šmartnu na Pohorju relief, ki predstavlja na videz neoblečenega moža, ki vihti kladivo. Ta relief je objavil V. Skrabar v Strena Buliciana, str. 159 sl. Skrabar je tam v nasprotju k Ferku, ki domneva v tej sliki navadnega kamnoseka, mnenja,

³⁾ Upodobljen se nahaja *Sucellus* z napisom na ari iz Saarburga, zdaj v muzeju v Metzu (napis CIL XIII 4542, slike pri Espérandieu, Recueil VI 4566 in Germania Romana² IV, priloga XXVI 2). Drugi spomeniki, res da ne z napisi, so v seznamu pri Keuneju, PWRE IV. A s. v. *Sucellus* stp. 520 sl. Dva med njimi sta tudi v Bilderatlas zur Religionsgeschichte, 17. zv.: W. Krause, Religion der Kelten, sliki 54 in 55 (žal, da besedilo k temu takorekoč nič ne pove). Te upodobitve iz Galije kažejo boga kladivarja oblečenega in v mirni pozi (stoje ali sede). Sicer pa se *Sucellus* prav tako kakor *Saxanus* istoveti s Herkulom in tudi s *Silvanom*. O njem informira najbolje ravno omenjeni članek Keunejev v PWRE.

da je tu upodobljen Saxanus. Novi šmartinski napis je sedaj najlepši dokaz za resničnost Skrabarjeve domneve.

Kar se posvečujočih oseb tiče, se ne bomo motili, če vidimo v njih domače kamnoseke. Ravno okoli Šmartna imamo vrsto starodavnih kamnolomov. SSO od Sv. Urše, nedaleč od Šmartna, pod kmetom Trmotom je kamnolom, ki ima debelokristalinski mramor. Izhod iz kamnoloma pelje v Šmartno. Na nasprotnem pobočju, na potu iz Šmartna proti Sv. Arehu, spodaj pod kmetijo »Pri Vici«, se nahajajo mnogoštevilni odpadki od nekdanjega klesanja mramorja. Tu so baje tudi izkopali dve mramornati koriti, morda sarkofaga. Nekoliko dalje v stran so kamnolomi na Planici. Tem krogom, ljudem, zaposlenim v kamnolomih, pripadajo pač posvetitelji naše are. Imena naših posvetiteljev zdaj v III. stol. niso več domača keltska, temveč že poromanjena.

Izrazito noriško ime pa ima zadnji posvetitelj: *Aur. Angulatus*. Ime *Angulatus* se, kolikor vem, nahaja samo trikrat: v napisu CIL III 5425 iz Wildona in v dveh napisih mesta Rima, ki pa sta oba iz Norika. V enem (CIL VI 2547) se navaja C. *Sabinus Angulatus*, ki imenuje Solvo (Lipnico) kot svojo domačo občino, v drugem pa neki *Ulpus Angulatus eques sing. natione Noricus*. K tem prideta še dva napisa iz Panonije, kjer se pa ime piše s c namesto z g: CIL III 3367 = 10351 iz Csákvára omenja nekega *Troucetimarus Anculati f.* in CIL III 13379 iz Akvinka neko *Anculata*.

Zusammenfassung.

Ara mit Weihung an Saxanus aus Šmartno n. Poh.

Die im Vorstehenden veröffentlichte Ara aus weißem Marmor wurde vor einiger Zeit auf dem Dachboden des Pfarrhauses von Šmartno na Pohorju entdeckt. Der ursprüngliche Fundort läßt sich nicht mehr feststellen, ist aber in Šmartno selbst oder dessen nächster Umgebung zu suchen, wo mehrfach Antiken zu Tage getreten und auch römische Steinbrüche vorhanden sind. Dimensionen und voller Wortlaut der Ara im slowenischen Text. Die Ara ist Jupiter Optimus Maximus und Saxanus gewidmet. Damit haben wir ein neues Denkmal dieses letzteren Gottes auf dem Gebiete von Norikum, wo er bisher nur durch zwei Inschriften aus dem Steinbruch von Puch bei Gummern (Egger, Führer d. d. Antikensamml. Klagenfurt, S. 39, Nr. 33) und eine Inschrift aus Spitzelofen auf der Koralpe (CIL III 5093) bezeugt war. Derselben Gottheit wurde weiters von V. Skrabar, Strena Buliciana 159, ein inschriftloses Relief zugeschrieben, das einen Mann mit Hammer zeigt. Da das Relief ebenso wie die neue Inschrift aus Šmartno stammt, bestätigt diese Skrabars Vermutung. Saxanus wird von Keune und Drexel als römische Gottheit aufgefaßt, während K. Wigand orientalische Herkunft annimmt. Da aber Saxanus auf den germanischen Inschriften als Beiname des Hercules, in Norikum dagegen als selbständiger Göttername, bzw. auf der Inschrift von Spitzelofen anscheinend als Beiname des Silvanus auftritt, werden wir in Saxanus wohl eher die interpretatio Romana einer einheimischen keltischen Gottheit, die vielleicht in Gallien und Germanien auch als Sucellus auftritt, erblicken dürfen.

Usoda rimskega vojaka iz Celeje.

Dr. Balduin Saria.

Dr. Lajos Nagy objavlja v svoji ravnokar izišli razpravi »Mümbienbegräbnisse aus Aquincum« (Dissertationes Pannonicae, series I, fasc. 4, Budapest 1935) na

str. 24 sl. in 38 zanimiv rimski nagrobnik iz Akvinkuma, ki se nanaša na vojaka, rojenega v Celju, radi česar hodi tudi na tem mestu opozorjeno na ta spomenik. Kamen, ki ga je Nagy nedavno našel še »in situ« v rimski nekropoli ob Aranyhegy-potoku (o legi te nekropole prim. V. Kuzsinszky, Aquincum, Ausgrabungen und Funde, Budapest 1934, str. 224 in priloga I.), je na gornjem koncu nekaj poškodovan in v 4 dele razbit. Tip nagrobnika je podoben drugim, v Akvinkumu najdenim (na pr. Schober, Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien št. 109): nad napisnim poljem je lavorov venec s tenijami in clipeusom, povrh zatrep. Kaj je bilo postavljeno v zatrepu, se ne da več določiti. Nas zanima predvsem napis¹⁾:

*T(itus) Plotius Pam-
pilus Celeia mil(es)
leg(ionis) II ad(iutricis) p(iae) f(idelis) (centuria) Nim-
pidiani defunctus*

5 *Alaxandria stip(endiorum) XV
natione Noricus
p(osuit) h(eres) Magnus
Atticus*

isto tako, kakor njegov dedič Attikus in morda tudi poveljnik centurije Nimpidianus (Nymphidianus).

Titus Plotius Pampilus iz Celeje je torej služil v legio II adiutrix pia fidelis, ki je prišla za časa cesarja Trajana okoli leta 106. po Kr. v Akvinkum (gl. E. Ritterling PWRE VII 1445 sl.). S tem imamo terminus post quem za datiranje našega spomenika. Kedaj je Pampilus umrl, se pa ne da iz samega napisa točno določiti. Stil nagrobnika govori za prvo polovico I. stol. po Kr. Dosedaj nam ni bilo znano, da se je legio II ad. kdaj udeležila kakih orientalskih vojnih pohodov. Izgleda pa, da je to bilo še za časa Trajana, kar domneva tudi L. Nagy po samem mestu v nekropoli, kjer se je kamen našel in na katerem za Hadriana niso več pokopavali. Edino tedaj imamo vojne pohode, ki bi prišli v poštev (Festus brev. 14, 3: *per Traianum Armenia, Mesopotamia, Assyria et Arabia provinciae factae sunt*). Pampilus je bil najbrž med onimi vojaškimi oddelki, ki so operirali v Arabiji. Prišel je v Egipt, ni se pa z legijo srečno vrnil v staro garnizijo, nego je v Aleksandriji umrl. Da je v vojni padel, kar Nagy misli, se ne zdi verjetno. Pampilus se zove sicer „natione Noricus“, toda izgleda, da ni bil prav noriškega porekla, nego kakor kaže njegov cognomen (Pampilus = Pamphilus), prav za prav grškega,

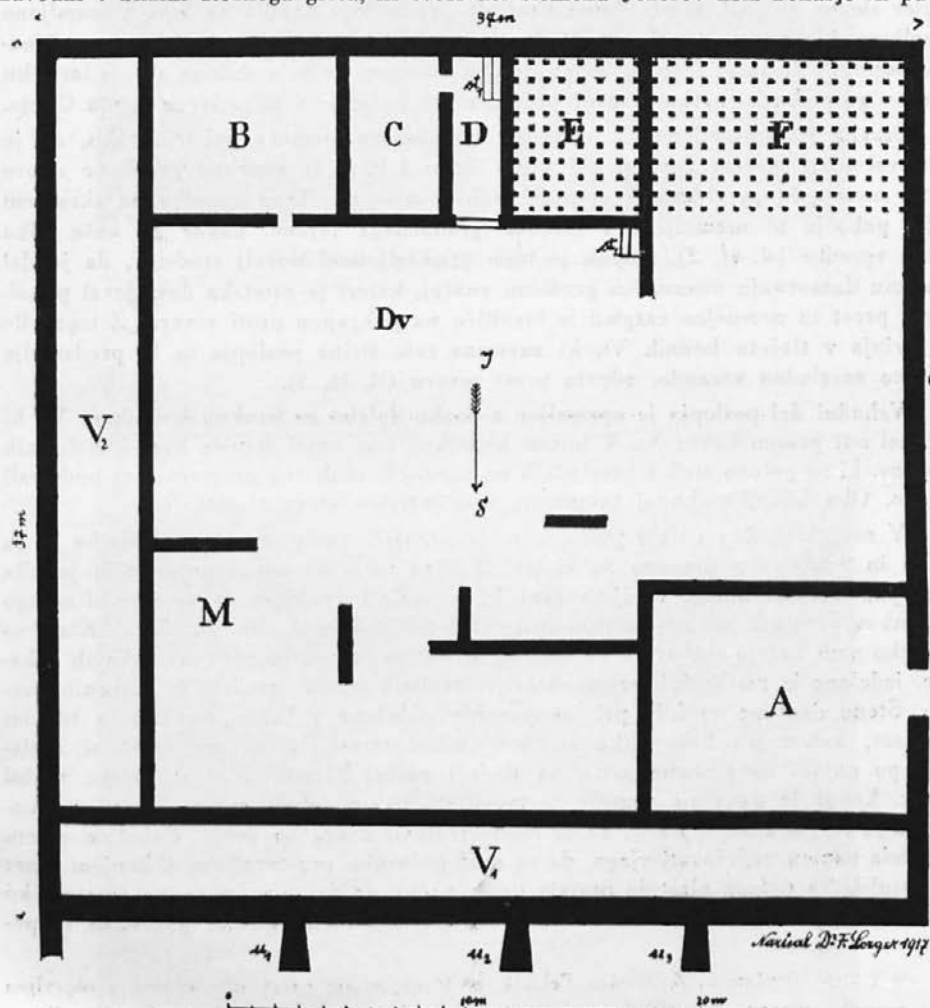
¹⁾ Klišé, po katerem objavljamo sliko, je posodil g. A. Alföldi, univ. profesor v Budapešti.

Potek življenja našega Celejana je zanimiv. Rodil se je v Celji najbrž kot sin nekdanj z grškega vzhoda priseljene rodbine. Ko je bila legio II ad. v spodnji Panoniji, so ga vzeli k vojakom. Za časa Trajana, ko se je ta legija, ali vsaj večji vexillationes, udeležila arabske ekspedicije, je Pampilus prišel v Egipet, kjer je umrl. Njegov srečni dedič in mogoče tudi vojni drug Magnus Attikus mu je po vrnitvi z vojnega pohoda v starem službenem mestu, v Akvinkumu, postavil spomenik, seveda samo t. zv. kenotaph (prazen grob).

Rimska vila na Rožnem griču (Sevcih) pri Celju.

Dr. Fran Lorger.

V šolskem letu 1916/17 sem kot profesor na gimnaziji v Celju stanoval v Zavodni v bližini Rožnega griča, ki tvori del slemena Jožefov hrib-Teharje in pada

Sl. 1. Tločrt vile na Rožnem griču.

proti severu strmo na današnje sresko cesto, katera je zgrajena v bistvu na črti rimske ceste iz Celeje preko Teharij in Šmarja pri Jelšah v Poetovio.

Ko sem se decembra 1916 izprehajal po Rožnem griču, sem opazil na njivah, ki pokrivajo hrbet, sledove rimskih stavb (drobce opeke, malte, črepe, kocke za mozaik, kamenje). Domnevo, da je na Sevcih stala rimska naselbina, sem sporočil Muzejskemu društvu v Celju, ki mi je dalo na razpolago sredstva za preiskavo terena in mi pri delu prepustilo inicijativo in vodstvo.

Do konca februarja 1917 sem preiskal vso rimsko stavbo. V začetku februarja sem izkopal štiri ogle 37 m dolge in široke kvadratične stavbe in na ta način hitro našel precej dovršen tločrt¹⁾ (sl. št. 1) stavbe, katero smatram za osrednje stanovanjsko poslopje cele naselbine.

Med delom sem obhodil vse sleme nad cesto v Teharje, a ker nisem našel nikjer sledov rimskih stavb, domnevam, da predstavlja najdba na Sevcih osamljeno naselbino, ki kaže po svoji velikosti in enakomernosti kvadratičnega tločrta meščansko poslopje. Iz njene lege in notranjosti pa sklepam, da ni naselbina služila lastniku samo v gospodarske svrhe, temveč predvsem za življenje v miru izven mesta Celeje.

Stavba je postavljena tik roba že omenjenega strmega pobočja tako, da je zahteval njen severni zunanji zid kljub širini 1.10 m še posebno gradbeno oporo proti severu, ki jo vidimo v opornih zidovih u¹ — u³. Lega zgradbe na skrajnem robu pobočja ni utemeljena s tesnobo gradbenega terena, kakor ga kaže slika južne zgradbe (sl. št. 2), ampak je njen graditelj imel dovolj sredstev, da je dal svojemu domovanju nenavaden gradbeni značaj, kateri je estetsko dovoljeval popolnoma prost in neomejen razgled iz bivališča na pokrajino proti severu. Z lego vile se strinja v tločrtu hodnik V₁, ki zavzema celo širino poslopja in ki predstavlja nekako razgledno verando, odprto proti severu (sl. št. 3).

Vzhodni del poslopja je opremljen z enako dolgim in širokim hodnikom V₂, ki je imel isti pomen kakor V₁. V bližini hodnikov sem našel manjše kose kaneliranih stebrov, ki so gotovo stali v presledkih na zunanjih zidih teh prostorov ter podpirali streho. Oba hodnika skupaj zavzemata eno četrtino vsega tlorisa.

V severozahodnem delu poslopja se je nahajala poleg severnega hodnika 11 m dolga in 9 m široka dvorana A, ki leži 2—3 m nižje ko ostali prostori in je bila dostopna samo od zunaj. V tej dvorani, ki je imela betonirana tla, sem našel mnogo odlomkov stenskih slikarij in štukature, kakor jih kažejo slike št. 5—7. Klasično izobliko nam kažejo štukature na sliki št. 6, katere so zaključevale na robovih slikarije, izdelane iz rastlinskih ornamentov v živahnih rdečih, modrih in rumenih barvah. Stene dvorane so bile pri izkopavanju obložene z belim, širokim, a tenkim ometom, kakor jih kaže slika št. 4 z južne stene. Imenovani omet si razlagam po najdbi na Rožnem griču na sledeči način: Rimski omet za freske ni bil tenek, kakor je današnji, temveč je tvoril 6—15 cm debelo maso, sestavljeno navadno iz šest različnih plasti, ki so ležale ločljivo druga na drugi. Debelina ometa je imela namen vzdrževati vlago, da se med počasnim prostoročnim slikanjem omet ni posušil. Ta debela plast je nastala na ta način, da so steno ponovno ometali, ko se je spodnja plast začela sušiti. Zadnjo plast so končno gladko poravnali in pō-

¹⁾ V delu Orožen J., Zgodovina Celja I. p. 44 objavljeni načrt vile je moj, a objavljen brez navedbe avtorja. Korigirati je tamkajšnje navedbo, da je bila vila na Sevcih odkrita 1914, v 1917.

Sl. 2. Pokrajinski položaj vile proti jugu.

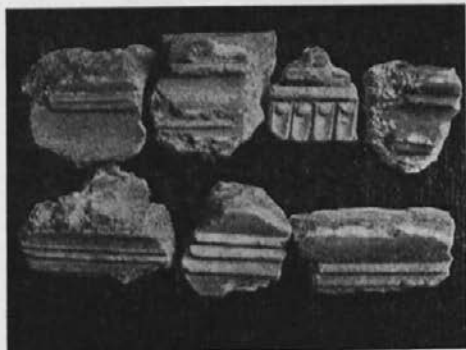
Sl. 3. Pokrajinski položaj vile proti severu.

slikali. V dvorani A pa so se radi mokrote odrušili vsi sloji ometa razen tistega, ki je bil neposredno na zidu in ki ni bil gladko poravnan in tudi ne pobarvan.

Sl. 4. Zid z ometom (na desni).

Pri vhodu v dvorano A sem našel precej popolna okova z vrat, kakor jih kaže slika št. 8, kateri je v ponazorilo dodano centimetersko merilo. Lesena vrata so sprhnela in izginila, okova pa sta se ohranila v vseh podrobnostih in v obliki, ki sta jo imela, ko sta bila še pritrjena na lesu. Iz tega in iz najdenih žrebljev moremo sklepati, da so bila lesena vrata debela 6 cm in na zunaj okrašena s 3 cm širokimi glavami 15 cm dolgih žrebljev, kateri so bili na notranji steni vrat pravokotno zasločeni in na novo zabiti v les. Vidimo torej primer, ki nas spominja na mnoga današnja vrata pri vaških cerkvah.

Sl. 5. in 6. Fragmenti stenskih štukatur.

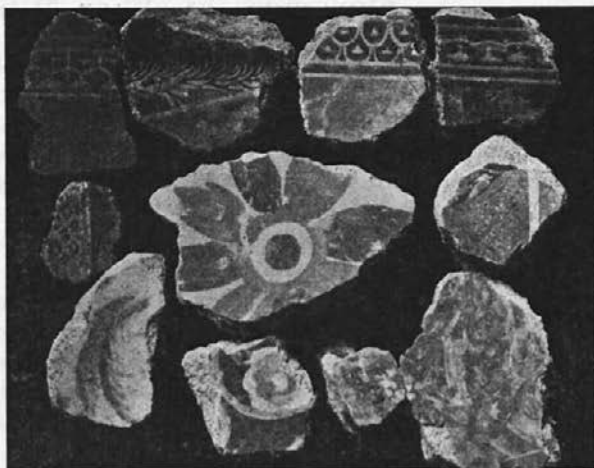
Dvorana A je morala služiti reprezentančnim svrham premožnega celejanskega meščana. Stanovanjski prostori pa so bili v izbah B-F, ki se razprostirajo v širini 6.50 m po južnem delu poslopja in katere so bile dostopne samo z dvorišča Dv. Sredi teh izb leži ozek (2.55 m) prostor D, katerega kaže slika št. 3 v smeri proti dvorišču s kamenitim pragom. Ta hodnik je ločil vzhodne (B, C) prostore od zahodnih (E, F), ki so bili opremljeni s centralno kurjavo, s hypokaustom. Iz slik št. 2 in št. 3 so razvidni

tudi kameniti hypokaustni stebri izbe B, kateri so stali na betonskih tleh in nosili kamenite suspenzurne plošče, kakor jih vidimo okrog izkapanin; na tleh so ležala tla izbe, sestojeca iz mozaika, marmorja, betona ali malte. Obe sliki nam tudi kažeta, da so bila tla kurjenih prostorov nekaj višja od nekurjenih. Radi tega sta vodili dve skupaj 30 cm visoki stopnici st¹ iz dvorišča k prostoru F. Nekurjeni prostori so služili samo za poletna, kurjeni pa za poletna in zimska bivališča.

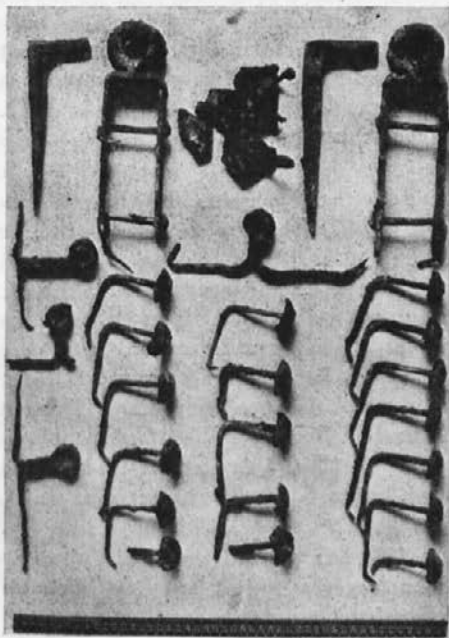
V tločrtu vidimo med verando V¹ in dvoriščem več nakopanih zidov, ki so tvorili druge nekurjljive izbe. Ena od teh (M) je imela tla iz mozaika, katera pa so bila že razrušena in so obstajala iz belih kock, katere so v neredu ležale na svoji betonski podlagi.

Celotna stavba je bila pokrita z navadno rimsko strešno opeko, ki je imela deloma tudi znamko C-IVNI-T. V hypokaustskih prostorih sem našel številne fragmente tubulov, povsod pa črepe raznih glinastih posod.

Iz opisanega sklepam, da je bila vila na Sevcih last premožnega Celejana, ki se je iz mestnega šuma umaknil v mirno okolico z lepim razgledom proti severu. K vili so spadala tudi druga poslopja, n. pr. kopališče, katerih pa mi ni bilo mogoče raziskati.

Sl. 7. Ostanke stenskih slikarij.

Sl. 8. Okova in žreblji z vrat dvorane A.

Slovenjgraški slikar Mihael Scobl.

Jakob Soklič, Slovenjgradec.

Umetnostna zgodovina Slovenije nam kaže lepo število gotskih fresk, ki so se ohranile pod beležem, ter vrsto baročnih slik in slikarjev, ki so delovali takrat v naši deželi, poleg teh pa jako malo prehodnih slik iz gotske dobe v baročno. Fr. Stele pravi v svojem Orisu¹⁾: »Imen imamo iz te dobe več kot za vso prejšnjo. . . . Dragocena so za nas ta imena in popisi umetnin, ki so bile takrat izvršene, a bolj dragocena bi bila dela. . . . Le malo jih je žal očuvanih ali vsaj do sedaj znanih. . . .«

Na enega izmed teh umetnikov in na njegove umetnine naj opozori naše poročilo. Odkril je našega slikarja slučaj. Ko smo s konservatorjem Fr. Steletom pri popravu cerkvice sv. Duha v Slovenjgradcu pregledovali stare slike, smo opazili na eni podpis Mihaela Scobla. Ko sem nato še v razpravi Fr. Šijanec²⁾ o Straussih opazil opombo o Scoblu, sem pregledal župnijske matrike, župnijski arhiv ter cerkev in prišel do podatkov, ki jih v naslednjem navajam. Ker je Scoblovo ime pri nas neznano, bo služilo poročilo tudi v osvitljenje dobe Tomaža Hrena in pokazalo na nekatera dela te dobe.

Scoblov rod je star in ugleden slovenjgraški meščanski rod. Prvič najdemo Scoblovo ime v cerkvenem urbarju za leto 1600., ko je Jakob Scobl plačal cerkvi najemnino za cerkveno polje. Od tega leta dalje srečavamo Scoble v vsakem urbarju skozi poldrugo stoletje. Največ podatkov o Scoblovih pa nudijo cerkvene matične knjige. Slovenjgraške matice segajo do 1624 in že na prvih straneh je vpisana za botro pri nekem krstu Elizabeta Scoblin. 17. februarja 1624 je bil rojen Matija, zakonski sin Simona Scobla in njegove žene Elizabete; Matija Scobl je umrl 19. aprila 1651 in bil pokopan v cerkvi sv. Elizabete; označen je v matičnih knjigah kot pictor, slikar. 11. februarja 1632 je vpisano v krstni knjigi: Baptizatus est Michael filius leg. Ambrosii Schenk et coniugis eius Mariae. Levantes fuerunt Dnus Michael Scobll pictor et Illustris Dna Anna Barbara Merzerin nata Gallin. L. 1632. je torej Mihael Scobl bil že kot slikar upoštevan. Od tega leta dalje dobimo skoro na vsaki strani matrik kake podatke o Scoblih.

Kdaj je bil naš slikar rojen, ne vemo, tudi ne, kdaj poročen. Iz knjig je razvidno, da je bila njegova soproga Katarina. Da je bil slikar cenjen, vidimo tudi iz tega, da je bil 1644 vpisan kot iudex civitatis, torej prvi med meščani. — Mihael Scobl in njegova soproga Katarina sta imela tri otroke. Najstarejši je bil Mihael, rojen 25. junija 1639. Ta je bil pozneje mestni pisar (scriba civitatis) in odličen član bratovščine presv. Rešnjega Telesa, kateri je bil nekaj časa consultor, nato celo secretarius. Imel je tesne zveze z rodbino Straussov, kar omenja tudi Fr. Šijanec. Toda Šijanec se je pri tolikih imenih vrinila pomota, da je očeta slikarja Mihaela Scobla zamenjal s sinom, mestnim pisarjem Mihaelom Scoblom. Vezi med Scobli in Straussi so bile trajne, ker jih srečamo večkrat skupaj kot botre pri krstih in priče pri porokah. Drugi sin M. Scobla je bil Andrej, rojen 6. 11. 1642, tretji pa Jurij, rojen 17. aprila 1645.

Slikar Mihael Scobl je umrl 1646. Datum je vikar pozabil vpisati. Vpisan je kot zadnji mrlič leta 1646. z besedami: Hic locus reservatus fuit pro Dno Michaeli Scobl, qui sacramentis provisus obiit et in domestico Coemiterio Sepultus est.

¹⁾ Stele Fr., Oris p. 42.

²⁾ Dr. Šijanec: Fr. Mihael - Jan. Andrej Strauss. ZUZ 1929, p. 119.

Slikarjeva vdova se je nato poročila s Tomažem Tainikom, ki je v knjigi označen kot pictor. Vdova je vpisana kot Catharina Scoblin pictoris vidua. Živel je le malo časa s Tainikom; umrla je in puerperio 30. oktobra 1649. Tomaž Tainik, viduus et pictor se je poročil ultima julii 1650 z Affro Jurajin.

Scoblov rod lahko zasledujemo po matrikah čez polovico XVIII. stoletja, nakar izgine in je sedaj ta priimek v Slovenjgradcu prav neznan. Scobli so se gotovo izselili. Morda so njihovi nasledniki Skubli, kot jih je vpisal že 1625 vikar Ivan Susha? V knjigi bratovščine sv. R. T. naletimo na podpis Anton Skubl.

Rod Scobl je imel tri slikarje: Mihaela, Matija (umrl 19. 4. 1651) in Ivana, ki je umrl 28. 12. 1662. Vsi trije so bili spoštovani in vpisani kot Dominus ter uvaževani v javnem življenju. O tem priča nagrobnik rodbine, ki je vzdignjen v steno ladje mestne župne cerkve na evangelijski strani. Nagrobnik je iz kamenite plošče, ki jo krasi na vrhu Kristus na križu z Marijo in Janezom. Pod križem je grb Scoblov, verveca. Napis se glasi: Gedechnus Herrn Hanns Georgen Scobels Gewesten Stattrichters zu Windischgraz der den 3. Aprilis Anno 1651 Seeliglichen in Gott verschiden Wie auch seiner ganzen Freyndschaftt welche dises Gottshaus St. Elisabethae sonderliche Wolthaetter gewest sein.

V zvezku, ki se hrani v župnem arhivu in nosi naslov Directorium Functionum Ecclesiasticarum in Slavogracensi Ecclesia S. Elisabethae iz leta 1747., je vpisana mašna ustanova, da se vsako kvaterno sredo »cantatur Sacrum pro Dno Georgio Scobl ad Aram S. Annae.«

Doba, v kateri je deloval Mihael Scobl, je bila v Slovenjgradcu razgibana. Protestantizem, ki je zajel skoro vse mesto, je bil zatrt, predikant izgnan, pokopališče razdejano. Versko življenje je začelo na novo cveteti. Okolica je popravljala svoje cerkve in na Plešivcu so kmetje začeli zidati cerkev na čast sv. Uršuli. Škof Tomaž Hren³⁾ je večkrat pohitel v Slovenjgradec, šel nadzorovat zidanje cerkve na Uršlji gori in jo sam posvetil. V mestu samem se je mudil dalje časa dvakrat. Prvič 1626, kot kaže križ, ki ga je dal vzdigniti nad glavna vrata. Drugič je bil v Slovenjgradcu 1628. V mestni župni cerkvi je posvetil P. Hieronima Strasserja za škofa v Temešvaru, posvetil nanovo župno cerkev in novo pokopališče ter imel pontifikalno božjo službo. Posvetil je nove zvonove, novi oltar M. B., in pridigal ljudstvu⁴⁾. Vsi ti dogodki so gotovo vplivali na umetnika.

Kmalu je dobil Scobl naročilo za cerkev. Na velikonočni ponedeljek ponoči 12. aprila 1632 je požar uničil velik del mesta in napravil mnogo škode tudi v cerkvi. Starotrški župnik Andres Tautscher, ki se na spominski plošči na starotrškem župnišču imenuje ne le reverendissimus, ampak tudi nobilis in eruditissimus, je dal pobudo, da so meščani postavili na čast sv. Florjanu nov oltar v cerkvi sv. Duha. V oltar so postavili stari, gotski kip sv. Florjana, Scobl je pa dobil nalogo, da napravi slike. Za nastavek vrh oltarja je izdelal sliko, ki predstavlja sv. Boštjana, sv. Jurija in sv. Roka, slikane na deski z oljnatimi barvami. Žalibog je slika slabo ohranjena. Vlaga ji je tako škodovala, da je odstopila barva na več krajih. Vsi trije svetniki so naslikani dobro, posebno lepo sv. Boštjan. V levem kotu nosi slika napis: Michael Scobl - Pic A 1633. V desnem kotu je slikar podpisal dobrotnika, ki je sliko naročil: Reichart Kacherli⁵⁾ Spittalmeister Alda. (Priloga sl. 1.)

Na podstavkih oltarnih stebričev je Scobl upodobil patrone dobrotnikov. Na prvi podstavek je naslikal sv. Riharda v kraljevski obleki, na drugi pa sv. Felicito,

³⁾ Dr. Fr. Kovačič: Zgodovina lavantinske škofije, p. 291.

⁴⁾ Župnijska kronika slovenjgraška.

obdano od sedmerih sinov-mučencev (pril. sl. 3.). Poslikal je tudi ves oltar. Barve so na mnogih krajih že odstopile, vendar vidimo, da je bil oltar enotno izdelan. Pod glavnim kipom je slikar napisal: *Ad honorem S. Floriani Mart. cujus patrocinio Haec Ecclesia una cum Hospitali (dum A.o 1632 ipsa feria 2.da Pashatis tota civitas incendio conflagraretur) sola intacta permansit altare hoc exstructum est sub D. Rihardo Kacherli hospitalis praefecto et conjuge ejus Felicita nata Khienpergerin a. o. 1633.* (Sliki sv. Riharda in Felicite merita 23 cm $\times$ 15 cm).

Drugi stranski oltar v cerkvi sv. Duha je posvečen presveti Trojici. Na vrhu ga krasi stara gotška skupina, ki predstavlja božjo Trojico. O tem kipu je v župni kroniki vpisano, da izhaja iz l. 1450. Glavno oltarno sliko je naslikal Mihael Scobl in predstavlja božjo Trojico. Visoko v oblakih vidimo Boga Očeta s tiaro na glavi, svetom (oblo) v levi in desnico dvignjeno v blagoslov. Pod Očetom plava v svetlem žaru sv. Duh, pod njim pa stoji Kristus. Tudi on ima desnico dvignjeno v blagoslov, leva se pa oklepa križa. Kristusov lik je naslikan kot od mrtvih vstal, golo telo je le čez ledja opasano z belim prtom. Na desnici Jezusovi kleči Marija, ki dviga sklenjene roke. Na levi kleči Janez Krstnik, tudi z dvignjenimi rokami. Okoli te skupine klečijo svetniki, ki sklepajo roke. Spredaj kleči na eni strani papež, poleg njega škof, na drugi pa cesar, vojvoda, knez, nato se v krogu vrste svetniki in svetnice, med njimi posebno tisti, ki so pri nas bolj znani, kakor: sv. Katarina, Barbara, Magdalena, Apolonija, Cecilija; na vrhu sta sv. Klara in sv. Frančišek, nato pa sv. Dominik, Jurij, Lavrencij, Boštjan in štirje evangelisti. Slika je razmeroma dobro ohranjena, žal pa so včasih zabijali v njo žebelje za vence. Slikana je na desko v velikosti 132 cm $\times$ 76 cm. (Priloga sl. 2.)

Na podstavke oltarnih stebričev je Scobl — ki je poslikal tudi ves oltar — naslikal angelske glave, toda pozneje so pritrdili na njih mesto lesene angelske glave. Prvotna slikarija se pod temi plastikami le še medlo pozna. Ta oltar nosi napis: *In honorem SS. Trinitatis Ara haec est erecta tempore Adm. R. D. And: Tautscher proth. Apost. et Commissarii in Antiquo Foro nec non D. Rihardi Kacherli Hospitalis Praefecti ejusque conjugis Felicitatis natae Khinpergerin an. 1636.*

V cerkvi sv. Duha je bila Scoblova — kolikor je mogoče sklepati iz malenkostnih ostankov, ki so ostali za prižnico — tudi freska na steni, kjer stoji sedaj prižnica. Ta slika je bila mišljena kot nagrobnik, zakaj pod sliko je deloma ohranjen napis: ... graben der Ehrnuest Fürnemb Reichardt K..., kar pomeni skoro gotovo grob oskrbnika bolnišnice Riharda Kacherli. Naslikana je bila žalostna Mati božja z Jezusom v naročju in krono na glavi. Okoli so bili angeli. Škoda, da so to veliko sliko l. 1731. pokvarili, ko so postavljali prižnico.

Glavno in najlepše delo Mihaela Scobla je v mestni župni cerkvi: oltarna slika sv. Katarine na stranskem oltarju na epistelski strani. Mnogokrat so že razni strokovnjaki in zgodovinarji ogledovali to sliko, vendar ni našel nikdo podpisa. Ker me je ta slika že dolgo časa zanimala, sem jo snel z oltarja in osnažil. Toda šele, ko smo sliko fotografirali in jo prenesli na sonce, se je pokazal napis. Pod nogami sv. Katarine, na levi strani, je napisano: *M: Scobl: M: 1638: P.* (Priloga sl. 4.)

Slika je slikana na platno. Da se je tako odlično ohranila, je vzrok v tem, da jo odzadaj varuje precej debela deska. Sliko obdaja širok okvir, bogato pozlačen. Velikost je 165 cm $\times$ 95 cm.

⁵⁾ Rihard Kacherli je bil v Slovenjgradcu važna osebnost; opravljal je visoke službe in je imenovan vedno v zvezi z odličnimi meščani. (Žup. kronika).

Ako bi nam od Scobla ne ostalo nič razen te slike, zasluži, da ga omenja naša umetnostna zgodovina. Spredaj sedi Mati božja, obrnjena proti gledalcu. V naročju drži Jezuščka in ga oklepa z levico; desnico drži v lepem loku v naročju in nalahko opira Jezusovo desno nožico. Marija je oblečena v haljo svetlorumene barve, ima temno moder plašč in belo pokrivalo, ki je ovito tudi okoli vratu. Jezuščkovo telo zakriva le tančica okoli ledij. Obraz je nežen, ljubezniv. Pred Jezuščkom kleči sv. Katarina, lahno obrnjena proti gledavcu. Levo roko drži na Detetovi levici, Jezušček ji z desnico natika prstan. Glava Katarine je izdelana fino, spuščeni lasje ji prosto padajo čez pleča. Oblečena je bogato: glavo krasi krona, čez bogato pisano haljo ima oblečeno dalmatiko iz brokata ter svetlo rdeč plašč. Postava, njen izraz in drža kažeta plemenito osebo. Poleg Katarine ležita na tleh zlomljeno kolo, na katero so svetnico natezali, in meč.

Bogato je ozadje slike. Nebo pokrivajo svetli oblaki, ki se po sredi umikajo mučeniški kroni in palmi, ki se spuščata z nebes. Podaljšek nebeške krone je nekaj ognjen meč, ki nosi napisano z rdečimi črkami: SERVATA FIDES. Čisto v ozadju vidimo lepo gorato pokrajino, iz katere se dviga visoka gora, ki naj morda predstavlja Sinajsko goro, na kateri so angeli pokopali Katarino. Pod goro je okoli nekakega topa zbrana vojska, v katero leti strela z neba, da hitijo vojaki v strahu na vse strani. Na desni strani slike vidimo v ozadju poganski tempelj, pred njim stoji na visokem podstavku malik in okoli njega plešejo malikovci. Nekoliko nižje je prestol za sodnika. Sodnik sedi na prestolu in sodi Katarino, ki stoji pred njim obdana od raznih oseb. Nasproti tej skupini na levi je naslikan prizor, kako seka rabelj Katarini glavo. Katarina mirno kleči in rabelj ima visoko zamahnjen meč. Spodaj opazimo še tri vojake, ki stojijo na straži. Iz teme se bleščijo le njihove čelade in sulice.

V desnem kotu slike je slikar na belo polje zapisal z rdečimi črkami: SPONSA-BO TE MIHI IN FIDE.

V sredi je pa naslikal grb osebe, ki je to sliko naročila. Grb je ovalen, zgoraj ga krasi angelska glavica in obkrožata ga od obeh strani angelski peroti. Na rdečem polju je moder pas s tremi zlatimi zvezdami. Na vsaki strani pasa je bela roža. Čigav je ta grb? Iskal sem po župnem arhivu in dobil sličnega. Starotrški župnik Andrej Tavčar (župnik starotrški od 1597 do 1638) je imel sličen grb, ki se je od naslikanega ločil le po tem, da je imel mesto rož na straneh pasu dva orla. Enak grb kot Andrej Tavčar, je imel ljubljanski škof Janez Tavčar⁶⁾. V krstni knjigi sem dobil v dobi, ko je Scobl deloval, večkrat omenjenega nekega Jurija Tavčarja. (N. pr.: 1637. 22. Jan.: Bapt. est legit. natus Joannes Bapt. ex parentibus Nobili Dno Georgio Tautscher nobili item Dna Anna Justina itd. itd.) Morda je ta grb bil znak družine Jurija Tavčarja, kakega sorodnika župnikovnega in škofovega?⁷⁾ Morda je naročil on to sliko?

V začetku svojega poročila sem omenil, da je Scobl med onimi umetniki, ki so na prehodu iz gotike v renesanso, oziroma barok. Pogled na Scoblova dela nam to potrdi. Slika sv. Trojice kaže še mnoge znake gotskega slikarstva, tako v osebah kot v kompoziciji. Isto slika sv. Katarine, čeprav se ta slika veliko bolj bliža dobi, v kateri je živel umetnik. Opazovalca spomni Scoblova slika takoj na sliko svete Cecilije M. Plannerja in veljajo za to sliko besede, ki jih je o tej dobi in slogu napisal Fr. Stele v Orisu na straneh 42 do 47. —

⁶⁾ Dr. Gruden Jos.: Zgodovina slov. naroda, p. 793.

⁷⁾ Enak grb je vrezan v pokrov ciborija, ki poleg grba nosi črke M. J. R. V. J. W. F. F. 1640. Darilo istega dobrotnika cerkvi sv. Elizabete.

Če prebiramo matrike mestne župnije slovenjgraške, naletimo še na vrsto slikarjev, pictorjev. Niso bili to sami umetniki, pravi slikarji, kot si jih mi predstavljamo, ampak mnogokrat le ljudski umetniki, ki so bili slikarji-pozlatare ali graverji obenem, ki so meščanom in plemičem izdelovali pečatnike, pečatne prstane i. t. d. Po njih pridemo do zaključka, da je bilo slovenjgraško mesto v XVII. in XVIII. stoletju pokrajinsko važno umetnoobratno središče. Do tega sklepa je prišel Fr. Šijanec, ko je raziskoval Strausse. Šijanec imenuje več umetnikov, ki so se udeleževali v Slovenjgradu. Poleg nam znanih imen še Tomaža Tainika, Ivana Schauerja, Ivana Jurija Pirkerja, Samenheuerja, Jožefa Luschniga, Antona Sartorija, Mihaela Adamerja in Sebastijna Gössa⁸⁾. Poleg teh sem v knjigah zasledil še Franca Paverja, slikarja, umrlega 4. junija 1750, in Sebastiana Schartnerja pri letnici 1687 kot smrtnem letu. Poleg teh znanih imen je delovalo v Slovenjgradu več slikarjev, ki so nam še neznani. Jako zanimiv je n. pr. vpis v mrtvaški knjigi za leto 1647. od župnika Georgija Stergarja: 28. Aprilis mortuus est pictor extra portam sine crux et sine lux et sine omni Deus. Sepultus ex gratia in Altenmarkht.

Iz teh številnih imen moremo sklepati na neko slikarsko šolo v Slovenjgradu. Mogoče je tudi, da se je Strauss učil slikati pri Scoblu in je slikarska umetnost šla doma od roda do roda.

Žal nam slik ti slikarji niso zapustili mnogo. Imamo sicer v cerkvi sv. Duha nekatere, ki jim ne vemo avtorjev. Izmed teh slik je najbolj zanimiv Kristus, ki blagoslavlja; za njim je skoro zabrisana slika viharja na morju; ta Kristus spominja na Dürerja. Slika je jako velika (260 cm × 135 cm) in je morda kje služila za oltarno. Zanimiva je tudi slika Marijinega vnebovzeta. V zgornjem delu je Marija, obdana od angelov, ki jo spremljajo z različnimi instrumenti, spodaj so pa ob odprtem grobu zbrani apostoli. Kolikor sem mogel zasledovati, je to slika z Marijinega oltarja, ki ga je posvetil škof Hren. Oltar je bil pozneje — za časa Straussa mlajšega — odstranjen in na njegovo mesto je prišel oltar sv. Ane, ki je imel za antependij sliko sv. Andreja. Sliko Matere božje so obesili na zid poleg oltarja. Ker je slika na tisti steni radi vlage mnogo trpela, smo jo sedaj prenesli v cerkvico sv. Duha, kjer visi poleg velikega oltarja.

Ali so ti slikarji delali samo za cerkev? Zdi se, da so imeli naročila tudi od meščanov. V našem mestu so imele družine mnogo portretov in pokrajinskih slik, a so večinoma izgubljene. Največ so jih uničili požari.

V bodoče bo potrebno raziskovati po slovenjgraški okolici, če ne krije morda še kako delo Scobla in njegovih sodobnikov. Vendar pa zasluži Mihael Scobl že po tem, kar danes o njem vemo, da ga omenja zgodovina naše umetnosti.

Knjiga bratovščine presv. Rešnjega Telesa v Slovenjgradu.

Jakob Soklič, Slovenjgradec.

Med mnogimi zanimivostmi, urbarji in cerkvenimi računi od 1560 naprej, sem našel na podstrešju mestnega župnišča slovenjgraškega zanimivo knjigo, ki zasluži, da jo javnost spozna. Knjiga je ležala dolgo v prahu med starimi papirji, vendar je še dobro ohranjena.

Ta knjiga je imenik udov bratovščine presv. Rešnjega Telesa, ki je bila ustanovljena pri mestni župni cerkvi sv. Elizabete dne 15. decembra

⁸⁾ L. c. p. 131.

1650 od ljubljanskega škofa Otona Friderika in potrjena od papeža Inocenca X. Bratovščina je delovala le dobro stoletje; ker ni od 1780 nadalje vpisanih novih članov, domnevam, da je bila pod Jožefom II. opuščena. Ta bratovščina je morala biti jako živahna, saj je v knjigi vpisanih na tisoče imen udov, med njimi najimenitnejši Slovenjgradčani.

Napis v knjigi bratovščine presv. Rešnjega Telesa v Slovenjgradu.

Knjiga je velika 39 cm × 25 cm. Platnice so iz dveh deščic, ki sta lepo prevlečeni z rdečim žametom. Na žametu se poznajo odtiski kovinastih okraskov. Ti okraski so danes v zakristiji na mašni knjigi iz l. 181f., so srebrni in prav čedno izdelani. — Knjiga je debela 7 cm, ima dobro ohranjeno zlato obrezo in močen, malo porumenel papir.

Na prvi strani so vpisani odpustki bratovščine.¹⁾ Drugi list je naslovni list. Z baročno okrašeno pisavo je napisana ustanovitev bratovščine. Čisto na robu lista se je podpisal risar: Wolfgang Pröphl ad hung (?) von Stanpach ob: Ost. Modist und Zechenmeister auch gewessner Stattschreiber alda. Zum Memori hierher geschriben 1675 den 26. 8. obr.: Na ta način je risar naslovne strani in slik v knjigi ohranil tudi svoje ime. Njegov podpis pa je od vode poškodovan in ne moremo dobro razbrati nekaterih črk.

Na tretjem listu je slika v vodenih barvah: angeli molijo presv. Rešnje Telo. Pod sliko je v enakih barvah izdelan mestni grb slovenjgraški.

Na četrtem listu je hotel slikar zopet nekaj naslikati in je že napravil s svinčnikom nekaj ovojev in črt, ni pa slike dovršil.

Na nadaljnjih listih so imena udov bratovščine. Odličniki, ki so znali pisati, so se podpisali sami, tako da imamo v knjigi lepo zbirko avtogramov. Prvi je vpisan sredi petega lista ljubljanski škof: Otto Fridericus Episcopus Labacensis I. 9 bris 1652 m. p. Na naslednjih straneh so vpisani drugi člani, ki so razvrščeni po stanovih. Najprej so vpisani duhovniki, med njimi imena znanih cerkvenih dostojanstvenikov; vsi so vpisani lastnoročno: Marcus Dolliner, Decanus et Vicarius Gralis. Philippus Terpin Vic. et Commissarius Frosilaviensis.²⁾ Nadalje so vpisani: imenitni staroški župnik Anton Maren, 15. 6. 1719, Vincentius Schocautnik, župnik slovenjgraški, Jacobus Vrabetz, župnik v Šmartnem pri Slovenjgradcu, itd. Od redovnikov je vpisan le pater Fr. Georgius Kulmer, Ord. Erem. Sti Avgustini.

Za duhovniki je vpisano plemstvo: Herr Hanss Ulrich Maschwander, Freyherr, 6. 1. 1673. Ta grof je pokopan v cerkvi sv. Duha v Slovenjgradcu in ima lepo nagrobno ploščo. Največ plemičev je iz rodbine Kulmer, ki je imela svoja posestva v Slovenjgradcu. Prvi je vpisan Hanss Carl Von Cullmer, Freyherr 1673, njemu sledijo drugi člani rodbine. Žalibog so se nekateri plemiči tako nerazločno podpisali, da nikakor ni mogoče razbrati njihovih imen. Med drugimi so še vpisane: Maria Antonia Carlota Magdalena Gräffin von Schrottenpach (?) geborne gräffin Von Thurn; Maria Anna Theresia Corphinin Baronesse de Cronenfels, domicella, 26. 7. 1706. Zgodovinar bo v naši knjigi razbral marsikako imenitno ime, ki ga bo toliko bolj zanimalo, ker je zapisano lastnoročno.

Zadnji so vpisani meščani. Med prvimi je mestni zdravnik Johann Georg Hurberr, Pader alda (22. 9. 1715). Z res kaligrafično pisavo je vpisan mestni učitelj Joannes Vdalricus Wänzl m. p. p. tempore Ludirector Sclauigracensis. Da je Slovenjgrдец že 8. junija 1684 imel organista, priča organistov podpis Balthasar Ferdinandt Wörniger, organista Sclavogracensis. Njegov tovariš v Starem trgu (in Antiquo Foro) je bil tačas Ivan Storff.

Umetnostne zgodovinarje bo zanimalo dejstvo, da sta v knjigi lastnoročno podpisana tudi oba Straussa, oče in sin. Oče Franc Mihael Strauss je imel bolj trdo roko, dočim je pisava sinova elegantna. Joes Andreas Strauss je podpisal tudi svojo ženo Katarino Rozalijo Straussin. — Vpisan je z letom 1669. tudi Mihael Scobl, slikar, o katerem poročam na drugem mestu.

¹⁾ Odpustki in druge opombe so pisane od Jakoba Schweighoferja, ki je bil tačas slovenjgraški župnik (1651—1683).

²⁾ Filip Terpin je bil sloveč slovenski govornik, imenovan slovenski Cicero. Umrl je kot župnik v Šmartnem pri Kranju. Glej Fr. Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje. Ljubljana 1926. O Terpinu je napisal doktorsko disertacijo Simončič, vikar v Kranju.

Slovenjgraška knjiga bratovščine je zanimiva tudi za jezikoslovce. Dobil bo v knjigi vpisana lepa slovenska imena in priimke. Če pogledamo te priimke, vidimo, da so se mnogi v slovenjgraški okolici ohranili do danes kakor: Gaberšek, Krevh, Hovnik, Kotnik, Verdnik, Dobrovnik, Vrhnjak, Pahernik, Jamnik, Karničnik, Kralj, Berneker, Pušnik, Struc, Vitko itd. itd.

Koncem knjige je zapisnik predstojništva bratovščine, katerega so tvorili: prior ali rektor, asistens in custos, camerarius in consultores, po navadi štirje. Zanimivo je, da srečamo med predstojniki bratovščine tudi naše slikarje Skobla in oba Straussa.

Iz vuzeniške zgodovine.

Josip Mravljak.

5.¹⁾ — Najstarejši seznam tržanov (1578).

Ko sem v ČZN XXVI, 110 objavil prvo razpravo iz serije z gornjim napisom, mi je bil akt, ki izkazuje najstarejši doslej znani trški seznam, še neznan. Iztaknila ga je gdč. Dora Kraft, ko je zbirala gradivo za disertacijo o kulturah v Dravski dolini, v deželnem arhivu v Gradcu²⁾. Ker je akt, ki vsebuje davčni predpis tržanom za leto 1579. (sestavljen torej leta 1578.), v marsikaterem oziru važen, ga podajem v izvirniku z nekaterimi pripombami.

»Gemaines Markht Seldenhoven Urbarigeföll und Steuranschlag auf das 79ist Jar.

Erstlich Ruep Herolt hat acht Hoffmarch, gibt jedes Jar von ainer

zwolf phening, thuet jarlich Zinss 3 β 6 ϑ

Item Merdt Haiderreitter hat syben Hoffmarch, gibt jarlich

Grundzinss darvon 2 „ 24 „

Juri Rebernich von 1¹/₂ Hofmarch gibt jarlich 18 „

Wolfgang Scherer hat zwo Hofmarch 24 „

Andre Flessner gibt von zwo Hofmarch jarlich 24 „

Lukas Schneider gibt Grundzins von ainer Hofmarch 12 „

Mathe Haffner von 1 Hofmarch gibt jarlich 12 „

Ulrich Haffner 1 Hofmarch 12 „

Niclass Guess unterm Haus, drey Hofmarch, gibt Grundzinss . . 1 „ 06 „

Hans Godntaller, drey Hofmarch 1 „ 06 „

mehr gibt er von ain garten 24 „

Paull Schuester, zwo Hofstatt 24 „

Jury Schuster, ain Hofstatt 12 „

Illg Haffner, ain halbe Hofstatt 06 „

Ulrich Schneider, zwo Hofstatt 24 „

Michl Tagwercher, ain Hofstatt 12 „

Fryzy Flessner, hat ain halbe Hofstatt 06 „

Janisch Schuester, drey Hofstatt 1 „ 06 „

Mathe Schneider hat 1¹/₂ Hofstatt 18 „

Primus Kharlakh hat 1 Hofstatt 12 „

Primus Schuester, 1 Hofstatt 12 „

Georg Underwurger, 1 Hofstatt 18 „

¹⁾ Prispevki 1—4 so izšli v ČZN XXVI, 110 in ČZN XXVII, 107.

²⁾ Med »Landschaftl. Akten landesftl. Städte u. Märkte«.

Niclas Guess, 1½ Hofstatt	18	ð
mer von ainen garten, so zwo Hofstet sein	24	„
Sigmundt Wolgemuedt, 3½ Hofstedt	1	ß 12 „
Simon Dietrich, 3 Hofstedt	1	„ 12 „ ³⁾
Mathes Offsen, 2 Hofstedt	24	„
Martin Wöber, 3 Hofstedt	1	„ 06 „
Primus Lederer, 1 Hofstatt	12	„
Andre Sternisch, 1 Hofstatt	12	„
Jacob Lederer gibt Hofstatt Zinss jorlich	5	„ 20 „
Her Hans Waschl Grundzins von der Struzn Eden, darauf der Mairhof steet	2	„ 20 „
Hiener 2, Robot 2 Tag.		
Hans Schmidt vom Hamer Grund	4	„ — „
Jury Windisch von ain Ort Gemain	24	„
Summa bringt das Einkhomen des Grundzinss 4 fl 7 ß 18 ð.		

Kakor vidimo iz seznama, so plačevali tržani dve vrsti davka, »Hofmarch« in pa »Hofstatt« (zins). Slednje je brez dvoma hišno-posestni davek in je torej znašal od stanovanjske zgradbe 12 ð; s tem, da so bile vse zgradbe enako obdavčene, pa je samo po sebi tudi že povedano, da so bile vse prilično enake, male, lesene bajte, h katerim je seveda spadalo tudi nekoliko travnika in nekaj polja. Vsega zemljišča (spadajočega k eni hiši) je bilo bržda onkrat — kakor pozneje — od 30 do 50 oralov, toliko pač, da je vsakdo mogel za silo rediti vsaj eno kravo in par svinj. »Hofmarch« pa je bila zemljarina, kakor pove v dveh slučajih dostavljena beseda »Grundzins«, in sicer moramo pod Hofmarch razumeti toliko travnika in polja, kolikor bi spadalo k eni trški hiši, torej posestno enoto, — toda brez hiše v trgu. Obdavčenje je bilo potemtakem isto, in to zopet znači, da one lesene koče sploh niso reprezentirale nikake vrednosti.

Kar se tiče imen, ki jih imenuje ta izkaz, vidimo, da jih nosi največ priimke po obrtjih; od 32 imen jih je 18 rokodelcev, in sicer so trije krojači (»Schneider«), štirje čevljarji (»Schuester«), trije lončarji (»Haffner«), dva sta splavarja (»Flessner«), dva usnarja (»Ledrer«), po eden pa brivec (»Scherer«), kovač (»Schmidt«), tkalec (»Wöber«) in dninar (»Tagwercher«). Značilno je torej, da je še v drugi polovici XVI. stoletja več ko polovica tržanskih imen spojenih z delom, ki ga opravljajo; šele od začetka XVII. stoletja naprej so priimki pri tržanih stalni, ne oziraje se na obrt, ki jo izvršujejo. Je pa ta izkaz tudi znak, da je oni čas v trgih še cvetela obrt.

Izmed ostalih 14 imen je šest takih, ki kažejo na Slovence, in sicer Juri Windisch, Juri Rebernik, Nikolaj Kos (Gues — dvakrat), Andrej Strniš ter Karлак (menda spačenka); osem imen je nemškega značaja (Offen, Dietrich, Wolgemuedt, Undterwurger (spodnji tržan!), Godntaller (Gortinčan), Herolt, Haiderseitter in Waschl), ako niso, vsaj nekatera, tudi le prevedena na nemško. Izmed teh vemo še nekoliko o slednjih dveh. Haiderseitter je bil ta čas upravitelj na gradu, pozneje kot tržan pa nekaj časa tudi cerkveni ključar; (njegov naslednik kot grajski upravitelj je bil Ludovik Himelsteiner). Hans Waschl nas zanima zlasti zato, ker ga moramo smatrati za ustanovitelja novega gradu Thumersfelden v Vuzenici (danes »Štok«). Sezidal ga je med leti 1578 in 1585; 1578 še nima priimka, pač pa se reče v gornjem seznamu, da je bil lastnik »der Struzn Eden« v trškem pomeriju, 1585 pa se že imenuje Haus

³⁾ Moralo bi se glasiti pač 1 ß 6 ð; ker je pa tudi seštevano s pomoto vred, zato je možna pomota v besedilu.

Waschl auf Thumersfelden⁴). Ime rodbine Windisch je živelo še dolgo v Vuzenici; nahajamo ga v seznamu iz leta 1662. in še v XVIII. stol. srečavamo tu pa tam Windische kot tržane. Danes je ohranjeno to ime le še na eni kmetiji v bližini Vuzenice.

Ker je seznam že zaradi porazdelitve davka brez dvoma popoln, zremo iz njega tudi število hiš, kolikor jih je obsegal takrat trg; bilo jih je 32. Če računamo, da je povprečno štela vsaka obitelj 5—6 rodbinskih članov (in morda še kakega posla), in če upoštevamo, da so menda nekateri imeli že takrat (kakor pozneje, gl. ČZN XXVI, 111) najemnike, dobimo kot približno število prebivalcev 200. Le redko-kateri trg je imel večje število stanovnikov.

Kar se tiče gibanja prebivalstva, priseljevanja in odseljevanja, je težko reči kaj določnega, ker je žal več ko polovica gornjih imen zvezanih z opravičkom in so priimki že kot taki nestalni; prihodnji seznam, ki ga imamo iz leta 1628., torej točno 50 let pozneje, ima razen dveh imen po obrtih (Hafner, Schuster) in dveh drugih starih (Windisch, Strniš) same nove priimke.

Magistrat je naložil tržanom letnega davka malo da ne 5 fl, to je toliko kakor vrednost enega vola ali danes okoli 2000 Din; ker je to primeroma malo, moramo smatrati, da je bil to samo deželno-knežji davek (zato tudi seznam predložen vladi v Gradec!), za lastne potrebščine pa so se pobirale še druge davščine in takse.

Napis pravi »Gemainer Markht«, s tem hoče reči, da je spadala Vuzenica med one trge, ki so nosili vsa deželno-knežja bremena (»mitleidend«). Bil je »landesfürstlich« in mu je ta naslov ostal vse do poloma monarhije.

6. Vrsta trških sodnikov.

V moji posesti se nahajata dva za trško zgodovino važna spisa; prvi ima napis »Burgfrieds Bereinung des Markts Saldenhofen, so den 26.ten Appril 1797 vorge-nommen worden«, in prikazuje shematično, brez vsakega razmerja, meje trškega pomirja, markirane po posebno markantnih drevesih, kamnih z 1 do 5 križci, križ-poti, objekti itd. Slika je, kakor rečeno, shematična in navaja, ne mnogo se oziraje na štiri dele sveta in razdalje posameznih točk druge od druge, le meje trškega ozemlja.

Drugi akt je občinski letni račun za 1817 (»Summarischer Rechnungs-Abschluss des landesfürstlichen Markts Saldenhofen in Zillier [Kreis] für das Militär Jahr 1817«); ta izkazuje:

E m p f a n g s - R u b r i k e n :		A u s g a b s - R u b r i k e n :	
An vorjährigen Kassarest . . .	27 fl 17 ² kr	An Haus- u. Rustikalsteuer . .	43 fl 39 kr
Haus- und Grundsteuer . . .	42 „ 9 „	Remanenzgeld an die	
Remanenz-geld	53 „ 4 „	Staatsherrschaft Mahrenbg	25 „ — „
Fleischauflag	14 „ — „	Fleischauflag	14 „ — „
Personalsteuer	22 „ 48 „	Personalsteuer	46 „ 16 „
Schuldensteuer	46 „ 16 „	Schuldensteuer	22 „ 48 „
Taxen	24 „ 19 „	Pränumerationsbeytrag . . .	12 „ — „
Standrecht	19 „ — „	Besoldungen	85 „ — „
Extra Ordinarien	7 „ 9 „	Kanzleyrequisiten	16 „ 27 „
Nutzungen	16 „ 54 „	Bothen-löhnungen	22 „ — „
Niderlag-gebühr	26 „ — „	Inter-Behöbung Stempel . . .	1 „ 33 „
aerar. Interessen	9 „ 53 ² „	Idial Execution	5 „ — „
Summa des Empfangs . . .	308 fl 50 kr	Summa der Ausgaben . . .	293 fl 43 kr

⁴) Nadžup. arhiv v Vuzenici, Inv./32, tudi 1587 se imenuje njegova žena Kristina

Wen nun von dem Empfange die Ausgaben abgezogen werden, zeugt sich ein Uiberschuss von 15 fl.

Ta letni obračun je zanimiv, ker nam kaže, kakšne davščine so se razen direktnih davkov pobirale pred dobrimi 100 leti, kaj se je moralo plačevati in kaj se je z ostalim denarjem storilo v občini. Nas pa tukaj ne zanima spis toliko zaradi računa, temveč zlasti, ker je na drugi strani nekdo (najbrž trški pisar) napisal vrsto trških sodnikov, kakor jo je skonstruiral iz aktov trškega arhiva. Primerjal sem svoje izsledke s tukajšnjimi dati in konstatiral, da je razen par malenkostnih netočnosti seznam pravičen. Ta series je sestavljena za dobo od 1618 do 1780, sam pa sem še dopolnil imena in letnice do 1850, ko je začela delovati nova občina Vuzenica.

1618 do 1637	H. Kristoff Pöllinger (Pader)	1705 — 1707	Johan Aman
1637 — 1639	Oswald Herbst	1707 — 1709	Primus Jäger
1639 —		1709 — 1712	Johan Eysakh
.... —		1712 — 1715	Blasi Jäger
1652 — 1655	Mathias Fritz	1715 — 1719	Johan Eysakh
1655 — 1656	Urban Pelz	1719 — 1724	Jakob Mauritius Gross
1656 — 1662	Leonhard Windisch	1724 — 1726	Primus Jäger
1662 — 1665	Mathias Frütz	1726 — 1731	Jakob Mauritius Gross
1665 — 1667	Leonhard Windisch	1731 — 1734	Martin Pachernig
1667 — 1670	Stefan Kafel	1734 — 1739	Jakob Mauritius Gross
1670 — 1678	Leonhard Windisch	1739 — 1753	Joachim Andree Dittinger
1678 — 1679	Hanns Aman	1753 — 1754	Mathias Teitschman
1679 — 1681	Blasi Galler	1754 — 1767	Joachim A. Dittinger
1681 — 1684	Hanns Aman	1767 — 1773	Georg Schimonz
1685 — 1686	Jacob Gross	1773 — 1777	Joachim Dittinger
1686 — 1689	Blasi Galler	1777 — 1780	Georg Schimonz
1689 — 1692	Johann Aman	1780 — 1783	Johannes Novakh
1692 — 1694	Blasi Galler	1783 — 1788	Ignatz Dittinger
1694 — 1696	Mathias Nokh	1789 — 1795	Florian Holzman
1696 — 1699	Johann Aman	1795 — 1797	Johannes Ertler
1699 — 1702	Blasi Jäger	1797 — 1798	Mathias Salezl
1702 — 1704	Jakob Teitschman	1798 — 1802	Johannes Ertler
1704 — 1705	Blasi Galler	1802 — 1850	Anton Hölbel

Ker je večji del trških aktov šel v zadnjih 30 letih v nič, bode ta seznam težko izpopolniti; upati pa je, da je še kaj gradiva raztresenega v arhivu deželne vlade v Gradcu in bi se dal seznam izpopolniti vsaj tam.

Donesek k Vrazovi korespondenci J. Muršcu v Ptuj.

Alojzij Smodič.

Med preurejanjem Ferkove knjižnice v Ptuj se je našel lep izvod Prešernovega »Krst pri Savici« iz leta 1836. V njem je bil na obeh straneh drobno popisan listič (108 mm × 128 mm), na katerem poroča Stanko Vraz ptujskemu prostu in pisatelju J. Muršcu o literarnih novostih tedanje dobe. Pismo, ki je zanimivo

»weilend des Edeln und Ehrvesten Hannsen Waschl zur Thumersfelden selig gelassene Wittib«; glej Archiv f. vaterl. Geschichte u. Top. 1867, 158.

ne samo vsebinsko, ampak tudi radi tega, ker je — že 1837! — pisano v gajici, čeprav z delnimi vplivi in sledovi bohoričice, se glasi:

29. malega serpna 1837.

Visokovrednemu g. J. Muršecu v Ptui.

Rad bi Vam poslal, moj dragi, kaj Vi od Z h b e l i z e ino K e r f t a želite, ali ne mi je mogoče. Jaz sem svojemu pobratimcu Dr. Prešernem v Ljubljano pisal kaj bi mi več od takega blagā poslal, on mi je odgovoril ino na veliko žalost oznanil gotovo smert Z h b e l i z e rekši¹⁾ kaj ona nikol ne bo več letala. On nas obuja, kaj bi mi nekaj na svet spustili naj bi bil metulj ali slavič, ter misli kaj bodo gotovo našem početku se prijazniše zvezde perkazale — topleše sonce sijalo, kak pokojni Z h b e l i z i, ki je mogla vboga zmerznuti — O siromak! on nevé, kaj po nasih [poljah]²⁾ huji viher brije kak po njihovih planinah, — on nevé, kaj so per nas serdca, napite s ljubeznjo do jezika ino narodnosti, — mesta kamor bi naše z h b e l i z e naši metulji smeli sedati — redke. — Kaj pa Vi, draga moja duša? Niste Vi mojega slednega pisma dobili, v katerem sem Vam od izdavanja Slovenskih knjig pisal? Zakaj mi tak dolgo ne odgovorite? Saj je v Vašem serdci ne Sibiria. — Okrepte se stimi tremi K e r f t i, če bo jih treba za prerojenje. — Kaj bi Vam na tem lopuhi novega pisal? — Pobratim Caj je v Dunaji per Cesarji, da mu zahvali za dobroto, kaj mu je dovoljil svojo lastno tiskarno postaviti. Zdaj čemo z Zagreba Pariž ali bar Lipsko narediti. Zakaj Vi ne berete Danice? O Vi luteran! — G. Dr. Šafarik je ravno zdaj svoje slovenske zgodbe peti del na svetlo dal. Tam je tudi od nas spomin — to bo berž čas preloženo z češkega v nemško, kaj se nas tiče, no v Steiermärkische Zeitschrift postavljeno. V tem zvezki, ki je zdaj per censuri, tudi (credite poster!) nekaj Slovenskih pesem no ballad pride, v slovenskem ino nemškem: na nemško je jih prestavil g. H. Schulheim³⁾. — V zlatem Pragi je pod imenom: Ost und West Blätter novi časopis na svetlo dan, ki so v njem sami preložki pesem vseh Slavov tudi Slovencov. Prešern mi je pisal, kaj [bo tudi on]²⁾ v njega pesmi pošilal. Cena za leto je 6 fl. — Bi še Vam več pisal pa ni prostora. — Bog Vam daj dobro. Jaz odidem vtork v Koroško s Ostrovskim ino Miklošičem. —

J. St. Vraz, Cerovčan.⁴⁾

Pismo Simona Gregorčiča F. B. Sedeju.

Jakob Soklič.

Po naključju sem prejel od prijateljev v Gorici list, lastnoročno pismo pesnika Gregorčiča monsignoru Sedeju, iz čigar ostaline ga je slučajno dobil moj znanec. Pismo je navadnega pisemskega formata, pisano z lepo Gregorčičevo pisavo in se glasi:

¹⁾ Črka š je napisana čez prvotni f.

²⁾ Kar sem oklenil z oglatimi oklepaji, je pisano nad vrsto.

³⁾ »Steiermärkische Zeitschrift« 1837 je na straneh 1—6 pod naslovom »Volkslieder der steiermärkischen Wenden« res prinesla tri pesmi; v nemščino jih je »predelal« Hiazynth v. Schulheim, objavljeni pa so pod črto tudi izvirniki. Prva pesem (»Der Abschied«) je sestavljena iz petih različnih poskočnic (Štrekelj, št. 4255, 3785, 3582, 2843 in 4209), druga (»Die Braut Anjtschika«) in tretja (»Die drei Töchter«) sta varianti balad, ki jih ima Štrekelj pod št. 104 in 209.

⁴⁾ Cerovčan je napisano čez prvotni podpis.

Prečastni monsignore!

V cerkvi M. B. v Logu, (med Ajdovščino in Vipavo) nahaja se menda ena prav velika podoba predstavljajoča s v. A. n. o. Moj pismonoša trdi, da je potekla iz čopiča Jožefa Tominza. Sicer pa moram naročiti tukajšnji Tominčevi rodbini, naj zapiše vse slike, katerih se spominja in, ako želite, tudi druge živatopisne podatke.

Z najodličnejšim spoštovanjem klanja se

29. 11. 98.

S. Gregorčič, m. p.

Wutte Martin, Mießtal und Unterdrauburg.

F. B.

V berlinski reviji »Volk und Reich«¹⁾ je vodilni nemški znanstveni borec za nedeljivo Koroško, Martin Wutte, objavil pregledno deželopisno, zgodovinsko, narodopisno in politično sliko Mežiške doline in Dravograda s posebno poudarjenimi dogodki po prevratu 1918; vse to pa v stremljenju, pokazati celokupnemu nemškemu narodu na oni del Koroškega, ki da po zakonih prirode, zgodovine in narodne volje spada k nemški politični skupnosti, ki pa je po določbah saintgermainске mirovne pogodbe pripadel Jugoslaviji. Wutte opozarja vse Nemce v živi, jasni in izčrpni sliki na Mežiško dolino in Dravograd kot na nasilno ugrabljeno ozemlje. Ker so njegove besede ostale v naši javnosti do danes skoro neopažene (Misel in delo 1935, 82 ss.), smatra ČZN za svojo programatično dolžnost, da zavzame stališče do Wuttejevih izvajanj.

V zemljepisnem uvodu dokazuje Wutte historično mejo med Koroškim in Štajerskim v sektorju Olševa-Plešivec-Košenjok kot prirodno ali geografsko mejo, pri čemer izhaja iz Paschingerjeve zamisli Karavank kot strukturne meje. Dokaz poda tako, da upošteva samo hipsometrijski položaj in kulture v ozemlju med Olševo in Plešivcem, da izpusti iz svojih razmotrivanj Peco — razen v poudarku kolovoza Mežica—Pliherk —, medsebojnosti Mežiške, Mislinjske in Dravske doline ter vsak poizkus vovkiriti Mežiško dolino v tisto prirodno zemljepisno enoto, h kateri Mežiška dolina spada. Tako je Wuttejevo dokazovanje prirodnosti stare koroške deželne meje napram štajerski oprto v bistvu samo na ozemlje med Olševo in Plešivcem in tu zopet upošteva predvsem gozdne kulture, katere je Wutte tako lokavo izrabil n. pr. že za kartografski prikaz koroškega prebivalstva^{2a)} po ljudskem štetju 1923.

Obstaja pa napram tem Wuttejevim izvajanjem prirodno dejstvo, da je Strojna, južno od katere leži Mežiška dolina, sestavni del in zahodni zaključek Pohorja in Kobanskega, od katerih jo loči tektonska os enotnega ozemlja, labudsko-mislinjski prelom. Istotako prirodno dejstvo imamo tudi na jugu od Mežiške in Mislinjske

¹⁾ Sonderdruck aus »Volk und Reich«, 1./2. Beiheft, Juni 1934. Str. 205—223. Izšlo tudi v Heiß F. — Wucher W., Die südostdeutsche Volksgrenze. Berlin 1934. Prim.: Braumüller H., Carinthia I., 1935, 286.

^{2a)} Metodično je prikazovanje poseljenosti na način, da se izločijo gozdovi, napačen, ker naš koroški gozd je pridobitna kultura kakor polje ali travnik in spada radi tega nujno v ekumeno. Gozd prebivalca v mnogem prehranjuje in človekova gozdna dela gozd trajno oživljajo, z njimi človek gozd trajno poseljuje. In radi tega mora kartograf pri podajanju poseljenosti pokrajine naš gozd upoštevati kot poseljeno površino zemlje. Drugačen pa je seveda položaj v pasu ruševja ali pa v pragozdovih.

doline v nadaljevanju Karavank proti vzhodu po Paškem Kozjaku in Boškem pogorju. Že iz tega sledi, da imamo pokrajinsko pred seboj zemljepisno enoto, katero označuje zaključujoče stikanje visokogorskih Alp Dravskega pasu s srednjegorskimi Centralnimi v vzporedniški, tektonski labudsko-mislinjski prelom pa v poldnevniški smeri. Na zahodu od te zemljepisne enote začenja alpska notranjost, na vzhodu Srednje Podonavje, na jugu Južne Apneniške Alpe, na severu pa visokogorske Centralne. Ta prehodna zemljepisna enota združuje Mežiško, Mislinjsko, Dravsko dolino z Mučkim in Marenberškim poljem ter nadaljevanje Labudske doline ob Dravi na jug in ima svoje prirodno središče in stikališče v vozlu vseh štirih dolin, v Dravogradu. Prirodno enotnost prehodne pokrajine med Peco in dravsko sotesko med Breznom in Falo, Košenjakom in Mislinjem potrjuje tudi geološka prehodnost, tektonska enotnost, tercierna pojezeritev, ledniško delovanje v naši prehodni pokrajini in izven nje, antropogeografsko pa istovrstnost narečja, mešano agrarno in industrijsko gospodarstvo ter prometna povezanost preko Dravograda, za katerim zaostajajo zveze, kakor preko Sv. Vincenca, Žvabeka, Sv. Ane ali Dularjevega sedla. Nad obrtnoindustrijskimi in zaselškimi selišči v dolinah se dvigajo obširni gozdovi s samotnimi kmetijami, ki zlasti v ozemlju na jugu od Plešivca gravitirajo na Mežiško in Mislinjsko, deloma pa tudi na Šaleško in gornjo Savinjsko dolino. Gozd ni nikjer anekumena, tako da tozadevno Wuttejevo prometno dokazovanje izgubi vsako veljavo, zlasti še, če upoštevamo v okviru enotne pokrajine tradicionalne medsebojne stike Dravske, južne Labudske, Mežiške in Mislinjske doline, ki tvorijo zemljepisno zaključeno edinico.

Zgodovinsko utemeljuje Wutte nemštvo Mežiške doline in Dravograda s Podjunske grofije, nemškimi krajevnimi in osebnimi imeni, nemškimi fevdalci in podjetniki, ki so razvili zlasti mežiškodolsko industrijo. Napram temu moramo utrditi geopolitični značaj Podjunske grofije, ki je že v XI. stoletju združevala Mežiško, Mislinjsko in Dravsko dolino do dravske soteske na vzhod in tako samo potrjevala zgoraj nakazano zemljepisno enotnost pokrajine. Izvajati nemštvo pokrajine iz dravograjske nemške šole 1750 je napačno, ker imamo v tej dobi v Avstriji radi vladnega sistema sploh samo nemške šole. Nemščina v preteklosti ne znači narodnosti, ampak kulturni režim in bi bilo enako napačno izvajati n. pr. iz srednjeveških latinskih šol na Saškem rimski ali latinski značaj pokrajino poseljujočega naroda. Vezati nemštvo pokrajine s posameznimi fevdalci, n. pr. z zvezo Mežiške doline s pliberško gosposčino ali Dravograda s šentpavelskim samostanom je napačno iz socialno-zgodovinskih vidikov; fevdalci tvorijo v srednjem veku mednarodni razred, kasto in niso opredeljeni narodnostno, temveč po svojih senjorjih. Po Wuttejevem načinu gledanja bi mogli napram njegovi trditvi, da so dvignili gospodarstvo Mežiške doline nemški podjetniki, dodati še italijanske, ker so guštanjski grofi Thurni po svojem izvoru italijanskega pokolenja; mi tega ne storimo, pač pa hočemo s tem samo pokazati kot nemogoče izvajanje narodnosti kake pokrajine po fevdalcih, ki so pokrajino samo upravljali. Mežiška industrija pa ima svoje osnove že vsaj v rimskem rudarstvu, ki se je nadaljevalo v domači obrti, katero je dvignila uporaba strojev na tovarniški obrat. To velja za mežiško in guštanjsko industrijo; n. pr. guštanjska jeklarna se je razvila iz žrebljarstva, osredotočenega v do danes lepo ohranjeni ulici pod guštanjsko cerkvijo, preko katerega je nastala 1774 današnja jeklarna na Ravneh. Prevaljsko industrijo pa je rodil slučaj; Blaž Meyer, dunajski magistratni uslužbenec, ki je dobil 1818 zemljeknjižno pravico do leškega premoga, je istega odkril slučajno na dopustu, ki ga je preživil pri svojem tovarišu iz vojaških let, pri slovenskem leškem posestniku Kresniku.

Tovarniški dvig industrije v Mežiški dolini izhaja razen iz geoloških predpostavk predvsem iz nekdanje prometne lege Mežiške doline, kar velja zlasti za Prevalje. Pred izgradnjo Južne železnice je bila v Podravju osnovna prometna črta Drava, po in ob kateri je potekal živ promet v smeri vzhod—zahod, in po tej poti je do šestdesetih let preteklega stoletja izvažala tudi industrija Mežiške doline, zlasti Prevalje, svoje izdelke, ki so prišli na železnico šele v Mariboru; južna železnica s poznejšo mislinjsko-labudsko je promet preokrenila v smer sever—jug in šele od tedaj začno pojemati prometni stiki Mežiške doline z vzhodnim štajerskim Podravjem in prevladovati stiki z zahodom, s Celovcem in Beljakom. In v tem historičnem prometnem položaju, katerega kažejo v davni tudi rimske ceste, v srednjem veku pa dravska cesta, proti kateri ne upošteva Wutte, da je bila radeljska za promet z vzhodom skozi dolge dobe zaprta, je v XIX. stoletju razvil zlasti prevaljsko industrijo mednarodni kapital, ki se je vzdržal do današnjih dni. Današnja Ilirska industrijska družba, ki ima v lasti leški premogovnik, je sestavni del mednarodnega koncerna, ki sega od Norveške pa do Italije. Ta mednarodni kapital ni bil v nobenem primeru samo koroški, kar je bil v mali meri slučaj za časa združitve Rosthornov z Dickmannom, najmanj pa je bil koroški ali samo nemški za časa Rosthornov, radi česar ne more delo nemškega in mednarodnega kapitala služiti za dokaz pripadnosti Mežiške doline in Dravograda h koroški vojvodini, kot dela to Wutte. Načelno so bile in so funkcije tega kapitala mednarodnogospodarske in morejo radi tega politično vplivati na pripadnost pokrajine samo organske krajeve ali pokrajinske gospodarske povezanosti.

V tem pogledu je istina, da je doba železnic zelo oslabilila gospodarske vezi Mežiške doline s štajerskim Podravjem in ojačila zveze s koroškim zahodom. Železniška doba pa ni mogla nikoli razrušiti vezi Mežiške doline z Mislinjsko, Šaleško ali Savinjsko dolino. Mežiška dolina je bila zlasti v dobi cvetoče prevaljske železarne glavni odjemalec sadja in zelenjave iz Šaleške doline in njenega zaledja. Do svetovne vojne je ostala Mežiška dolina glavni odjemalec cvetoče savinjske konjereje; na Smihelovo so se sestajali Korošci in Savinjšani na velikem sejmu v Šoštanj, s katerega so šli savinjski konji v karavanah preko Št. Vida v Črno in od tam dalje. Trgovci iz Mežiške doline so bili tudi glavni kupci za savinjski kostanj, dokler ni produkcija tega padla na minimum z industrijo tanina, ki je nastala v vojni. To so konkretni primeri gospodarskih stikov Mežiške doline s kraji izven Koroške kotline, ki dokazujejo, da ni Mežiška dolina sestavni del Koroškega razen, v kolikor je to postala politično, temveč da je Mežiška dolina z Dravogradom prehodna pokrajina, ki je bila gospodarsko povezana z vzhodom, jugom, severom in zahodom.

Industrija Mežiške doline pa tudi ni nikoli delala samo za Koroško, ki je absorbirala samo njen najmanjši del. Guštanjska jeklarna je delala pred vojno v veliki meri za izvoz izven Avstro-Ogrske, razen municije za armado, prevaljska za Severno Italijo in za Srednje Podonavje ter je propadla, ko je izgubila severno-italijska in ogrska tržišča. Enako dela Mežica za izvoz danes, kakor je bil to slučaj tudi pred svetovno vojno. Strnjenost Mežiške doline z Mislinjsko, Dravsko in Labudsko pa lepo kaže geografski nastoj današnje rafinerije v Dravogradu, ki je naslednica topilnice, ki je talila samo do 40% izrabljeno žlindro iz Prevalj.

Narodopisno izvaja Wutte nemštvo pokrajine iz Rhammovih navedb o krožnih kmetijah, krožnih hlevih ter po oralu, poleg tega pa po zgodovinskih nemških krajevnih in osebnih imenih, s Czörnigovo narodnostno karto, nemškimi večinami v Dravogradu in Guštanju, številčno prevladujočimi nemškimi organizacijami, zado-

voljstvom prebivalstva s predvojnimi šolstvom ter s protideklaracijskimi izjavami glede majniške deklaracije.

Sklepati po Rhammu na osnovi sorodnosti kmetskih bivališč in orodij na Koroškem in v Skandinaviji²⁾ na naselitev Germanov v Mežiški dolini in na Koroškem v dobi pred preseljevanjem narodov je nemogoče pri pomanjkanju vseh drugih dokazov iz več razlogov. Prvič so oblike kmetij nastale na podlagi lege, kakovosti ozemlja, kultur tal in so večinoma neodvisne od njih narodnostnih nositeljev; pa tudi v kolikor so od teh odvisne, so podvržene razvoju, ki jih polagoma izenači z adekvatnimi geografskimi zahtevami zemlje, na katero so nove kulturne dobrine presajene, da se ne ohranijo nikdar v celoti, kar bi bil po Wutteju slučaj v Mežiški dolini, temveč samo v podrobnostih. Nadalje ne nahajamo od Wutteja po Rhammu povzetih krožnih kmetij, krožnih hlevov, orala itd. samo na Koroškem, ampak tudi drugod, tako v Zilski ali Savinjski dolini. Povsod pa predstavljajo ti objekti primitivizem v razvoju kmetije in kmetijskega orodja. Ne da bi se spuščali v etimologijo besede oralo (prim. Miklošič, *Etymologisches Wörterbuch*), nemško Arl, pa najdemo orala po Zeleninu tudi v Vzhodni Evropi, videti pa jih moremo tudi na Balkanu. Izvajati vse to iz zgodnjegermanskih naselitev, je mogoče samo tistemu, ki je o tem že apriorno prepričan. Rhammovi krožni hlevi iz Solčave pa dokazujejo baš obratno; Solčava je zemlja pozne kolonizacije, obenem pa v stavbarskem in seliščnem oziru izrazito konservativna pokrajina, ki je pač vzdržala seliščne oblike iz časov srednjeveške kolonizacije, ki pa starejših ni mogla pridržati, ker prej še ni bila urbarizirana. Najdbe v Potočki zijalki to indirektno celo potrjujejo, ko samo kažejo nestalnega prazgodovinskega lovca na sončnih pobočjih Olšave, poleg katerega ne najdemo ustalega kmeta nikjer do srednjega veka. Prvič najdemo Solčavo 1268 imenovano kot silua Sulcpach, katero ime nazorno govori o redko poseljenem ali sploh neposeljenem ozemlju. Končno pa bi tudi efemerna naselitev germanskih rodov pred priselitvijo Slovanov na Koroško prav nič ne pričala o nemškem zgodovinskem značaju Koroškega in Mežiške doline, ker nam slovanski narodnostni zgodovinski značaj pokrajine v zadostni meri izpričujejo Lessiakove toponomastične študije.

Krajevna in osebna nemška imena so v Mežiški dolini z Dravogradom samo zgodovinski dokaz za znano dejstvo, da je bila to kolonizacijska zemlja, ki je privabljal tudi nemške tujce, ki so se pa pred XVIII. stoletjem asimilirali z avtohtonim prebivalstvom. Krajevna imena Unter den Aichen, Am Rain, Am Wert itd. ne dokazujejo ničesar, ker so ali oznake novih kolonistov, verjetneje pa samo prevodi slovenskih izvirnih imen.³⁾ Enako je z rodbinskimi imeni, kakor Lucas in der

²⁾ Prenašanje kulturnih vplivov v okviru zemljepisnih enot je fiktivno. Fizikalna enotnost kakega ozemlja (n. pr. območje Sredozemskega morja, nižine Srednjega Podonavja) razvije tudi antropogeografsko enotnost, ki je samo v manjši meri vplivana po prinesenih ali uvoženih tehničnih posebnostih. Radi tega so teorije, ki razlagajo kulturne skupnosti z uvozom ali drugimi vplivi in med katere spada tudi nordijska teorija, že načelno in v svojem izhodišču napačne. Lep tozadevni primer imamo v našem ozemlju v takozvani »frankovski« hiši, katero pa poznamo že v predrimski dobi z Gradu nad Starim trgom v Mislinjski dolini.

³⁾ Hipotetičnost dozdevno izvirnih nemških imen vidimo pri Guštanju, katerega smatra Wutte naravno za izvirni Gutenstein. Če pa vemo n. pr., da imamo v Mežiški dolini kraj med Prevaljami in Guštanjem Dobja vas, Dobje, od Guštanjja proti Dravogradu Dobrije in dalje pri Dravogradu Dobovo, moramo reči, da stvar ni tako gotova. Razprostranjenost

Saugruben, Juri Richter, Jakob Schneider, Primus Zechner am Grädisch ali Urscha des Val. Jager Witwe; to so deloma ponemčena prvotna krajevna imena (Grädisch) ali pa imenovanja poklicev, katera so radi izvora v nemškem meščanskem kulturnem krogu med srednjeveškimi Slovenci pač nemška, kakor so n. pr. trgovskotehnična istočasno med Nemci italijanska ali pa pozneje v novem veku upravnotehnična francoska. Nikdo pa ne more radi nosilcev italijansko se glaseče označbe poklica pri srednjeveškem Porenjcu ali Bavarcu dokazovati, da je njegov nosilec ali imejitelj druge narodnosti kakor nemške. Ta imena so pač važna za zgodovinsko ugotavljanje gibanja kultur, nikdar pa ne za določevanje narodnosti njih imejiteljev; zlasti ne v slučajih, kakor ga imamo pri Dravogradu, kjer najdemo v gosposkinem urbarju iz 1523 večino podložnih kmetov s slovenskimi imeni, kar navaja tudi Wutte sam; v takem slučaju utrjevati nemštvo pokrajine z osebnimi imeni se pravi stopnjevati znanost do umetne obrti. Tega seveda tudi Wutte ni mogel storiti in zato na koncu priznava sam, da živi nemštvo v Mežiški dolini že od XII. stoletja, »wenn auch die Mehrheit der Bewohner slowenisch war« (p. 208). S tem pa se izogne priznanju zgodovinskega dejstva, da je slovenstvo Mežiške doline nemške koloniste do novejšega časa asimiliralo, kar je pač najboljši in narodnostno nedvoumen dokaz, kaka je pokrajina.

Dejstva slovenske pokrajine pa Wutte takoj v naslednjem ne priznava več, ker preide takoj na dokazovanje nemškega značaja pokrajine, uporabljajoč pri tem edino Czörniga, ki je gledal Mežiško dolino kot narodnostno mešano. Temu sledi tudi Wutte, ki prikazuje nemštvo Dravograda, kjer pa zamolči, da je bila občina še na prehodu XIX. v XX. stoletje v slovenskih rokah, Guštanja, ki je imel 1910 malo nemško večino (575 Slovencev proti 668 Nemcem, pri katerih so vštetí industrijski priseljenci, ki so s pokrajino samo začasno povezani), ter z ugotovitvijo, da so imele Prevalje 1890 nemško večino. In kljub narodnostnemu razmerju 16.235 Slovencev proti 3119 Nemcem v vsej pokrajini (torej ne 25%, kar trdi Wutte p. 215) ne priznava Wutte pokrajini slovenskega značaja, temveč sledi politični usmerjenosti vseh koroških vlad po 1848 ter ugotavlja, da je prebivalstvo »zum überwiegenden Teil deutschfreundlich«, ali z drugo besedo regionalno koroško in ne slovensko usmerjeno.

V dokaz temu navaja deset nemških in osem slovenskih organizacij v pokrajini, kar pa ni točno. Wutte je izpustil Katoliški slovenski delavski društvi na Prevaljah in v Črni, več kot krajevno pomembno Slovensko župansko zvezo za Koroško, ki je imela svoj sedež na Strojni, slovensko posojilnico v Dravogradu in vrsto cerkvenih organizacij. Wuttejeva nemška večina organizacij je torej netočna in njegov tozadevni dokaz za nemštvo govori v resnici za slovenstvo.

Šolsko vprašanje v Mežiški dolini in v Dravogradu je bilo po Wuttejevih izvajanjih rešeno v zadovoljstvo prebivalstva z edino izjemo Strojne in Št. Danijela; pri zadnjih dveh šolah aludira avtor na akcijo Slovenskega šolskega društva v Celovcu proti obstoječima utrakvističnima šolama v obeh imenovanih krajih, ki je privedla 16. februarja 1911 pred upravnim sodiščem na Dunaju do načelnega uspeha za Slovence, ki pa ni imel praktičnih posledic. Pred svetovno vojno ni imelo prebivalstvo Mežiške doline niti ene slovenske šole, temveč samo nemške ali

imenovanih treh krajev obsega skoro vso dolino med Prevaljami in Dravogradom. Vprašanje je sedaj, ali se ni razvil Guštanj iz enega od teh treh vaških dolinskih imen (Dobrije!). Navajam ta primer radi hipotetičnosti toponomastičnih izvajanj v službi ene ali druge narodnosti.

utrakvistične. To pa je bila posledica delovanja koroške deželne vlade, pri čemer opozarjamo samo na šolsko vladno delovanje za časa deželnega predsednika barona Heina. V začetku ustavne dobe je bil položaj drugačen; v šolskem letu 1868/69 je imela vsa pokrajina samo eno nemško šolo, tovarniško na Prevaljah; utrakvistično šolo smo imeli še v Guštanju⁴⁾, slovenske pa v Št. Danijelu, v Mežici in v Kotljah. Izpremembe v nemški prid je smotreno izvrševal deželni šolski odbor, podpiran po okrajnih in krajevnih šolskih odborih, v katerih so radi svojega gmotnega položaja pridobivali na veljavi priseljenci v industrijske kraje, ki so bili zlasti v občinski politiki večjih krajev odločilni. Cilj te politike je bil, preprečiti slovensko narodno usmeritev slovensko govorečega prebivalstva in vzdržati regionalno koroško. V ilustracijo tega delovanja koroških šolskih oblasti in v dokaz, da niso bile šolske razmere v Mežiški dolini v zadovoljstvo prebivalstva, kakor nam to poroča Wutte, omenjam borbo za poučevanje verouka na prevaljski šoli.

Tovarniška šola na Prevaljah je bila ustanovljena kot šola za deco uslužbencev prevaljske železarne. Ker je bilo veliko otrok slovenskega pokoljenja, se je poučeval verouk od početka šole dalje v nemščini in v slovenščini, dokler ni 21. marca 1887 okrajni šolski svet v Velikovcu slovenskega verouka na Prevaljah in na Lešah prepovedal; in to v času, ko je obiskovalo na Lešah šolo poleg deset nemških 121 slovenskih otrok, na Prevaljah pa močna slovenska manjšina 149 otrok. Ker se kateheti Aplen, Krejči in Hutter temu ukazu niso uklonili, je prispel spor radi slovenskega verouka do vrhunca 1895, ko je šolski načelnik na Prevaljah ob asistenci dveh učiteljev konfisciral slovenske katekizme ne samo v prevaljski šoli, ampak tudi na Fari in na Lešah (Akt krškega ordinarijata Z 788/10 z dne 1. marca 1895). Spor pa s tem ni bil končan, kajti kateheti so učili verouk tudi nadalje nemško in slovensko, proti čemer je znova nastopil okrajni šolski svet s Z. 2814 ex 1902 z dne 9. januarja 1903 proti katehetu Lavrincu, opirajoč se na odlok deželnega šolskega sveta koroškega Z. 862 z dne 10. maja 1884, ki ugotavlja, »daß die Schulen zu Prävali und Liescha seinerzeit von der Gewerkschaft als deutsche Schulen für Kinder der Werksangehörigen gegründet und erhalten wurden«. Ustanovitveni akt prevaljske šole po ministrstvu za uk in bogočastje Z. 9967 z dne 2. julija 1856 pa pravi v točki 1. o položaju novo osnovane šole: »Die Werksschule zu Prävali wird im Sinne des § 310 und mit Rücksicht auf den § 343 der politischen Schulverfassung auf Grundlage der Widmungskunde detto 10. Juni 1856 als öffentliche

⁴⁾ Razmere na utrakvistični guštanjski šoli nam opisujejo v šestdesetih letih Novice (1863, p. 331)... Tu je bila dne 18. kimovca sv. birma in obenem tudi šolska preskušnja. Duhovnija guštanjska šteje 2144 duš. Razun kakih 10 tržanov so vsi farani čisto slovenskega kolena — Stockslowenen. V cerkvi se leto in dan moli, poje in božja beseda slovenski razlaga. Pa čudi se in strmi svet! V šoli šopiri se nemška kultura. Molili smo nemški, krščanski nauk izpraševal se je nemški, le štiri vprašanja so bile slovenske; še slabeje se je godilo ostalim predmetom; ne ene slovenske knjige ni bilo videti v šoli. Prepevalo se pa ni ne nemški, ne slovenski, kajti po besedah učitelja, ki je bil zaradi petja pobaran, otroci nimajo grla — za petje!...

Izveček iz dopisa »Šentvidskega« nam kaže razmere v uradno utrakvističnih šolah v šestdesetih letih XIX. stoletja ter nam obenem nazorno prikazuje pot, po kateri je praktično prispela polagoma utrakvistična šola do nemške. Kritika šolskih in cerkvenih jezikovnih razmer v Guštanju in na Prevaljah pa nam v istih Novicah kaže zgodnji primer nezadovoljstva s šolskimi razmerami v Mežiški dolini, nezadovoljstva, preko katerega gre Wutte na dnevni red.

Schule für schulfähige Jugend der Werksangehörigen bei dem Eisenwerke Prävali und dem Bergbaue Liescha erklärt, und tritt als Filialschule von Maria See in die Kategorie und die Rechte einer öffentlichen Volksschule.« Šola v Farni vasi pa je bila utrakvistična; nemška je bila prevaljska šola — prva učitelja sta bila Slovenca Franc Kupnik in Matija Koren — le v težnjah deželnega in okrajnega šolskega sveta, ki je to pozneje pri prevzemu šole iz tovarniške uprave v svojo pravno tudi dosegel. Primer protislovenskega vladnega postopanja proti slovenski šoli je s poukom verouka na prevaljskih šolah podan zadostno ter kaže tudi način, kako so postajali slovenski Korošci Nemcem prijazni in kako se je slovenskim Korošcem preprečeval razvoj od zgodovinske regijonalne miselnosti do prirodne narodnostne. Obenem pa je govor o zadovoljstvu slovenskega prebivalstva s šolskimi razmerami v Mežiški dolini zgodovinsko netočen, če upoštevamo samo slučaja šentdanijelske in strojanske šole in prevaljski boj za slovenski verouk, katerega je uradno podpiral tudi krški ordinarijat in katerega so Slovenci podpirali tudi politično.

Da pa je koroška vlada ne samo vzdržavala koroško miselnost, temveč tudi sicer sodelovala pri ponemčevanju Mežiške doline, navajam samo primer, ki je malenkosten, a značilen. Vojaška godba slovenskega pešpolka št. 17 ni smela 1911 igrati na slovenski pustni veselici v Celovcu, pač pa je nastopila na slični veselici Südmarke v Prevaljah. Navzlic vsemu temu pa bi moralo biti za vsakogar edino merilo za politično pripadnost zemljepisno enotne pokrajine ljudsko štetje v Heinovi dobi 1910, ki izkazuje petkratno slovensko večino, in pa volitve 1911, ko je nemški kandidat Schumy dobil samo relativno večino edino v Mežici in Črni, socialist Sitter pa samo v Guštanju, drugače pa v vseh krajih Grafenauer, ki je zbral za sebe skoro toliko glasov kakor nasprotni socialisti in nemški nacionalsci skupaj. Oboje dokazuje pretežno slovenstvo pokrajine napram vladno ustvarjenemu in vzdrževanemu nemštvu.

Važen dokaz za nemštvo pokrajine je Wutteju nastopanje Mežiške doline in Dravograda proti majniški deklaraciji. To nastopanje pa nima narodnostnega značaja, temveč strankarsko političnega, ko sta nemškonacionalna in koroška socialno-demokratska stranka nastopali proti narodni slovenski stranki kot proti nositeljici gibanja za majniško deklaracijo. Poleg tega pa je važen sodobni položaj prebivalstva; kmetski možje, ki so tvorili hrbtenico narodne stranke, so bili pod orožjem in pri deklaracijskem gibanju sploh niso prišli do besede. Obratno pa niso stali pod zastavami rudarji in uslužbenci municijske tovarne v Guštanju, ki so bili vojaštva oproščeni in so stali pod vplivom političnih oblasti, ki so vodile pod geslom nedeljivega Koroškega protideklaracijski pokret in so zlasti po šentjanškem zborovanju 7. aprila 1918 onemogočile vsako deklaracijsko gibanje. Da pa kljub temu razumemo pravilno vrednost protideklaracijskih izjav nekaterih občin in deklaracijskih izjav prebivalstva, moramo ugotoviti značaj teh izjav. Wutte navaja med drugimi tudi izjavi občin Libeliče in Mežice ter poudarja nevtralnost Prevalj. V Libeličah je podpisal protideklaracijsko izjavo komisar (ne župan) Pugelnik, nekdanji orožnik, doma iz Mölltala na Gornjem Koroškem, radi česar ne predstavlja protideklaracijska izjava libeliške občine nič drugega kakor ugoditev težnjam politične oblasti, kar nam tudi nazorno kaže večinski nastop Libeličanov za Jugoslavijo pri plebiscitu 10. oktobra 1920. Ko navaja Wutte protideklaracijsko izjavo mežiške občine, pa zamolči 587 mežiških podpisov za deklaracijo, ko navaja nevtralnost Prevalj, zamolči zopet 1186 enakih prevaljskih podpisov. Istotako zamolči 1100 podpisov s Tolstega vrha, 169 iz Javorij, 216 iz Kotelj, 400 z Ojstrice in 687 iz Libuč, ki spadajo danes deloma tudi v Jugoslavijo. Baš deklaracijske izjave dokazujejo nevzdržnost Wutte-

jevih zaključkov, da je Mežiška dolina z Dravogradom nemško kulturno ozemlje in da je bilo prebivalstvo za nedeljivo Koroško, ker so deklaracijske izjave bile izraz ljudske volje, protideklaracijske pa delo političnih oblasti.

Enako je z novemberskimi dogodki 1918 v Mežiški dolini. Ko so bile 5. in 6. novembra 1918 na dnevnem redu v Mežiški dolini plenitve, so se obrnili Mežičani, Prevaljčani, Guštanjčani itd. po vojaško pomoč v Celovec. Celovski Wehrausschuß je pač poslal vojaško asistenco s poročnikom Leukertom v Mežico in Črno, katera kraja je smatral iz nemškonacionalnega vidika za najvažnejša; obenem pa je odklanjal vsako dobavo orožja ostali Mežiški dolini iz opreznosti, da ne pride orožje v roke Slovincem, ki so v tem času začeli ustanavljati narodne straže, katero je na Prevaljah vodil domačin poročnik Sušnik. Na ponovne telefonske prošnje iz najbolj ogroženega kraja, kjer je slovenska narodna straža le s težavo branila kraj pred najhujšim, je deželna vlada v Celovcu odgovarjala, da nima na razpolago vojaštva. Tedaj so Prevalje javile v Celovec, da se morajo za slučaj, če Celovec ne more pomagati, obrniti po pomoč v Maribor ali v Celje. Celovec je odgovoril, da smejo to storiti, samo, da rešijo situacijo. In na to vladno izjavo, s katero se je Celovec odpovedal svoji ingerenci nad Mežiško dolino, je odšel 6. novembra kolesar v Slovenjgradec in dalje v Celje po pomoč, s katero je prihitel 8. novembra ob 2. uri ponoči na Prevalje nadporočnik Malgaj. Malgaj je tako prišel v Mežiško dolino z izrecnim dovoljenjem koroške vlade, potem, ko ta ni mogla vzdrževati v pokrajini reda in ko je prepustila vodstvo pokrajinskih zadev krajevnim in pokrajinskim činiteljem. S tem dejstvom, katero ni bilo vezano z nobeno rezervo ali s kakim protestom, se je koroška deželna vlada tudi odrekla Mežiški dolini in Dravogradu in z naslonitvijo na Celje se je Mežiška dolina odcepila od Celovca in priključila Sloveniji, organizirani v Narodni vladi v Ljubljani. Malgaj, ki je nato prevzel oblast v celi mežiški in dravograjski pokrajini in ki je razorožil Leukerta v Mežici, je samo sledil željam domačega prebivalstva in Narodni vladi, za kar ga je opravičevala resignacija Celovca na pokrajino in od Celovca samega priznana nesposobnost in nezmožnost, vzdrževati v razburkanem ozemlju red in mir. To so torej Wuttejeva jugoslovanska novemberska nasilstva nad svobodno voljo Mežiške doline in Dravogradom.

Vse, kar podaja Wutte v nadalnjem o koroških bojih in o Mežiški dolini, ima namen, v celokupnem nemštvu vzbuditi simpatije za Koroško in za Korošce. Pri tem prikazuje vse slovenske in jugoslovanske koroške akcije kot teroristične, kar je mogoče samo, ko ne upošteva, da bi bile Malgajeve in Lavričeve akcije (s skupaj okoli 200 mož) nemogoče brez zaledja v miselnosti prebivalstva; nadalje ignorira Slovenski narodni svet za Koroško s predsednikom Fr. Smodejem, ki je bil 2. novembra tudi oficijelno imenovan od Narodne vlade za komisarja na Koroškem in kateri ni nikdar priznal izjave deželnega odbora koroškega z dne 26. novembra 1918, ki je sledila prvi demarkacijski liniji dne 23. novembra 1918. Ta prva demarkacijska linija pa je bila potegnjena, razen med Rožem in Vrbskim jezerom, na temelju dejanskega razpoloženja prebivalstva, kar je zopet potrdil jasno poznejši plebiscit in kar nam kaže, da so Malgajeve in Lavričeve akcije bile samo posledica jugoslovanskega razpoloženja ljudstva.

Nasproti temu ignoriranju dejanskega stanja pa opisuje Wutte delovanje koroškega deželnega zbora, torej tiste ustanove, proti kateri se je že koncem oktobra Slovenski narodni svet za Koroško izrecno zavaroval, kot izraz volje slovenskega koroškega ljudstva; v tem zboru pa so koroške Slovence predstavljali ljudje, kakor Mihor ali Lutschounig, ki niso imeli nikdar kakega slovenskega mandata. To je

Wutteju mogoče samo z njegovo koroško regijonalistično ideologijo, katero nadaljuje iz predvojnih let in katero je izpovedal že 1920 v delu *Das Kärntner Abstammungsgebiet*: »Auf was es aber gegenwärtig ankommt, ist nicht die sprachliche Zugehörigkeit, sondern vielmehr das Bekenntnis zum Kärntner Volkstum«. In v tem je jedro koroškega vprašanja. V ustavni dobi je znala koroška vlada zadrževati prirodni razvoj koroških Slovencev od regionalnega do narodnega čuta in na tej podlagi se ji je posrečilo z diplomatskim ozadjem Italije tudi izvesti plebiscit v svojo korist.

H koncu moramo pokazati tudi neupravičenost stališča, ki ga zavzema Wutte do koroških bojnih dogodkov in glede katerih mu je za Rož odgovoril že svoj čas major A. Lavrič. Da dvigne simpatije za Koroško in Korošce pri vsem nemškem narodu, govori Wutte redno o jugoslovanski vojaški premoči; tako pri guštanjskih bojih pred Malgajevo smrtjo o dvakratni, pri majske ofenzivi o štirikratni v efektivni bojni črti, sicer pa o desetkratni (p. 522). V primeri z realnimi generalštabnimi objavami so njegova izvajanja pač preveč epskopesniška. Proti Steinacherjevi 2. četi Volkswehr bataillona št. 2 in z njo združeni četi strojnic pod Maier-Raibitschem je imel Malgaj na vzhodu od Guštanja dva voda vojaštva, od katerih je eden držal pobočje na severu od Meže, drugi pa planoto nad gradičem Javornik; oba voda (skupno 40—50 mož) pa sta tvorila zadnjo stražo in nista s svojim odporom otvarjala kake bitke, temveč samo krila umik ostalih čet. Za majniško ofenzivo je jugoslovansko vojaško vodstvo pripravilo štiri polke Dravske divizije, katerim je dodelilo še 7. in 8. polk srbske vojske. Proti tem silam pa niso stali nasproti samo Korošci, temveč alpski Nemci sploh od Gradca do Dunaja in Innsbrucka tako, da koroški boji 1919 sploh nimajo značaja odpora Korošcev, temveč združenega alpskega nemštva proti slovenskim Korošcem in pozneje proti Jugoslovanom. Ta alpskonemška sila je razpolagala na Koroškem v celoti z okoli 5000 možmi vojske in z okoli 10.000 prostovoljci, poleg katerih je stalo na štajerski strani s fronto proti Mariboru še okoli tri do štiritisoč mož. Proti tem silam so nastopili pri napadu 28. maja 1919 pri labudskem odredu štirje bataljoni (en bataljon s 400—500 možmi), pri koroškem šest in pol, pri jezerskem sedem, pri ljubelskem en bataljon in pri jeseniškem odredu dve četi. Torej v celoti 19 bataljonov, ali okoli največ 10.000 mož, katerim je stalo nasproti enako število alpskih Nemcev, glede katerih pa mora Wutte sam (p. 523) priznati: »Der Kampfwert der im letzten Augenblick formierten Heimwehrabteilungen war trotz besten Willens der einzelnen im ganzen gering.« To in kvaliteta jugoslovanskega vodstva je povzročilo vojaški polom alpskih Nemcev in ne jugoslovanska vojaška premoč, proti kateri bi se zamogla v težavnem terenu Olševe, Plešivca ali Košenjaka strмна vojska držati tudi pred premočnim nasprotnikom.

Poglavje o diplomatskih borbah v Parizu za Koroško prinaša splošni potek koroškega vprašanja v Parizu in je za nas važno radi avstrijskega predloga mirovni konferenci dne 6. avgusta 1919, po katerem se Mežiška in Dravska dolina z Mariborom vključijo v plebiscitno ozemlje. V tem predlogu pa ne vzdružuje avstrijska delegacija stare koroške deželne meje, temveč se umakne na sever na črto Peca-Jankovec-Naverški vrh-Selovec. S tem predlogom, ko je avstrijska delegacija prepuстила Jugoslaviji Črno in ozemlje Plešivca, je sama izpodbila načelo zemljepisne pripadnosti tega ozemlja h Koroški, obenem pa z izločitvijo popolnoma slovenske gornje Mežiške doline, Podkrajja in Kotelja prikrojila dolinsko plebiscitno ozemlje tako, da bi odločali industrijski kraji Guštanj, Prevalje, Leše in Mežica, medtem ko bi najzavednejši slovenski kraji bili s pripadnostjo Jugoslaviji od predlaganega plebiscita izločeni. Ta predlog avstrijske delegacije v Parizu je sam na sebi dokaz

proti narodnostni pripadnosti Mežiške doline Avstriji, katero zagovarja sedaj ponovno v propagandne svrhe pred Nemci isti Wutte, ki je bil tudi avtor omenjenega avstrijskega predloga z dne 6. avgusta 1919.

Dva cilja je imel Wutte s svojo brošuro pred očmi: Pokazati Nemcem, da Jugoslavija iz zemljepisnih, zgodovinskih, etnografskih in narodnostnih razlogov nima pravice do Mežiške doline in do Dravograda, pokazati Nemcem, da na celotnem Koroškem Slovencev ni, temveč, da so to zavestno sami Korošci, da pa je obratno slučaj s koroškimi Nemci, in končno prikazati pred vsem nemškim svetom Korošce kot nemške junake, ki edini niso klonili v času nemške vojaške katastrofe po letu 1918 in kot predhodnike današnjega nemškega prepoda. Ustavili smo se pri njegovih izvajanjih nekoliko dalje, da pokažemo, da ima Jugoslavija iz zemljepisnih, zgodovinskih in narodnopolitičnih razlogov polno pravo do posesti Mežiške doline in Dravograda; da so nadalje koroški prevratni dogodki posledica slovenskega koroškega narodnopolitičnega hotenja in ne samo nemškega; da so koroški prevratni boji proti Slovencem in Jugoslovanom ne samo boji koroškega, temveč celokupnega alpskega nemštva. Pri tem nismo izčrpali gradiva ter smo se izogibali tudi vsega, kar bi se moglo nanašati izven Mežiške doline na prevratne dogodke v Koroški kotlini in v štajerskem Podravju. Opozoriti pa moramo na koncu naših izvajanj še na programatične Wuttejeve besede v isti reviji Volk und Reich 1930, p. 576—583, kjer ocenjuje pomen plebiscita 10. oktobra z besedami: »Der Kampf um die Zone I war entschieden, die Karawankengrenze für Kärnten, Österreich und ein künftiges Großdeutschland behauptet.« Radi teh besed zadobi jugoslovanska posest Mežiške doline še svoj posebni pomen, zlasti, ker navedene Wuttejeve besede jasno izpričujejo, da je bilo avstrijsko stališče pri plebiscitu in pri vprašanju Mežiške doline ter Dravograda nemško in ne koroško.

Slovstvo.

Prof. Jan Šedivý, Oris zgodovine Jugoslovanov. Mohorjeva knjižnica, 73. Celje 1935. 330 str.

Med ročniki, ki imajo namen poglobiti znanje o politični zgodovini Jugoslovanov od najstarejših časov do ustanovitve skupne kraljevine, bo zavzemala Šedivýjeva knjiga važno mesto. Zdi se mi, kakor da bi hotel pisec vdihniti ogradju Kranjčevega »Pregleda zgodovine Srbov, Hrvatov in Slovencev« življenja ter predočiti v strnjeni, a zaokroženi obliki 190 poglavij verno sliko vsega, kar vemo zanesljivega o posameznih dobah in vprašanjih naše narodne zgodovine. Posebna prednost knjige je, da so uporabljene najnovejše ugotovitve zgodovinske vede, na pr. paleolitsko najdišče v Njivici pri Radečah (str. 7), naravna smrt Dmitra Zvonimira (str. 69), izvor Turjačanov iz rodu nesvobodnih ministerialov (str. 109), leto smrti Št. Nemanje (str. 146) i. dr. Le prepisne napake so na pr. str. 201 Württemberg namesto Wittenberg ali str. 214 dvakratna omemba koprivniške kapetanije. Posledica skrbnega izdelovanja posameznih poglavij je, da se ponekod dejstva bolj pogosto ponavljajo, kakor bi bilo potrebno, na pr. str. 150 in 153 Dimitrij Homatian, str. 162 in 164 odstop mesta Cimpob ob Dardanelah, str. 185 in 186 dubrovniški davek Turkom in dr. S posebno ljubeznijo je obdelana snov o slovanskih blagovestnikih sv. Cirilu in Metodu ter vprašanje slovanskega bogoslužja. Ta poglavja dokazujejo odlično poznavanje snovi. Posebno posrečeno je tudi poglavje o življenju južnih Slovanov pod Turki (str. 218—220).

Morda bi kazalo nekoliko več prostora posvetiti zgodovini vojvodinskih Srbov ter Bosne in Hercegovine v 19. stoletju, toda s tem bi narastel obseg knjige.

Poglavja je razporedil pisec po 5 dobah. To porazdelitev pa bi moral v uvodu vsaj na kratko utemeljiti. Kljub razkosanju snovi v poglavja ne sme popolnoma odpasti strem-ljenje po preglednosti, po sintezi. Zato pa začne pestra slika oseb in dogodkov moriti bravca in neizbežen je vtis, da razporeja poglavja le neka zunanja mehanska sila, ki pazi na to, da ne zaostane eno izmed poglavij, ki bi še tangiralo dotično časovno dobo, ne čutimo pa duha, idej-vodnic, ki bi vsako izmed dob povezale v neko višjo celoto, dasi jih ne bi bilo težko najti na pr. o kulturni dedščini, ki so jo nastopili naši pradedje ob naselitvi, o slabostih njihove organizacije, o vsestranskem pomenu pokristjanjevanja, o vlogi jugoslovanskih dežel kot prehodnega ozemlja ob svetovnozgodovinskih gibanjih (kri-zarskih in drugih vojnah), o usodnem posnemanju zahodnoevropskih in bizantinskih dru-žabnih razmer ter o vrnitvi k prvobitnemu načinu življenja pod Turki itd.

Poglavja o kulturni zgodovini so pa vobče vprašanja zase. Kulturnozgodovinskega razvoja pisec ni imel namena dati. Za to bi bila potrebna posebna knjiga, ki naj bi jo izdala čimprej »Družba sv. Mohorja«. Prof. Šedivý je sestavil le statično sliko kulture dotične dobe, kakor jo je posnel iz dosedaj obstoječih del, ki so pa v tem pogledu precej skromna (F. Šišić, M. Kos). Opozoril bi le na nekatere trditve, s katerimi se ne strinjam. Ne gre trditi, da je izšel l. 1354. Dušanov zakonik v popravljeni in dopolnjeni izdaji (str. 163, pravilno pa str. 198), nepravilno je mnenje, da so imela romanska mesta ob jadranskem primorju zelo malo ozemlja, saj je pri vseh vidno strem-ljenje po razširjenju ozemlja izven mestnega obzidja; za Kotor prim. A. Solovjev, Grbaljska župa i Grbaljski statut v »Godišnjici Nikole Čupića«, knj. XL, 1931, 6 sl. Srbski rudarji po mojem mnenju niso bili le Sasi, marveč Nemci vobče; prim. o tem Gr. Čremošnik, Razvoj srpskog novčarstva do kr. Milutina, Posebna izdanja Srp. kr. akademije CI (43), Beograd 1933. Srbskih social-nih prilik na tako tesno odmerjenem prostoru ni mogoče prikazati tako, da bi bili vsi pojmi jasni (str. 189); opozoril bi na mojstrsko sintezo prof. N. Radojčića, Društveno i državno uređenje Srbije u doba Nemanjića, Letopis Matice Srpske, knj. 341, 1—12.

Da bi postala Šedivýjeva tako bogata slika politične zgodovine Jugoslovianov bolj živa, bi želel njegovemu »Orisu« vsaj par skromnih historičnih zemljevidov. Res še nimamo niti enega dobrega zgodovinskega atlasa za narodno zgodovino, še manj sten-skega zemljevida za srednjeveško zgodovino naše kraljevine, toda ravno zato bi bili mali zemljevidi za knjigo potrebni, ker želi biti, po piščevem uvodu sklepajoč, pripomoček za višji študij.

Iz pripomb je razvidno, da je Šedivýjeva knjiga v celoti uspela. Služila bo dobro vsem onim, ki želijo poglobiti svoje dosedanje splošno znanje narodne zgodovine Jugo-slovianov.

Dr. Jos. Žontar.

Rajko Ložar, Predzgodovina Slovenije, posebej Kranjske, v luči zbirke Mecklenburg. GMD za Slov. XV., 1934, str. 5—91. (Tudi separatni odtis.)

Lansko leto je bila na dražbi v Newyorku prodana bogata arheološka predzgodovinska kolekcija, ki jo je zbrala vneta ljubiteljica starin vojvodinja Paul Friedrich Mecklenburška, roj. kneginja Windischgrätz. Gradivo, ki ga je vojvodinja pretežno sama izkopala, se nanaša v veliki meri na predzgodovino naših slovenskih, zlasti kranjskih krajev. Njena pridobitev za naše muzealne zavode bi bila ogromnega pomena za domače arheološko znanstveno delo. A dasi so dediči pokojne vojvodinje zbirko ponudili državi v nakup, vendar ni bilo mogoče dobiti gmotnih sredstev, ki bi nam zbirko ohranila doma. Znanstveno prepomembno gra-divo je zato zadela ista usoda, kot preti v naših dneh mikološki kolekciji, ki jo je volil ljubljanski univerzi prof. Schmoranz — šlo je v tujino. Za ljubljanski muzej se je posrečilo

oteti po uvidevnosti sedanje lastnice vojvodinje Marije Antoinette le manjši del izkopin, ki so jih odbrali iz celotne zbirke J. Mal, B. Saria in R. Ložar.

To gradivo služi za temelj tej razpravi, v kateri skuša avtor na osnovi formalne analize materiala osvetliti več nejasnih točk naše predzgodovine, zavedajoč se, da mora ob fragmetarnem izboru, ki je v posesti ljubljanskega muzeja, pustiti marsikatero vprašanje nerešeno, le načeto ali zgolj nakazano.

Vso obsežno razpravo je pisec razdelil v tri dele: v uvodu obravnava zgodovino in usodo te mecklenburške zbirke; v seznamu odbranih predmetov našteva po najdiščih izkopano gradivo, v sklepu pa, ki obsega pretežni in bistveni del razprave (str. 31—85), govori o snovi, nalogi in metodi, o poedinih najdiščih in o zgodovinskih problemih, ki jih gradivo postavlja. Na koncu je razpravi priključen še pregleden nemški izveleček. Teoretična dognanja ponazarujejo dobre reprodukcije obravnavanega materiala.

Na osnovi stilne analize razdeli avtor celotno gradivo kronološko v dve skupini: izkopine z Magdalenske gore pri Šmarju, (iz Št. Vida pri Stični, Vač in drugih manj pomembnih najdišč) pripadajo pretežno kasnejši hallstattski periodi, dočim nosijo najdbe iz Vinice (v Beli Krajini) znake latenskega obdobja.

Na Magdalenski gori je bilo odkritih 10 gomil (tumulov; Vače nasprotno poznajo le plane grobove), grobov pa, skeletnih in pepelnih, je bilo odkopanih 355. Poleg Vač je Magdalenska gora naše najvažnejše najdišče hallstattske dobe. Najdbe pripadajo večinoma mlajši hallstattski periodi, ki odgovarja (po Vodniku po zbirkah Nar. muzeja) stopnji Vače II., le v manjši meri tudi latenskemu obdobju. Pri kronološki oblikovni analizi je avtorju služila kot vodilni tip oprema opasačev: njihove spon in okovi se mu zde stilno in časovno važni zato, ker njihova klasična razvojna doba spada ravno v hallstattsko periodo, čeprav Ebertov *Reallexikon der Vorgeschichte* obravnava te predmete le izključno v nordijskih skupinah. Okovi in spon nastopajo v rombskih (in romboidnih), pravokotnih in trikotnih oblikah. — Rombsko obliko spon izvaja Ložar, sicer radi nezadostnega gradiva, ki z njim razpolaga v Ljubljani, še ne dokončno veljavno, iz starejše tako imenovane mokronoške spon, (najdbe na Ostrožniku pri Mokronogu, s podolžno podlago, dvema paralelnima prečkama in s kavljem na koncu podlage), ki jo je smatrati za specificum slovenske stopnje žarastih grobov. V nasprotju s Hoernesom, ki stavi rombske spon v dobo od 600—400, prevzema Ložar Reineckejevo datiranje, ki jih stavi v čas okoli l. 800. — Zelo pogoste so spon pravokotne oblike, ki je značilna za vzhodnoalpsko hallstattsko kulturno območje. Spadajo v 7. stoletje. — Trikotna forma spon je najmlajša. Na Magdalenski gori so te spon bogato zastopane. Po stilni primerjavi s sorodnim švicarskim in etrurskim gradivom jih avtor smatra za predkeltske. Deli jih v dve skupini: spon s pravilnimi geometričnimi predrtinami so starejše, z nepravilnimi mlajše, predhodne znanilke že latenskega obdobja.

Keramika z Magdalenske gore, ki tvori v našem izboru edina zaokroženo celoto, pripada dvema tipološkima skupinama: južnovzhodnoalpski grupi z dokaj avtohtonimi oblikami in zapadni skupini, ki ima svoje stilne sorodnike v keramičnem materialu iz Sv. Lucije in Este. — Svojevrsten, od ostalega gradiva z Magdalenske gore povsem različen material vsebuje grob IV, 43 (ploska sekira, gumbasti diski, osti puščic i. dr.), ki ga Ložar analogno sličnemu italijanskemu in češkemu gradivu, naslanjajoč se na Reineckeja, stavi z dokajšnjo verjetnostjo v 7. stoletje (kot spodnjo časovno mejo).

Ob izkopinah iz latenske dobe, ki jih vsebuje mecklenburška zbirka z Magdalenske gore, ki pa v ljubljanskem izboru niso zastopane, se poraja avtorju vprašanje, kaj je bilo na Magdalenski gori z dobo od konca hallstattske periode (500) do začetka srednje latenske stopnje (300). Predmete te prehodne dobe bi bilo treba podvreči strogi oblikovni analizi, ki bi nam morda pokazala organske prehode kultur tudi tam, kjer jih doslej nismo poznali.

Ko usahne in zatone kultura Magdalenske gore, se pojavi novo kulturno središče

v Vinici. Izkopano viniško gradivo mecklenburške zbirke razpada v tri dele: najdbe iz dveh tumulov, izkopine iz nekropole planih grobov in rimske najdbe iz Podklanca, ter spada v glavnem — izvzemši obe mlajši hallstattijski gomili in podklanske rimske najdbe — v II. laténsko obdobje. Viniške najdbe so sorodne gradivu, izkopanemu v Sanskem mostu, Jeserinah in drugih hrvatskih najdiščih, za katero je po Reineckemu značilen »irreführendes Nebeneinander« stilnih prvin hallstattijskega in laténskega obdobja. Temeljita analiza oblik, ki bi uredila to zmedo, je radi gradiva, nahajajočega se pretežno v inozemstvu in njegove nezadostne publikacije, zelo otežkočena. — Značilna je za viniško kulturo navezanost na konservativno tradicijo, ki je dopuščala le postopno keltizacijo starih ilirskih oblik, kakor se je tudi keltstvo pri nas med tedanjim firstvom le počasi širilo in uveljavljalo. Snovno razpada viniški material v fibule (mlajše hallstattijske, zgodnje, srednje in pozne laténske periode), zapestnice in obeske (poleg še nekaterih drugih manj pomembnih predmetov). Izmed fibul, ki jih je največ, so značilne naočarke — avtor jih stavi v zgodnjo laténsko dobo —, še značilnejše in v Vinici zelo pogoste pa so rogljaste fibule, ki so se razvile iz polkrožno-čolnaste fibule hallstattijske periode. Posebna zvrst teh rogljastih fibul so tako zvane fibule z masko (antropomorfne f.), doslej izpričane samo za Vinico, ki jih avtor po spretni in obsežni oblikovni analizi, ob kritični presoji analognega arheološkega gradiva in temeljitim razboru tipičnih lastnosti hallstattijskega in laténskega sloga stavi skupno z rogljasto fibulo v 5. in 4. stoletje. — Vzporedno s tem zgodnjim laténskim materialom pa nastopajo v Vinici vse do srednje laténske periode mnoge fibulne oblike hallstattijskega obdobja, ki kažejo konservativno rast in postopno odmiranje hallstattijske tradicije. — Lepo je razviden stilni razvoj iz starih form pri nekaterih fibulah srednje laténske periode, tako pri plosko ali rombsko ločnjasti fibuli, ki izhaja (po avtorjevem mnenju) iz plitke čolnaste fibule. — Fibul pozne laténske dobe premore ljubljanski izbor le troje. Ložar izvaja njihove značilne ščitke na ločnjah iz zapestnic z nabrekliimi vozli hallstattijskega obdobja. — Mecklenburška zbirka ljubljanskega muzeja vsebuje tudi troje obeskov, ki jih doslej slovensko predzgodovinsko gradivo ni poznalo. So to obesne ploščice z verižicami, profili konjskih glav in drugimi naveski. Na osnovi reprodukcij v katalogu, ki je izšel za newyorško avkcijo pod uredništvom kustosa dublinskega narodnega muzeja Adolfa Mahra in za katerega je prispeval članek tudi B. Saria (Najdbe z Vač v mecklenburški zbirki), razdeli Ložar obeske stilno in kronološko v sedem skupin. Pri obravnavanju teh značilnih produktov keltske umetne obrti poda pisec tudi v pregledni obliki razvoj okrasja na verižicah od hallstattijskih do laténskih tipov.

Končno se dotika avtor še nekaterih zgodovinskih vprašanj, na katera je naletel v teku razprave. Keltška kultura na Magdalenski gori in v Vinici neha z drugo laténsko dobo; vendar pa pod površjem rimske kolonizacije živi v naših krajih naprej. Kot zadnji odraz keltskega kulturnega življa smatra pisec Nevidodunum, ki nadaljuje kulturno tradicijo keltskih središč (Vinice, Šmarjete, Mokronoga i. dr.) in nudi naši zgodnjorimski arheologiji mnogo važnih problemskih nalog. — Za nosilce viniške kulture smatra avtor Japode. V tej tezi ga potrjuje primerjanje materiala s hrvatskimi japodskimi izkopinami, ki imajo mnogo sličnosti z viniškim gradivom. Na koncu obravnava tudi vprašanje Metula, ki ga W. Schmid, kakor znano, stavi v Šmihel pri Postojni, in drugih japodskih naselbin na Kranjskem. Na osnovi analize materiala mecklenburške zbirke zavzame avtor napram Schmidovi podmeni negativno stališče, ne da bi hotel sam to vprašanje dokončno rešiti.

Ako na koncu premostrimo Ložarjevo delo, moramo ugotoviti, da je pisec v mnogočem pokazal našemu predzgodovinskemu znanstvenemu delu nove smernice, nakazal mnogo problemov in jih dokaj tudi sam poskušal rešiti: v koliko pravilno, bodo pokazala nadaljnja raziskovanja.

Jože Košar.

Saria Balduin: *Positivmodelle römischer Öllampen aus Poetovio*. (Germania 1935, str. 27—32.)

V razpravi obravnava prof. Saria tri lončene modele rimskih oljenic, ki so jih našli 1897 na Zgornjem Bregu pri Ptuj; predmeti se nahajajo v ptujskem muzeju med ostalim bogatim rimskim svetilniškim materialom ter izvirajo iz še strnjenegega območja nekdanjega Poetovija in ne iz nekropol. Točni podatki glede najdišča manjkajo. Na oko so ti modeli kaj podobni svetilkam z označeno izdelovalnico (Firmalampen); pri podrobnem pregledu in po detajlnem opisu predmetov pa pride avtor do zaključka, da so to le pozitivni pramodeli, ki so pri svetilniški lončarski produkciji služili za izdelavo negativnih form. Med dosedanjimi izkopinami so dokaj redki, ker so pri izdelavi oljenic mogle služiti za modele tudi dobro in ostro oblikovane svetilke same.

Za ptujske svetilniške modele je značilno, da niso masivni, ampak izvotleni, z večjo in manjšo duplino, z vdolbinami za stenj in vlivanje olja ter s preluknjanim dnom, dočim so vsi ostali, doslej znani predmeti te vrste (iz Akvinka, Mainza, Nieda, Westheima pri Augsburgu in Ephesa — model oljenice iz epeškega Serapeja je v tej razpravi prvič publiciran in opisan —) brez izjeme masivni, s samo nalahno in slabo naznačenimi odprtini za stenj in vlivanje olja. Kompliciranejša konstrukcija ptujskih modelov bi naj po avtorjevem mnenju preprečila pri žganju premočno zverženje in zgrbljenje gline. Preluknjano dno, ki jasno kaže, da gre za modele in ne uporabljane svetilke, pa je morebiti služilo za pritrditev tvorniške znamke.

Rimsko svetilniško fabrikacijo je s tehnične strani obdelal F. Fremersdorf (Römische Bildlampen, Das Beleuchtungsgerät in römischer Zeit), ki predvideva kompliciran in zahomotan produkcijski postopek, postavljač med pozitivne in negativne modele še neke vmesne forme. To njegovo naziranje prof. Saria na osnovi najdb iz Aquinka in Poetovija upravičeno odklanja. — Na koncu omeni avtor obe poetovijski lončarski delavnici: na levem bregu Drave, za bolnico ležečo, 1920 odkrito lončarsko pečnico brez vseh drugih lončenih najdb in drugo, nekaj let pred vojno na desnem bregu Drave, v Spodnji Hajdini odkopano peč. V strokovni literaturi sta tu prvič omenjeni.

Razprava je kratek in temeljit prispevek iz tega detajlnega področja klasične arheologije.

J. K o š a r.

Slovenska krajina. Zbornik ob petnajstletnici osvobojenja. Uredil Vilko Novak. Beltinci 1935. Tiskala Mariborska tiskarna. Opremil ing. arh. M. Černigoj. Založil konzorcij (V. Novak). Str. 133 + XIII prilog + topografska karta Slov. krajine.

Ko si je Jugoslavija po hudih diplomatskih borbah l. 1919. pridružila Prekmurje, nam je bila ta periferna dežela najmanj poznano slovensko ozemlje. Kajti na podlagi dotedanjih spisov in kratkih poročil redkih slovenskih informatorjev smo sicer nekaj vedeli o prosvetnih in narodnih razmerah ondodnih Slovencev, a sama zemlja nam je bila neznana, ker nismo iz te borne, površne in često polemične literature o Prekmurcih mogli izvedeti ničesar. A še dolgo po l. 1919. smo poznali to deželo skrajno slabo. Tako l. 1923. še ne poznamo pravega imena njenega najvažnejšega potoka (glej Melikovo Jugoslavijo v zbirki »Pota in cilji« in istega avtorja srednješolski učbenik o naši državi) in deset let kasneje še ne vemo za najvišji vrh Prekmurja (glej Maučecovo studijo »Prenaseljenost in sezonsko izseljevanje v Prekmurju«, GV 1933). Ako potem tujina za Slovensko krajino vobče ne ve in jo n. pr. identificira s Slovenische Landschaft (glej letošnjo Slavische Rundschau, str. 422), potem ji tega ne smemo tako zelo zameriti. Šele v zadnjem času smo se nekam zgenili. V Prekmurje so pričeli prihajati naši umetniki, literati in znanstveniki in tako smo dobili o tej pokrajini prve temeljite studije, ki so se ob marljivem sodelovanju mladih prekmurskih kulturnih delavcev razveseljivo množile. Končno je bil napovedan tudi pri-

čujoči Zbornik Slovenske krajine, ki smo se ga odkrito veselili. Toda naše pričakovanje, da bo knjiga obsegala deloma sintetične studije na podlagi dosedanje literature in deloma povsem samostojne sestavke, ki bi pokrajino osvetlili v povsem novi luči, se žal ni izpolnilo. Škoda tudi, da sta med sotrudniki samo dva domačina, čeprav so ostali sodelavci v splošnem naši najboljši poznavalci Prekmurja. Poglejmo si zdaj vsebino!

Uvodno studijo »Geografski pregled Slovenske krajine« je napisal v prijetnem strnjenem slogu Svetozar Ilešič večinoma na podlagi dosedanjih razprav Baša, Maučeca in Melika. Tu povzema po Maučecu tudi netočno omejitev Goričkega, ki naj bi segalo na jugovzhodu prav do Lendave. Toda narod omejuje Goričko le na črti Cankova—Dobrovnik. To je tudi v skladu z geomorfološkimi razmerami, kajti od Lendave proti Dobrovniku se širi popolna ravnina, ki se v razdalji 10 km dvigne komaj za 10 m, ne pa da bi tu prešla pokrajina najprej v 20—40 m visoko teraso, kot tudi za ta sektor predvideva Ilešič. Zelo dobro so podane gospodarske razmere, le da navaja avtor povprečno vsaj petkrat premajhno gozdno površje v ravnini (po njem le 1—2% ravninskega ozemlja). Tem manj točen pa je pri obravnavanju delikatnih narodnostnih razmer. Tu n. pr. navaja kot povsem madžarska kraja Dolnji Lakoš in Dobrovnik, čeprav sta že po prvem našem ljudskem štetju izkazovala okoli 10% Slovencev. Sicer pa to štetje sploh ni več izraz sedanjega stanja, ker so se zlasti zaradi močne kolonizacije naših dobrovoljcev in primorskih emigrantov, ki jo sicer avtor neke omenja, narodnostne razmere v nekaterih krajih zelo bistveno spremenile (n. pr. v Petišovcih in Pincih). Naslednji dve razpravi ne vsebujeta nič novega. Kajti prva, »O prekmurskih Slovencih« (A. Pavel) je le urednikov slovenski prevod iz madžarščine, M. Kosa »Panonska Krajina od naselitve Slovencev do prihoda Madžarov« pa je le izvleček iz njegove Zgodovine Slovencev. Tem pomembnejša je zato F. Steleta »Umetnost v Slovenski krajini«, kjer nam avtor sijajno prikazuje ves razvoj ondotnega umetniškega ustvarjanja od 9. stoletja do današnjih dni. To studijo, ki je brez dvoma najboljša v zborniku, ponazoruje kar 22 večinoma dobro reproduciranih in deloma doslej še neobjavljenih slik, ki so na posebnih prilogah na koncu knjige. Želeli bi si le zlasti pri novo objavljenih slikah navedena imena avtorjev dotičnih fotografij, kot je to v znanstvenih publikacijah splošna navada. Urednika V. Novaka »Slovstveno delo Slovenske krajine« in »Kulturni stiki do osvobojenja« sta sicer krajši, a tehtni in lepo zaokroženi razpravi, ki vsekakor nujno spadata semkaj. Vsekakor preobširen pa je naš prvobojevnik za osvoboditev Prekmurja M. Slavič, katerega sestavka »Narodnost in osvoboditev Prekmurcev« in »Prekmurske meje v diplomaciji« obsegata skoraj polovico knjige. To ni bilo potrebno, ker je avtor večinoma vse, kar tu omenja, objavil že drugod. Sklepno studijo, »Narodopisni položaj Slovenske krajine«, je prispeval Fr. Baš, ki opisuje ondotne ljudi in pokrajino na podlagi osebnih opazovanj. Sicer je zato morda kaka njegova trditev malce preveč subjektivna, vendar navaja mnoge zelo tehtne momente, opozarjajoč zlasti na odnos pokrajine do ljudi. Zelo zanimiva je njegova primerjava med miselnostjo Prekmurca in Prleka.

Prav potrebno delo je opravil V. Novak, da je zbral bibliografijo o Slovenski krajini, ki jo je glede na obravnavano snov razdelil na deset poglavij. Toda s tem trpi preglednost in bi bil boljši kar abecedni red avtorjev brez kosanja na poglavja, kajti vsa bibliografija obsega itak komaj eno tiskovno polo. Tudi ta bibliografija popolna. Predvsem manjkajo splošne studije o Ogrski, ki obravnavajo tudi naše ozemlje (prim. Gyula Prinz, Die Siedlungsformen Ungarns, Ungar. Jahrb. IV. 1924). Sklepna topografska karta Slovenske krajine (risal M. Werk) je dosti nazorna. Bistveni napaki sta pa lokalizaciji Ravenskega, ki se tu raztega še severno od Cankove, in vasi Kota, ki je tu preveč na zahodu. Karta je tudi brez merila.

Ne zadovoljuje nas zbornik predvsem zato, ker nudi tako malo novega, da se zdi, kot da smo o Slovenski krajini že skoraj vse povedali in nimamo več ničesar dodati. Tudi ne najdemo v knjigi niti ene geografske slike in niti ene ilustracije, ki bi se nanašala na ondoto slovstveno zgodovino. Kljub temu zavzema zbornik v naši književni produkciji važno mesto. Predvsem je to redek primer organizacije znanstvenega dela v majhni pokrajini. Zato je treba to urednikovo zamisel in zaslugo tembolj poudariti. Samo da bi našel posnemovalcev in bi kmalu dobili vsaj podobne zbornike Slovenskih gor, Mežiške doline, Bele Krajine in drugih perifernih pokrajin slovenske zemlje!

R. Savnik.

Slovenska krajina. (Pojasnilo urednika.)

O Slovenski krajini je bilo pred osvobojenjem in po njem napisanega dokaj dobrega. Vendar pa je bilo vse to težko dostopno tistemu, ki ne posveča stalno svoje pozornosti študiju te zemlje. Prav radi raztresenosti prispevkov po listih in knjigah pa je Slovenska krajina malo poznana svojim prebivalcem, še bolj pa vsem ostalim. Zato je bilo nujno, podati zaokrožen pregled vsega, kar o tej krajini danes vemo in kar moramo vedeti, pri čemer se ni bilo mogoče izogniti ponavljanju že deloma objavljenih dejstev. To je bil informativni namen zbornika.

V zadnjem času se oživlja znanstveno preiskavanje Slovenske krajine. V zvezi s tem je bil drugi namen zbornika, da bi s pregledom dosedanjih ugotovitev in z bibliografijo postavil mejnik med izvršenim delom in podrobnim delom bodočnosti, za katero naj bi našli v zborniku pobudo mnogi delavci.

Taka je bila idealna zamisel, ki jo je dopolnjevala tudi želja, naj bi knjiga lepo pokazala Slovensko krajino tudi v sliki. Toda razmere, v katerih je knjiga nastajala, so dovolile samo smotno ilustracijo ene razprave. Vse posnetke je dal na razpolago dr. Fr. Stelč, razen št. 12. (foto dr. V. Bohinec) in št. 13. (foto Fr. Bajlec).

Izid knjige je omogočilo veliko razumevanje nekaterih ljudi, tako so se n. pr. avtorji odrekli honorarju, kar je danes med nami edinstveno in dopolnjuje začudenje poznavalcev razmer in nastanka knjige, kako je delo sploh moglo iziti.

Naj te besede, namenjene prvotno za predgovor knjigi, služijo v pojasnilo, obenem pa v zahvalo tistim, ki so delo omogočili.

Vilko Novak.

Anton Slodnjak: Pregled slovenskega slovstva. Akademsko založba. Ljubljana 1934. Str. 543.

Ta poskus prepotrebnega priročnika naše slovstvene zgodovine je pisan v obliki poglavij o gibanjih in osebnostih našega slovstva. Pisateljeva ljubezen in zanos oživljata tudi manj vabljiva poglavja in skušata najti nove presoje obdobja in osebnosti, kar je ponekod uspelo. Isto stremenje pa je zavedlo pisatelja v slabosti: v polemiko, protislovja, nejasnost, stvarno in oblikovno površnost. Slodnjak ni nameraval orisati le razvoja in vrednosti slovenske besedne umetnosti, marveč je hotel pokazati življenje slovenskega duha v besedi. Zato se v nemajhni meri ozira tudi na nepesniške literarne delavce in prav taki so v glavnem zastopniki obrobni slovenskih pokrajin. V poglavju »Novi znaki narodnega preporoda« omenja prve zastopnike Korošcev, Štajercev in Prekmurcev (str. 35—36) v 18. stol. Poglavje »Preporod obrobni slovenskih pokrajin« (str. 53—57) opisuje predvsem jezikoslovno in pesniško delo štajerske in koroške skupine, ki ju je vodil Primic. Štajerci in Korošci so se zlasti udeleževali v ilirskem gibanju, kar prikazuje Slodnjak po nepotrebnem v dveh poglavjih (Val »slovenskega« ilirstva). V teh poglavjih in v naslednjem poglavju »A. Slomšek in njegov prosvetiteljski krožek« je podrobno opisano prizadevanje vseh, ki

so se trudili za slovensko besedo pred ustalitvijo enotnega knjižnega jezika in razvojem leposlovne tvornosti.

ČZN hoče opozoriti le na tista mesta v knjigi, ki govorijo o slovstvenem delu obrobnihi okolišev: prekmurskega, koroškega in štajerskega.

Kakor je Slodnjak podrobno prikazal delo tudi manj pomembnih štajerskih pisateljev starejše dobe, tako je zanemaril književno delo prekmurskih pisateljev. Omenja le Temlina, Severja, Stefana Küzmiča (str. 35—36), vse ostalo delo pa odpravi s stavkom: »Prekmurci so dobili sedaj Küzmičev Nouvi zakon (1818. l.) ter več katekizmov, molitvenikov, abecednikov in tako imenovano malo biblijo« (str. 54). Četudi je v Opomnji popravil, da gre za »zakon (1817. l.) v drugi izdaji«, vendar določitev »sedaj« ne more družiti vseh omenjenih del, med katerimi sta n. pr. katekizem in abecednik izšla že 1780. Tudi ne vemo, kdo so bili na Prekmurskem možje, »ki so zlagali pobožne pesmi ter jih širili od župnišča do župnišča in slednjič tudi med ljudstvo« (str. 53). V Letopisu (str. 484) stoji sicer ime Mikloš Küzmič, toda v besedilu tega prvega in najvažnejšega katoliškega pisatelja Slodnjak niti ne omenja, seve tudi ne vsaj Košiča, Kardoša i. dr. Če navaja S. taka imena, kakor n. pr. na str. 140, tedaj bi ne smel prezreti položaja prekmurskega okoliša in pomena njegovih pisateljev. Če bi vpošteval dosedanja dognanja, ne bi mogel zakriviti take površnosti — in če je pomaknil preporod v 16. stol., naj bi ga tu raztegnil do srede 19. stol.!

Koroško zastopa Gutsman v 18. stol., med ljudskimi pevci je omenjen Andreaš, dočim je značilnega bukovnika Schusterja-Drabosnjaka Slodnjak prezrl, kar je spričo mnogih navedenih malenkosti neupravičeno. Da je Slomšek »vzrasel« iz celovškega slovstvenega krožka, je netočno. Nič določenega si ne moremo misliti pri zadnjem koroškem predstavniku Janežiču, da se je z njegovo »delavnostjo takorekoč izčrpala slovstvena aktivnost slovenskih obrobnihi skupin« (str. 188).

Štajersko pokrajinsko književnost je pisatelj obdelal zelo natančno, v primeri z ostalimi pokrajinami še prepodrobno in navdušeno. Tako imenuje preporoditelje na str. 53 »rapsodiste«, našteva jih brez utemeljenega reda in stavi Cvetka časovno pred Primca. Odstavek o Šmigocu in Zelenku (str. 54) je stilistično neroden. Pri abecednem boju na str. 63 je S. pozabil zapisati, da se »53. številka« nanaša na Illyrisches Blatt. — Prva osebnost te pokrajine je Vraz, ki ga skuša S. razložiti tudi s teorijo o panonskem človeškem tipu, kar je neprepričevalno in tu ni na mestu. Isto ponavlja S. pri Slomšku (str. 135). Navedbe iz Kočvarjevih pisem (str. 103, 105—106) bi prav tako lahko izostale. Preveč se je razgovoril S. o Davorinu Trstenjaku, ki mu je prisodil prav toliko prostora, kot n. pr. Mešku. Bilo bi dovolj, če bi ga označil podobno, kakor je Raiča. Govoriti l. 1840. o »8. šoli« (str. 119) je anahronizem.

Slomškov »prosvetiteljski krožek« imenuje Slodnjak na str. 123 »akademijo«. Slomška je sicer dovolj dobro podal, brez pomena pa je zgolj navajanje imen na str. 140, izmed katerih se nekatera ponavljajo še na str. 141 in 142 dvakrat. Da je Slomšek ustanovil čitalnico v Mariboru (str. 138 in 496), ni res (cf. Majceiger, SCp 1881, str. 317). Knjiga Blaže inu Nežica... je izšla še dvakrat (ne trikrat, 138) Ahaceljeve pesmi pa so doživele štiri izdaje (ne tri, 139, cf. J. Glaser, ČZN 1930, 99).

Med novejšimi štajerskimi književniki ima posebno poglavje Aškerc. Slodnjak se je sicer trudil, da bi razjasnil pesnikovo tragiko in razvoj, toda domisljice, ponavljanje, pomanjkanje ločitve važnega in nevažnega itd. nam ne nudi jasne podobe o Aškercu. Že uvodno razmišljanje o pomenu in položaju pesnika v narodnem življenju je nesorazmerno. Slodnjak kar štirikrat ponavlja, da je bil Aškerc zadnji zastopnik mladostloveške dobe (310, 321, 322, 331), trikrat govori o nasprotju med Aškercem in moderno (317, 323, 326), ponavlja ugotovitev o njegovem propadu, kar posebno zatemnjuje njegove resnične vrednote. Motijo take domisljice, da je »izdihnil... pod kupom svojih trinajstih pesniških

zbirke» (314), da bi si ga predstojniki lahko vzgojili »v drugega Mahničarja« (315), dolgovezni stavki (321 itd.) itd. Slodnjak se je v tem poglavju preveč usmeril v polemično referiranje in preveč poudarja, da je vzrok pesnikovega propadanja zunaj njega, v kritiki in razmerah; radi tega je zunanje gradivo zatemnilo Aškerčev pomen.

Podobno je z orisom Ks. Meška. Tu preseneča zlasti trditev: »Ni si upal, da bi rodno narečje dvignil v slovstveni organ«, — »s katerim bi mogel resnično življenje zagrabit v vsej neposrednosti« (416). Ali naj razumemo tako formulacijo kot anahronizem ali kot »originalnost«? Tudi pri prikazovanju Meškovega dela nima Slodnjak pregleda. Dasi šteje pisatelja med »najmočnejše talente med drugo generacijo Dominisvetovcev« (415), vendar je njegova umetnost »padala«, ustvarjalna moč mu je prešibka, v romanu je doživel neuspeh, pripovedovalne sile ne vzbudi v njem tudi zgodovinska povest, skromni (!) talent si je uničil — in rezultat teh negativnih ugotovitev je, da »je ustvaril nekaj lepih novel in črtic« in da so »lepe... tudi kmečke povesti«, dasi jih ne imenuje. Tudi Meškovo delo za mladinsko slovstvo omeni le mimogrede. Ne more biti dvoma, da v taki metodi literarnega ocenjevanja nekaj bistvenega ni prav.

Vilko Novak.

Kovačič Fran: Služabnik božji Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski. I. del: 8°, 168 str.; II. del: 8°, 140 str. in 4 str. brez števil. Družba sv. Mohorja v Celju, 1934 in 1935.

Četudi ne bi bilo dveh obletnic — 70-letnice Slomškove smrti in 80-letnice Mohorjeve družbe —, ki sta zunanji povod, da je ta knjiga izšla, bi bila naša največja ljudska knjižna družba dolžna, oskrbeti nov življenjepis velikega škofa, ker je bil — potreben. Doslej smo imeli samo dva slovenska življenjepisa Sl-ova: Kosarjevega in Medvedovega. Prvi, objavljen v Droltnicah 1863 in iz njih ponatisnjen, je sam na sebi dragocen, ker ga je napisal mož, ki je Sl-a in njegovo delo od blizu poznal in razumel ko malokdo, pa je po obsegu skromen; drugi je vznesen slavnostni spis ob stoletnici Sl-ovega rojstva, ki je brez dvoma poživil hvaležnost in spoštovanje do izrednega moža, ni pa v zadostni meri pokazal njegovega ogromnega dela, ki ga je izvršil v 16 letih svojega škofovanja. Kosarjeva obsežna nemška knjiga o Sl-u (1863), napisana v osmih mesecih po njegovi smrti, ima iz prej omenjenega razloga trajno vrednost, v nekaterih oddelkih kar vrednost vira, zaokrožena zgodovinska podoba in ocena pa niti ni mogla biti. Kosarjeva knjiga je izpodbudila rajnega škofa dr. Andreja Karlina, da je začel priprave za proces Sl-ove beatifikacije. Ko sem ga l. 1923., ne dolgo pred njegovim odhodom v Maribor, obiskal v zavodu sv. Stanislava v St. Vidu nad Ljubljano, mi je dejal, da je takoj po imenovanju za lavantinskega škofa prebral Kosarjevo knjigo in da ga je kar strah, postati naslednik takšnega škofa. Že takrat je sklenil, da bo čim prej začel pripravljati proces za beatifikacijo, kar je kasneje tudi storil. Ko se je po njegovem naročilu raziskavala Sl-ova zapuščina, shranjena v drugem nadstropju vrtnega trakta škofovske rezidence v Mariboru, so prišli na dan važni viri za njegov življenjepis. Prvi je zvešček 16 strani z nekakim vodilom za duhovniško življenje, ki si ga je novomašnik Sl. sestavil. Važnejši je nekak dnevnik, ki ga je Sl. z dnevom posvetitve za mašnika 8. sept. 1824 začel pisati in ki sega preko zadnjega leta bogoslovnih studij in kaplanskih let na Bizeljskem in pri Novi cerkvi do začetka l. 1831., ko je bil že drugo leto spiritual v Celoven. Ta dnevnik odpira pogled v izredno globoko notranje življenje mladega duhovnika in je ključ za umevanje Sl-ove osebnosti, njegovega bogatega, vsestranskega dela povsod, kamor so ga postavili, in tistega njegovega optimizma, ki ga težave in trenutni neuspehi nikdar niso strli. Njegovi podrobni računi o prejemkih in izdatkih kažejo, kako je ta v sebi urejeni mož gledal na red tudi v svetnih stvareh, in pojasnjujejo, kako je n. pr. kot škof kljub skromnim dohodkom mogel toliko žrtvovati za ljudske misijone, za duhovne vaje duhovnikov, za dijake, za preselitev škofovskega sedeža v

Maribor, za novo bogoslovje, za zunanje misijone in za mnogo drugega. Dalje so danes na porabo Sl.-ova pisma iz let 1833—1862, ki jih je Kovačič sam skrbno izdal (Arhiv za zgodovino in narodopisje I in I/1, Maribor 1930—1932, 1934), in mnogo uradnih spisov, ki jih nekaj desetletij po Sl.-ovi smrti iz lahko umevnih razlogov ni bilo mogoče izrabiti. Slednjič ni brez pomena, da se je dognalo, kakšne knjige je Sl. imel v svoji knjižnici, da je iz njih zajemal pobudo.

Prelata Kovačiča je zadela težka, pa lepa naloga, da na vse strani preuči Sl.-ovo življenje in delo ter zbere obsežno gradivo, ki ga bo treba rimski kongregaciji predložiti, preden se proces za beatifikacijo prične. Tako je bil najbolj pripravljen, da napiše nov Sl.-ov življenjepis. Res nam je ustvaril vzoren poljuden življenjepis: pred seboj imaš in gledaš živo podobo moža, ki ga vsak Slovenec s spoštovanjem imenuje.

V uvodnem pojasnilu pripominja pisatelj, da »je ta življenjepis spisan posebno glede na Sl.-ovo svetniško življenje«. Ta pripomba bi utegnila komu zbuditi sumnjo in bojazen, da ima življenjepis enostransko težnjo. Zato se mi zdi vredno omeniti, da bi bila takšna sumnja neosnovana. Sl.-ova podoba bi bila neresnična in zmaličena, ako bi življenjepisec hotel izločiti ali zabrisati, kar je bilo najgloblje bistvo te osebnosti in pravi vir njenega delovanja in žrtvovanja. Najboljši življenjepisec svetniških osebnosti je tisti, ki jih po kritično presojenih virih opiše, kakršne so bile v svojem zasebnem življenju in javnem delovanju, v svojih vsakdanjih opravkih in izrednih dejanjih, v nagibih svojega početja in namenih svojega dela, v izbiranju sredstev in v načinu svojega nastopanja, kratko, ki jih skuša razumeti iz njih samih. Dober življenjepisec takih, po najvzvišenejših vzorih hrepenečih osebnosti ni iz napačne spoštljivosti slep za njih nepopolnosti; če bi to bil, bi jim delal krivico, ker bi jim podtikal neko farizejsko zadovoljnost s seboj, kajti čim više so hrepenele, tem bolj so se zavedale svojih nedostatkov. Ko je Kovačič po neoporečnih virih naslikal Sl.-ovo podobo in kaže ta podoba lastnosti, ki jim pravimo svetniške, je storil samo svojo zgodovinarsko dolžnost.

Življenjepis je izšel v dveh delih, ki sta vsak zase paginirana. Primernejše bi bilo, da bi se štetje strani v II. delu kar nadaljevalo, ker sta oba dela organska celota in ker na naslovni strani I. dela niti ne stoji, da je prvi. Ko pa sta dela po štetju strani ločena, bi moral tudi prvi imeti svoje kazalo, tem bolj, ker se je posebej vezal; sedaj pa je kazalo za oba dela na koncu drugega. Pa to je bolj urednikova stvar nego avtorjeva.

Pisatelj je stvarno razdelil po razdobjih v Sl.-ovem življenju: Mladostna leta v domači hiši (I, 9—25); V latinskih šolah (I, 26—33); Bogoslovec (I, 34—39); V duhovniški službi (I, 40—68); Spiritual v Celovcu (I, 69—83); Spiritual Sl. na potovanju (I, 84—133); Nadžupnik v Vuzenici (I, 134—156); Stolni kanonik (I, 157—166); Sl. celjski opat (I, 167/168); Knezoškof lavantinski (II, 5—140). Uredil je snov tako, da podaja v vsakem oddelku celotno in zaokroženo podobo Sl.-ovega življenja in dela ob raznih časih in na raznih mestih. K I. delu nekaj pripomb! Domneva na str. 15, da sta Sl.-ova mati Marija in njena sestra v črešnjski krstni knjigi zašli med otroke očetovega brata Jurija (Georgija) Zorka — oče je bil Gregorij — je več ko verjetno. Važna je ugotovitev na str. 29, da v Sl.-u ni šele Ant. Zupančič zbudil ljubezni do materinščine, marveč da je že v III. gimnazijskem razredu l. 1817. slovenil neko zbirko domačih zdravil, »od tega uzeniga arzeta Phillipa Hecquette v kupei sbrane« (prim. tudi Kovačičevo izvestje v ČZN 1932, 190—102). Na str. 38 omenja pisatelj, da je Sl. v bogoslovju marljivo bral sv. očete, dajal izbrane odstavke iz njihovih del za vajo prevajati svojim tovarišem, ki so obiskovali njegove slovenske ure, sam prevode pilil, da so jih bogoslovci prednašali in se vadili v govorništvu. Naj bi kdo na drobno preiskal, ali in kako so spisi latinskih očetov, zlasti rimana proza v govorih sv. Avgušтина, vplivali na Sl.-ov slog. V odstavku o kaplanskih letih (I, 48—68) stopa Sl. pred čitatelja kot nenavadno delaven, nesebičen, prijazen in družaben mlad

duhovnik, v svoji notranjosti pa zbran, urejen, zrel mož z bistrim pogledom na dejanske potrebe dušeskrbja. Na str. 65, kjer omenja Medvedovo poročilo, da je Ign. Orožen 9. jun. 1828 videl v Celju Sl.-a pri pogrebu opata Hobelnika in ga kesneje opisal, pravi pisatelj, da je bil Orožen »takrat star šele devet let, zato je menda to zvedel od koga drugega«. Ta sklep je brez dvoma pravilen. Orožen je prišel v 3. razred celjske glavne šole šele jeseni 1830. Dejmo, da bi bil l. 1828. kakorkoli prišel v Celje in videl pogreb, ni nikakor verjetno, da bi si bil izmed mnogih duhovnikov vprav Sl.-a tako zapomnil, da bi bil mnogo let ali celo desetletij kesneje mogel opisati, kakšen je bil. Poročila o potovanjih v počitnicah l. 1833., 1834. (ni popolno) in 1837. so zelo značilna za Sl.-ovo široko obzorje, njegovo bistro opazovanje in zrelo, premišljeno sodbo o ljudeh in razmerah.

Drugi del opisuje Sl.-ovo škofovsko delovanje. Življenjepisno gradivo je razporejeno na 12 skupin. Prvi odstavek (II, 5—17) poroča o Sl.-ovem imenovanju in posvetitvi za škofa in o nastopu škofovske službe. Drugi odstavek (II, 17—29) opisuje Sl.-ovo previdno, pa odločno ravnanje l. 1848. Prav je, da je pisatelj na str. 26 pojasnil, kako je Sl. sodil o želji učiteljev, naj se jim zboljšajo plače, in zavrnil neosnovane očitke. V tretjem odstavku (II, 29—56) je pisatelj lepo zbral, kaj je Sl. storil za versko obnovo svoje škofije: kako je za duhovnike uvedel pastoralne konference, duhovnikom zasebno dopisoval, takoj l. 1847. začel zanje prirejati duhovne vaje, kako mu je bila pri srcu šolska mladina, kako je od l. 1850. dalje kljub prvotnim nasprotovanjem prirejal ljudske misijone po raznih krajih škofije in pri mnogih sam sodeloval kot pridigar in spovednik, kako je pospeševal prejetanje sv. zakramentov, skrbel za lepoto cerkvá, za dostojno opravljanje božje službe in za prenovitev in povzdigo cerkvenega petja, kako je uvažal verske družbe in priporočal organizirano dobrodelnost. Na koncu tega odstavka poroča pisatelj, kako je Sl. opravljal kanonično vizitacijo, in podaja pregled njegovih postnih in priložnostnih pastirskih listov; vsebino poslanice »Svetla resnica v zmešani svet« z dne 2. aprila 1848 gl. na str. 23—25. V četrtem odstavku (II, 56—62) zvemo, kako je dosegel, da je l. 1850. odprl v svoji hiši v Št. Andražu četrti letnik bogoslovja, kako ga je prav za prav sam vodil, dalje, kako je uredil skrb za gimnazijce in učiteljske pripravnike in kako je polagoma pripravljaj ustanovitev škofijskega deškega semenišča. V skrbi za versko prenovitev svoje škofije je Sl. z veseljem sprejel ponudbo, da se v njegovi škofiji ustanovi naselbina misijonske družbe sv. Vincencija Pavelskega (lazaristov), prva v Avstriji, odkar je bila družba l. 1773. zapustila avstrijske dežele. Prvo bivanje lazaristov v Avstriji je trajalo 13 let (1760—1773), ne pet (str. 61; ta pogrešek ima tudi Napotnik, Obris cerkve... pri sv. Jožefu nad Celjem, Maribor 1904, 15). Sl. je uvedel lazariste pri sv. Jožefu v Celju dne 26. sept. 1852 (II, 61/62). Šesti odstavek (II, 63—73) poroča o Sl.-ovem sodelovanju pri konferencah avstrijskih škofov, zlasti v konkordatni dobi, o njegovem delu pri prenosu šolstva in sestavljanju šolskih knjig, o pripravah za ustanovitev Mohorjevega društva in o raznih slovstvenih načrtih v tem času. Mnogo novega je v sedmem odstavku o Sl.-ovih zaslugah za vesoljno cerkev (II, 73—84). Pisatelj pripoveduje o njegovi skrbi za misijone v Afriki in Ameriki, kako je kljub pomanjkanju duhovnikov v škofiji vendar kar z veseljem odpustil nekatere, ki jih je vnema gnala v misijone. Dalje pripoveduje o ustanovitvi bratovščine sv. Cirila in Metoda. Izredno težavna in kočljiva naloga je zadela Sl.-a, ko ga je kardinal Schwarzenberg, prej nadškof v Solnogradu, od l. 1850. pa v Pragi, preprosil, da je prevzel vizitacijo avstrijskih benediktinskih samostanov. Potovanje mu je bilo tem nadležnejše, ker je bilo njegovo zdravje že hudo zrahljano. Vizitacijo je izvršil l. 1856. na Moravskem, Tirolskem, Štajerskem, Solnograškem in Koroškem, l. 1857. pa na Češkem, Gornjem in Nižjem Avstrijskem (razen v sanktpöltenski škofiji), torej vprav v času, ko je imel doma dela in skrbi čez glavo, ker so pogajanja za novo razmejitev škofij na Štajerskem in Koroškem in za preselitev škofovskega sedeža iz Št. Andraža v Maribor dozorevala in dozorela. Na

Tirolskem ga je spremljal dr. Vošnjak, po drugod pa kanonik Pikl. O pripravah za pre-mestitev škofovskega sedeža in selitvi sami poroča osmi odstavek (II, 84—99), naslednji (II, 99—104) pa o ustanovitvi bogoslovnega semenišča in učilišča v Mariboru, zavoda, ki ga je Sl. gojil z — rekel bi — materinsko ljubeznijo. V desetem odstavku (II, 104—116) je poročilo o notranjecerkvenem delu škofovem v letih, ki jih je prebil v Mariboru, v enajstem o zadnjih treh dnevih Sl.-ovih in njegovi smrti (II, 116—121), v dvanajstem (II, 121/122) pa so poglobitve določbe njegove oporoke. Življenjepis dopolnjujeta dva odstavka (13. in 14.), naslovljena: Sl.-ova zunanost (II, 122—125) in V sluhu svetosti (II, 125—140). V prvem poroču pisatelj, kako mu je l. 1934. opisal zunanost Sl.-ovo 92-letni Gregor Hrepevnik pri Sv. Križu pri Rogaški Slatini, ki je kot 20-leten mladenič Sl.-a vozil in mu pri mizi stregel, in kako ga je opisal rajni tinjski prošt Lovro Serajnik, ki ga je spoznal kot spirituala; potem opisuje in ocenjuje razne Sl.-ove slike, ki so nastale v času njegovega škofovanja (fotografija je samo ena iz zadnjih let). V zadnjem odstavku podaja pisatelj Sl.-ov svetniški lik in navaja nekaj sodb verodostojnih oseb, ki so ga od blizu poznale. Na koncu II. dela je seznam tiskanih virov; boljše bi bilo: virov in življenjepisov, zakaj viri so samo njegova pisma in zbrana dela (6 zvezkov) in deloma Kosarjeva življenjepisa, zlasti nemški. V pripombi obeta pisatelj popolno bibliografijo Sl.-ovih spisov in spisov o njem.

Prelatu Kovačiču moramo biti hvaležni za njegov po vsebini zvesti, po obliki res poljudni življenjepis moža, ki je velik, naj ga gledamo kot harmonično krščansko osebnost ali kot duhovnika in škofa ali kot narodnega buditelja in vzgojitelja. O Sl.-ovi delavnosti pisatelj po pravici večkrat naglašja, da je delal čudeže s časom.

Še nekaj pripomb poleg tistih, ki sem jih vpletel v poročilo! I, 86: trpel je za kamenom in peskom, ne: na kamenu in pesku; I, 87: kraj na Solnograškem je Werfen, ne Werften; II, 75: krajina ob Modri reki v Centralni Afriki je Senar (Sennar), ne Senaar; II, 81/82: vizitacija v Griesu na Tirolskem je Sl. izvršil od 20. do 23. avg. 1856, ne od 20. do 28. avg. (stavec je zamenjal 3 in 8); vizitacija o Admontu med 16. in 22. sept. istega leta, ne od 17. do 21. sept. (prim. Arhiv za zgod. in narodopisje I, 250) in vizitacija v Št. Pavlu v Labodski dolini med 16. in 29. nov. 1856 »mit einiger Unterbrechung« (prim. Arhiv I, 251), ne od 26. do 29. nov.; II, 107 sta zamenjana zadnja dva odstavka.

Naposled še besedo o slikah, ki se mi zdi, da niso vse srečno izbrane. Čemu so v knjigi in kaj pojasnjujejo slike daljnih Sl.-ovih sorodnikov (I, 19, 29; II, 32)?¹⁾ Odveč je tudi slika Gregorja Hrepevnika (II, 122); z isto ali še večjo pravico bi pričakovali sliko Lovra Serajnika. V prerahli zvezi z besedilom je slika cerkve sv. Štefana na Dunaju (I, 95). Nihče ne bi pogršel slike sedanjega velikega oltarja mariborske stolnice (II, 97), ki je bil postavljen šele l. 1889., zanimalo pa bi nas, kakšna je bila notranjščina cerkve v Sl.-ovem času, ako se je ohranila kakšna slika. Če se je sprejela v knjigo slika loretske cerkve v Št. Andražu (II, 37), bi bila na mestu tudi slika gradu Thürna, kjer je Sl. na samem mnogo delal, molil in premišljeval. Pogrešamo tudi sliko Nove cerkve. Izmed Sl.-ovih prijateljev in sodelavcev je dobil sliko samo Matija Vodušek (II, 27), a zaslužili bi jih še drugi, n. pr. Mih. Pikl, Mih. Stojan (če je njegova slika ohranjena), Marko Glaser, Franc Kosar. Tudi slika škofa Zimmermanna, ki je Sl.-a poklical za spirituala v Celovec, bi sodila v knjigo.

F. K. Lukman.

Slovenski pregovori, reki in prilike, Zbrala Fran Kocbek in Ivan Šašelj, 1934. Založila Družba sv. Mohorja v Celju. (Izdano kot št. 72. »Mohorjeve knjižnice.«) 255 str., male 8°.

¹⁾ Slike so sprejete v knjigo iz genealoških razlogov, da se vidi, kako se je v sorodstvu ohranil rodbinski tip. F. K.

«Slovensko »narodno blago« se iz raztresenih, mnogokrat nenatisnjenih zbirk počasi — prepočasi — skuplja, pregleduje, izbira, izdaja. Modri cvet romantike, ki se je vzplodil posebej v zavzetosti za vse, kar je pristno narodno, t. j. kar se vidi, sliši, dogaja med prostim narodom, ljudstvom, ni zvenel niti pod hladnim vetrom realizma in njemu sorodnih ostrih struj, ampak je, res odmaknjen z odprtih poljan, našel skrbno nego v gredicah intimnih ljubiteljev, zvestih sporočilu narodnostno vznešenih prednikov. Današnji realnopolitični pojem narodnosti dobiva nesporno vsebino ravno najprej s predočitvijo »narodnega blaga«; k temu blagu se — često kar preveč — zatekajo po svež užitek tisti, ki ne marajo ali so se prenašili narejenega modernega blaga.

Najbolj neposredno izraža narod svojo modrost, svoj značaj in samosvoja opazovanja v pregovorih; zato so jih romantiki od vsega početka skrbno zapisovali in jih po možnosti objavljali v sodobnih časopisih, slovnica i. dr., zlasti v letih od tretjega do sedmega desetletja preteklega stoletja. Nadaljevalo pa se je zbiranje do najnovejšega časa, a žal neenotno, vsak nabiratelj zase. Srbom je Vuk sam zbral pregovore, ki jih je pričel nabirati leta 1816. in jih je po 20 letih (1836) izdal prvokrat, pomnožene pa leta 1849. Mi nismo imeli Vuka, oziroma Kopitar ni našel slovenskega Vuka, ker je pač hotel nam biti i Kopitar i Vuk. Šele leta 1887. je Fran Kocbek, ki pa ni bil sam nabiratelj, skušal zbrati raztresene pregovore in izšla je z njegovim imenom tenka knjižica (95 strani) »Pregovori, prilike in reki«, v Ljubljani. Knjižica je bila nepopolna in brez pomožnega aparata; najbrž je zato ostala precej neuvaževana, dasi je bila načelno pomembna, in je prešlo skoraj petdeset let, da smo dobili novo zbirko, našo. Vodstvu Družbe sv. Mohorja gre zahvala in priznanje, da je zapazila to vrzel v našem slovstvu in pridobila pravega delavca za izpopolnitev, kakor nas je leta 1930. kar presenetila z Bajkami prof. Kelemine.

V naslovu naše knjige stoji še ime Kocbekovo, pač zato, ker je on bil prvi zbiralec; vse delo pa je očitno (čeprav se skromno skriva) opravil Nestor naše folklore, Ivan Šašel, ki že svojih blizu šestdeset let nabira tudi pregovore. Sedanja knjiga je ohranila tudi naslov Kocbekove zbirke, samo da stoje zdaj »prilike« na tretjem mestu, dočim so pri Kocbeku na drugem (»Pregovori, prilike in reki«). Zaradi enotnosti pa bi bilo najumestneje, ko bi se zbirka omejila na same pregovore ter opustila »reke« in »prilike«, ki spadajo bolj v frazeologijo, a za njo nam nedostaja domala vseh priprav. Naslov teh treh skupin samo moti, tem bolj, ker se v zbirki sploh ne ločijo in je bralcu prepuščeno, da jih uvršča pod kategorijo, kakor se mu zdi; odločitev zopet pa zavisi predvsem od definicije pregovora, ki ni povsem trdna. Napram prvi Kocbekovi zbirki pomeni naša, Šašljeva, silen napredek; knjiga je narasla na »koraj trikratni obseg, a je tudi strokovno toliko opremljena, da vsaj v načelu hoče in more služiti v svrhe študij. Zaradi te strokovne opreme in po ogromnem povečanju zbranega gradiva, glede katerega se očitno namerava doseči popolnost, je Šašljeva zbirka dragoceno slovstveno delo, plod dolgoletnega truda in izredne skrbnosti skromno odpovednega zbiratelja.

Knjiga obsega v obliki »Predgovora« razpravo o bistvu, pomenu in domačinstvu pregovora, ki jo je spisal vseučiliški profesor latinščine v Beogradu, dr. Veselin Čajkanović; nato sledijo pregovori sami, in sicer do str. 211. splošni, za njimi vremenska prerokovanja do str. 246; na koncu knjige je Šašel zbral slovstvo o pregovorih, t. j. knjige in spise, kjer so pregovori zbrani ali se o njih piše (do str. 252); kot zaključek služi »Urednikova beseda«, ki se omejuje na podatke o specialistu za pregovore, prof. Veselinu Čajkanoviću. Taka zasnova knjige je pravilna; odkrito priznanje tudi zasluži vse, kar ona nudi, vendar obžalujemo, da ni podana v zaključni, recimo znanstveni obliki tiste popolnosti, ki bi nadomeščala posebne, prejšnje zbirke. To popolnost bi mogel opraviti avtor sam, ko bi vso obsežno snov, ki jo je iz raztresenosti zbral, bil uredil in označil tako, da bi bile sestavine vidne in preizkusu pristopne. Njegovo veliko delo pa ostane zdaj neizrabljeno; kdor bo n. pr.

hotel vedeti najdišče ali prvo zabeležbo katkega pregovora in s tem krajevno in prosvetno mu okrožje — kolikor se da določiti —, ta bo moral ponovno opraviti vsaj polovico dela, a Šašlja bi take beležke stale le kratek mehaničen pripisek. Avtor je namreč pač navedel vire, iz katerih je zbral pregovore, a pri nobenem pregovoru v zbirki ni povedano, od kod ga je vzel; tako je onemogočen vpogled v razvoj ljudske miselnosti, izražene v pregovorih. Ta razvoj je zato važen, ker še ni zaključen; med narodom je nedvomno še dokaj pregovorov ohranjenih in ne zabeleženih; tvarjajo pa se med umnim ljudstvom vedno še novi. Iz najnovejšega časa, iz Zorčeve povesti »Beli menihi« (I. 1932, II. 1934) sem si zapisal 49 krepkih. Izmed njih jih ima šest tudi Šašelj: »Vse to se ne zлага kakor rogovje v vreči« (Zorec I. 84; Šašelj 134); »Le pridno jej repo, da boš imel ženo lepo« (Zorec I. 90; Šašelj 122); »Kjer nič ni, še cesar pravico izgubi« (Zorec II. 99; Šašelj 99); »Bliže cerkve — bliže pekla« (Zorec II. 53; Šašelj 18); »Vdovec je gorak za devet samskih« (Zorec II. 105; Šašelj 190); »Vdovec je babji lovec«; »Kdor se v petek veseli, ga v nedeljo srce boli« (Zorec II. 113; Šašelj 92 ima isti prorek v 3 stavkih, porek v smislu kakor Zorec, a medlejše); pri obeh se tudi nahaja znani »Noč ima svojo moč« (Zorec I. 42; Šašelj 136). — Zanimivo bi bilo, ko bi mogli zasledovati, kaka pota je hodil pregovor po svojem prvem pojavu; saj je jasno, da je v prvi obliki moral nekje nastati v glavi ljudskega modrijana ali kritika; potem se je širil. Prepričan sem se n. pr., da najdemo v Šašljevi zbirki prav vse pregovore, ki jih je Metelko v svoji slovnici »Lehrgebäude...« (iz leta 1825) zapisal na str. 275—280, od prvega (»Muha, katera prileti, huje piči«, Šašelj 122) do zadnjega (»Kdor veliko pije, malo popije«, Šašelj 94; pregovor, ki ni prav jasen, je Metelko še razložil z razlago: »Wer viel trinkt, der trinkt nicht lange« — Šašelj nima pojasnila, tudi drugod ga marsikje pogrešamo; tako n. pr. pri reku »Boga s kruhom po glavi bije« (19), kjer bi pojasnilo zapisovalca Bilca v Slov. glasniku 1859, 86 (»nehvaležnost«) vsekako bilo kazalo pridržati).

Svoje vire-predhodnike je avtor skrbno poiskal; navaja tudi prvo omembo naših pregovorov v Pohlinoi Bibliotheca Carniolae (citirano po Šafařiku); izvirna omemba pa je v Bibl. na str. 36, kjer se o Ivanu Miheliču pravi, da on ima rokopis »Kraynski pregovori (Adagia Carniolica), iusti voluminis, servat apud se, quae si in ordinem seu systema redacta evulgaret, Carniolicae literaturae non modicum praestaret beneficium«; o rokopisu pa se ne ve nič. Vsake zbirke pregovorov in z ozirom na pregovore vseh del avtor pač ni mogel pregledati. Ako se ozrem na spise, ki jih imam ravno pri rokah, vidim, da ni uvaževana Dajnкова slovnica (iz leta 1824.), ki ima na str. 341—344 »Zbirko slovenskih prislov«, sicer ne baš pomembnih. Enega izmed njih najdemo tudi pri Šašlju, pa v očitno skvarjeni obliki, namreč: »Kdor hoče jesti dobro (?), mora prej streti luščino« (Šašelj str. 80), pri Dajniku pravilno: »Kdor če jedro jesti, mora oreh razleskniti«. Tudi ni pričakovati, da bi avtor poznal pohorske vremenske pregovore, ki jih je Koprivnik zbral v spisu »Pohorje« (Plan. Vestnik, 1913, 158); med njimi je 5 takih, ki jih Šašelj nima med svojimi vremenskimi.

Kar se tiče oblike pregovorov, kažejo posamezni primeri, da se pisatelj ni držal povsod točno svojih virov, ampak pregovore deloma oblikoval po svoje. Take izpremembe, znanstveno pač neupravičene, so večinoma brez dvoma nepotrebne, lahko pa postanejo celo kvarne. Ako je n. pr. Šašelj Bilčevemu zapisu »Hlače se po životu merijo« (Slov. glasnik 1859, 86) dal obliko »Hlače po životu merimo« (57), ni s tem izreka prav nič izboljšal; naravnost skvaril pa je misel, ko je plastični rek »Kozo držati, da jo drugi molzejo« (Bilc na n. m.) pretvoril v nesmisel »On kozo drži, da mu je drugi ne molzejo« (140).

Razvrščeni so pregovori abecedno od A do Ž po začetnih črkah prve besede vsakega pregovora; če je ta prva beseda zelo kratka, sega abecedna zaporednost še v prihodnjo besedo pregovora, vse dosledno mehanično, brez ozira na vsebino. Ta način je pogrešen, je

v navideznem redu spravil zbirko v nered in je do muke otežkočil porabo zbranih pregovorov. Abecedni red bi bil do neke meje upravičen, ko bi vsi pregovori imeli čisto stalno obliko, kakor stih pesmi, in če bi prva beseda bila pomembna značnica. A v pregovorih ni niti prvi pogoj izpolnjen dosledno, še manj pa drugi; ker je avtor prevzel — po našem mnenju zmotno — za istomiselnne pregovore več variant in je te, ne oziraje se na neobhodno ponavljanje, vstavil vsako tam, kamor jo sili abeceda slučajne prve besede, je v zbirki nastalo poleg nepreglednosti mučno obnavljanje istih misli. Tako se je pripetilo, da avtor na str. 25 navaja isti pregovor (»Bolje je sam teči kakor drugim reči«) dvakrat. Po vsej knjigi pa so raztreseni pregovori, ki so vsi vsebinsko enaki, a imajo različen izraz, zlasti različno prvo besedo. N. pr. Str. 16: »Ak o vlečeš očeta do praga, te bodo tvoji otroci čez prag«; str. 36: »Če vlečeš očeta do praga, te bodo tvoji otroci čez prag sunili«; str. 182: »Ti očeta do praga, sin tebe čez prag«, kar je pač pristni obrazec, ki bi edini zadostoval. Ali: »Če ni, tudi vojska ne vzame« (32), »Česar ni, ne more niti vojska vzeti« (34), »Kjer nič ni, vsa vojska ne vzame« (99), »Kjer nič ni, še uima ne vzame« (99). »Ima denarja kot žaba dlak« (59); na prihodnji strani: »Ima toliko denarja, kolikor žaba perja«. »Iskra zažge velik ogenj« (60); na prihodnji strani: »Iz majhne iskre vstane velik ogenj«. Na str. 72: »Kakršen človek, taka beseda« in 6 vrst nižje: »Kakršen mož, taka beseda«. Na str. 70: »Kakor pozdravljaš, tako ti odzdravljajo«; str. 72: »Kakršen pozdrav, tak tudi odzdrav«. Na str. 72 ločeno: »Kakršen gospodar, taka družina« in »Kakršni gospodarji, taki posli«. Na take primere naletimo skozi vso knjigo. Pravilno bi bilo, da bi se združili vsi istomiselnni pregovori in se izmed njih izbral tisti, ki ima najbolj tipično obliko, neznatne variante bi se sploh opustile, samostojnejše pa naznačile, kakor se tudi v naši knjigi tu in tam postopa; n. pr. 147: »Ponoči je vsaka krava črna (ali mavra)«. — Začetne besede, ki so osnova za abecedno razporeditev, seveda ne morejo biti vedno kake značilne (kakor n. pr. laž, lenoba, nesreča, smrt, sreča) in se njih pomen izraža tudi v pregovorih z drugo začetno besedo. V prav mnogih slučajih se pregovor začenja z neznatno uvodnico, ki pa se rabi v velikem številu rekov kajpada najrazličnejše vsebine; to zmeša pregled. Z začetnico »če« je naštetih 85 pregovorov, s »tudi« in »vsaka« 41, z »vsak« 63, s »kdor« na celih 19 straneh itd. Sredi dolge vrste tistih »če« pa je — zaradi abecede — postavljen samotno »čevljar«, kakor je med dobro značnico »laž« moral dobiti mesto komparativ »lažje«!

Da bi bila zbirka v vsakem oziru porabna, bi morali pregovori biti razvrščeni po snovi; vsi skupaj, ki zastopajo isto misel, a abeceda bi se mogla porabiti za zaporednost najvažnejše besede, ki izraža to misel, dasi bi ta beseda ne zavzemala ravno prvega mesta, označila pa bi se v tisku. V posebnem abecednem kazalu bi bile našteje te značnice; z njih pomočjo bi se lahko našel pregovor, ki ga morda iščem, a tam bi bili tudi zbrani vsi sorodni. Vsakemu pregovoru bi se pripisalo mesto, kjer je bil prvičkrat za beležen, ali vir, iz katerega je vzet; če treba, bi se pregovor pojasnil, navedel izvirnik pri očitno tujih ali opozorilo na sličnice pri drugih narodih, i. sl. — Izrazito tuji pregovori bi se tudi lahko zbrali v posebnem odstavku. V naši knjigi so n. pr. latinski: »Besede mičejo, zgledi vlečejo«, »Če se pravdata dva, tretji dobiček ima« (izvirno slovensko str. 100: »Kjer se tepeta dva, tretji klobuke pobira«), »Človek človeku Bog, človek človeku vrag«, »Glas raste grede« (tega ne bo nihče prav razumel, kdor ne pozna »fama crescit eundo«), »Hiti počasi«, »Hitro pomagano, po dvoje pomagano«, »Karkoli delaš, delaj previdno in gledaj na konec« i. dr. Nemški n. pr.: »Če nič ne vem, me nič ne boli« (medel prevod izvirnika »Was ich nicht weiß, macht mich nicht heiß«), »Danes rdeč, jutri molčeč« (šibko za »Heute rot, morgen tot«), »Priložnost greh dela« (»Gelegenheit macht Diebe«), »Kdor graja, misli kupiti« (»Wer schimpft, der kauft«), »Kdor malega

ne ceni, velikega vreden ni« (*»Wer das Kleine nicht ehrt, ist des Großen nicht wert«*), »Kdor rad zbada, rad ima« (*netočno za »Was sich liebt, das neckt sich«*), »Komur špot, temu tudi škoda« (*narobe kakor nemški »Wer den Schaden hat, braucht für den Spott nicht zu sorgen«, kar je resnično*), »Trikrat se v mlinu pove« (183), *oz.* »V mlinu se pove dvakrat« (194) za nemški »Zweimal sagt man in der Mühle«, »Veliko krika pa malo volne« (*»Viel Geschrei und wenig Wolle«*); če so že ti in taki nemški pregovori v slovenski zbirki nepotrebni, bi se celo ne smel sprejeti banalni »Za malo denarja malo muzike« ali zverženi »Vse dobre reči so tri« (*»Aller guten Dinge sind drei«*). — *Francoski* »Qui s'excuse, s'accuse« je na str. 91 prav preveden »Kdor se opravičuje, ta se obtožuje«, napačno str. 90 »Kdor se izpričuje...« — Pregovori, če so slovenski, naj so v slovenskem jeziku; to ne velja n. pr. za »Navika je velika« (127), »Vreme je jasno ko rakija« (196), »Aprilsko vreme — konjska čud« (16).

Nekateri reki so nejasni, prazni ali tudi napačni. Kaj pomeni »Je baš kot paternoster« (63), »Baš gre tako v njega kot v rupo« (17), »Kdor skok tisti klop« (93), »Bog eden, prijatelj skedenj« (20), »Bog ljubi trojico« (21), »Kako se kruhi skrivajo ljudem« (71)? — Poleg pravilnega pregovora »Gladna mačka tatca, sita mačka lovica« (52) je napačen istotam »Gladna mačka miši lovi«, saj bi to ne bil nikak moder izrek. Namesto »Kakor se daruje, tako se vračuje« (71) pravimo: »Kakor se posojuje...«. »Babe, pipca in konja ne posojaj sosedu« (17) — namesto »pipca« sem slišal vedno »pipe«, ves pogovor pa tudi v obliki »Babe, fajfe in puške ne posojaj«. Prazni so stavki kakor: »Kakršno je poletje, takšna bo zima« (72); »Ako mi moreš kaj po sili vzeti, ne moreš mi dati« (14). — Edino ker se v naslovu napovedujejo tudi »reki in prilike«, se opravičuje navedba stavkov, kakor »Bes te plentaj« (17), »Blešči se kakor svetlo solnce« (18, dosti banalno!), »Bob v steno metati« (19), »Bodi mož beseda« (19), »Čednost je Bogu in ljudem draga« (31), »Debel ko konj«, »Debel ko polh« (40), »Denarja na cente« (41), »Iz oči v oči« (61), »Kdaj bo tebe pamet srečala?« (71), »Mirna Bosna« (118) i. sl. — Uživamo pa, ko prebirajoč po knjigi, najdemo dosti krepkih domačih pregovorov, dokaz izvirnosti našega duha in sloga; ni se nam treba diti s tujim blagom. Zdi se, da našim pregovorom posebno »leži« trpkost, ostrina, zbadanje, v nasprotju z običajnim mnenjem o lirični mehkoši našega naroda: »Življenje — žaljenje« (211), »Šiba novo mašo poje« (176), »Smeje se ko eigan belemu kruhu« (165), »Stoji kakor babji zob« (173), »Pijan, da bi žabe vikal« (144), »Počasen si kakor sv. olje« (145), »Se boš privadil kakor Kočevar v peku« (162), »Na jasno nebo pa na sit trehuh se ni zanesti« (124), »Pot se vleče kakor tolminska bližnjica« (149), »Pošten je ko vlaška torba« (148), »Kranjec krade, Vlah visi« (107), »Brez križa ni paradiža« (28), »Ima usta ko ljubljanska vrata« (60), »Mlečna kaša je otročja paša« (119), »Godec je gobec« (53), »Kdor koprivo pozna, nagec skrije« (83), »Čez sto let od Vas ne bo ne čevljev ne dret« (36), »Kdor žago pili, koso kleplje in habnico tepe, nikoli nič ne zamudi« (96).

Z nekaterimi splošnimi trditvami prof. Čajkanovića v »Predgovoru« se ne morem prav skladati; sicer jih na tesnem prostoru tudi ni mogel razviti. Ko govori o definiciji pregovora, pravi, da ni preprosta, a da ni potrebno, da bi objemala pregovore vseh narodov; mislim, da mora definicija — ako ji sploh naj damo to ime — veljati splošno, in če bi ne bila definicija. Prof. Čajkanović ne poda nobene definicije (str. 6), ampak pogovor označuje 1. kot sentenco, 2. kot metaforo in trdi, da nekateri (str. 7) druge vrste (=metafore) ne štejejo med prave pregovore, on pa zopet prvim ne pripisuje posebne vrednosti, češ ker vsebujejo splošne modrostne izkušnje, ki so končno pri vseh narodih iste. Mnenja sem, da je ravno taka modrostna izkušnja bistvo pregovora, ne pa one »metafore« (n. pr. »Amaltein rog« kot znak izobilja), ki so pravzaprav sinekdohi, in da so te »metafore« pogovor le, če izražajo tudi — sentenco.

Dr. Jos. Tomišek.

Seuffert Burkhard: *Drei Register aus den Jahren 1478—1519. Untersuchungen zu Politik, Verwaltung und Recht des Reiches, besonders des deutschen Südostens.* Innsbruck 1934. 8°. XXXII+467 str., 48 pisemskih slik.

Doba Friderika III. in Maksimilijana I. ni samo pod vplivom svetovnih dogodkov metodična in kronološka zgodovinska meja med srednjim in novim vekom, temveč pomeni za naše kraje tudi razvojni preokret n. pr. iz srednjeveške stanovske v monarhistično državo novega veka. Notranji in z njimi v zvezi tudi zunanji boji Friderika III. so prvo veliko trenje med stanovi in monarhom za premoč v državi. Ko je Friderik III. v težkih borbah obvaroval načelo deželnoknežje oblasti, je omogočil Maksimilijanu I., da je s pozitivnimi reformami pričel graditi novo državo. To prehodno dobo Friderika III. in Maksimilijana I. proučuje Seuffert v političnem, upravnem in pravnem, sodnem pogledu na podlagi deželnega registra štajerskega iz 1478, dolnjeavstrijskega deželnega registra iz 1506/7 ter enakega ljubljanskega kodeksa iz 1519.

V komentiranju prvega registra odkriva obrat cesarske pisarne in funkcije pisarniških uradnikov ter cesarjevih sodradnikov, izmed katerih nas najbolj zanima protonotar Tomaž Prelokar (Thomas von Cili), katerega od M. Ljubše znane biografske podatke je sedaj avtor v mnogem dopolnil. Slično je podana dvorna pisarna in medsebojni odnosi deželnega zbora in dvora. Register iz 1478 podaja organizacijo vrhovne uprave Friderika III., ki še ni izoblikovana in izpeljana, ko še cesarski svet na dvoru ni kolegijalno organiziran, ko še ni ustaljenih zvez med dvorom in deželnim knezom, torej v času, ko je cesarska in štajerska uprava še v razvoju. Drugi register iz 1506/7 odkriva novo smotno vmesno oblastvo med cesarjem in stanovi, dolnjeavstrijski regiment. Tretji, kranjski deželni register iz 1519, pa je že glasnik nove dobe, izhodišče novega razvoja ter predstavlja delovni protokol kranjskih stanov. Seuffert ga razčlenja s poslovnega vidika, obravnava njegov nastoj, ga analizira pravnozgodovinsko, upravno in sodniško ter pride do zaključka, da so Maksimilijanove reforme izzvale največji preokret v sodstvu, kjer se uveljavlja rimsko pravo. Maksimilijan I. je kot predstavnik nemške državne misli v okviru državnih zakonov načel v dednih habsburških deželah organizacijo prvega državnega okrožja. Hotel je s tem omejiti moč deželnih knezov, a jo je le ojačil. V okviru Maksimilijanovih reform se začne namesto fevdnih običajev razvijati pokrajinsko pravo in s tem pokrajinski čut in pokrajinska, deželna oblastva, katera je tudi v naših zemljah državna in dinastična ideja strumno vezala s habsburškimi dednimi deželami in preko njih z nemškim carstvom. Začetki kranjskega, štajerskega in koroškega regionalizma izvirajo torej iz reform Maksimilijana I.

Knjiga je plod vztrajnega arhivskega dela in podrobnega poznanja sodobnih zgodovinskih prilik, zlasti še pomožnih zgodovinskih ved. Vodi nas iz srednjeveške organizacije ljudstva v novoveško organizacijo dežel. Za upravo, sodstvo, notranjo politiko in za spoznanje medsebojnih stikov habsburških dežel na prehodu XV. in XVI. stoletja bo imela trajen pomen.

Franjo Baš.

Dr. Franjo Fancev: *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskog preporoda (1790—1832).* — Gradja za povijest književnosti hrvatske. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga XII. U Zagrebu 1933. Str. XLVI+320.

Dr. Slavko Ježić: *Ilirska antologija. Književni dokumenti hrvatskog preporoda.* — Sto godina hrvatske književnosti. 1830—1930. Zagreb 1934. Str. 287.

Onoj važnoj i zanimivoj epohi hrvatskog političnog, literarnog i kulturnog života, koja je dobro poznata pod nazivom Ilirskog pokreta bilo je više puta sa raznih strana i sa raznih gledišta obraćena ozbiljna pažnja. God. 1894. izašla je na ruskom jeziku u Varšavi knjiga Platona Kulakovskog *Ilirizam*, u prvom dijelu knjige poljskog literarnog historika Maryana Zdziechowskog *Odrodzenie Chorwacyi w XIX. wieku* obradjen

je Illyrism a profesor zagrebačkog univerziteta Djuro Šurmin izdao je god. 1903—1904 svoje djelo u dva sveska Hrvatski preporod. Da to nije sve, što se dosad pisalo o Ilirskom pokretu, da je njemu posvećen velik broj svakojakih studija i članaka, može se vidjeti iz Priloga ilirskoj bibliografiji, koji se nalazi u Ježićevoj Ilirskoj antologiji str. 273—280. Pa ipak završna riječ o Ilirskom pokretu još nije izrečena a pažnja, koja se dan danas poklanja javnom životu devetnaestog vijeka uopće a ne samo hrvatskog i južnoslavenskog, ne može a da se ne dotakne i ovog pokreta. Jedno od najvažnijih pitanja, koje je s time u vezi, je pitanje o uzrocima, o idejama voditeljicama, o predispoziciji Hrvata, da na početku devetnaestog vijeka dadu tako jaka svjedočanstva svoje energije. Ovo se pitanje nekoliko puta uzelo suviše na laku ruku. Reklo se, da su to nove ideje, koje vuku svoju lozu iz francuske revolucije, koje su zahvatile velik dio svijeta pa su morale zahvatiti i hrvatski. Uzela se u pomoć romantika i reperkusija romantike na slovenskom jugu i time se našao lak izlaz iz mnogih zapletenih pitanja. Malo tko je pitao, jesu li Hrvati imali izgrađen svoj vlastiti pogled na svijet, jesu li, gledajući stanje svog naroda u prošlosti i sadašnjici postavili i pitanje o budućnosti, pitanje, koje nijesu mogli postaviti jedinom pod dojmom francuskih revolucionarnih ideja. Premalo ili barem samo jednostrano se poklonila pažnja izvorima. Možda je razlog u tome, što su ti izvori bili slabo pristupačni. Profesor zagrebačkog univerziteta dr. Franjo Fancev svojim Dokumentima za naše podrijetlo hrvatskog preporoda daje svim ovim pitanjima sasvim novi smjer.

Njegova je zbirka nastala povodom zaključka historičko-filologičkog razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti od 21. marta 1932., da se o stogodišnjici hrvatskoga preporoda u Gradji za povijest književnosti hrvatske izdadu »različite publikacije od god. 1790. do 1832., koje su preporodu utirale putove«. Dokumentima iz ovoga razdoblja dodao je auktor šest priloga iz vremena prije god. 1790., da bi, po njegovim riječima, »obilježavali vezu između onoga što je u cilju izgradjivanja hrvatske preporodne ideologije činjeno već i prije god. 1790. i onoga što će se u istu svrhu učiniti za vrijeme od god. 1790. do 1832.«. Među objelodanjenim dokumentima ima takovih, koji su već štampani ali i takovih, koji su se sačuvali samo u rukopisu. Ovdje nalazimo primjere poglavlje *De Illyrico* iz djela *Veteris et novae geographiae compendiosa congeries* Isusovca Jakova Pejačevića g. 1714., predstavku zagrebačke kralj. akademije zbog svoga podignuća na stepen svenčilišta g. 1790., poziv biskupa Maksimilijana Vrhovca Rakitovačkoga od 26. juna 1813. svećenstvu zagrebačke biskupije zbog sakupljanja knjiga, rukopisa i narodnoga blaga, raspravu Antuna Mihanovića *Reč Domovini* od hasnovitosti pisanja u domorodnom jeziku g. 1815., Gajevu *Kratku osnovu horvatsko-slavenskoga pravopisanja* g. 1830., zbirku Josipa Kuševića *De municipalibus juribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* g. 1830., pa znamenite i duhovite sastavke Ivana Derkosa *Genius patriae super dormientibus suis filiis, seu folium patrioticum, pro incolis regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae in excitandum, excolendae linguae patriae studium* god. 1832. i grofa Janka Draškovića *Disertacija iliti razgovor darovan gospodi poklisa-rom zakonskim i budućem zakonotvorecem kraljevinah naših, za buduću Dietu ungarsku ođaslanom* g. 1832. Svega skupa ima u ovom zborniku četrdeset i jedan dokumenat a svi su vrlo poučni.

Svoje je dokumente Fancev popratio zanimivim uvodom i u njemu izveo nekoliko vrlo poučnih konstatacija. Ustanovio je, da je prvi i najglavniji cilj hrvatskoga preporoda bio sloga i sjedinjenje svih Hrvata. Najprije je trebalo uspostaviti historijsku tvorevinu kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, zatim postaviti pitanje o oslobodjenju Bosne pa tek kasnije preći na posao oko ujedinjavanja trojedne kraljevine s ostalim južnosloven-

skim zemljama. U saglasju s time odmah se otvorilo pitanje o jednom općenitom hrvatskom književnom jeziku i jedinstvenom pravopisu. Prve klice za takav rad proključale su u toku XVIII. stoljeća iz književne i političke djelatnosti Senjanina Pavla Rittera-Vitezovića. Drugi važan faktor bilo je hrvatsko školstvo. Na prvim hrvatskim gradskim školama pa na pavlin-skim i isusovačkim srednjim i višim školama djelovali su narodni sinovi ili isključivo ili u pretežnom broju pa je prema njihovom radu, rad ne-Hrvata padao potpuno u pozadinu. Repertoar školskog teatra ispunjen je dramatizacijama legendi, važnih momenata iz života hrvatskih junaka i pojedinih sjajnih događaja iz hrvatske prošlosti. Iz zagrebačkih latinskih kalendara potkraj osamnaestog stoljeća hrvatska školovana javnost upoznala je svoju prošlost, jer su ti kalendari donosili u cijelosti ili u izvodima radove najboljih hrvatskih historičara. Hrvatska kajkavska književnost odaje izrazitu težnju za izgradnju općenitog tipa književnoga jezika. Književni jezik bez osobina pojedinih lokalnih govora izgrađen je već u sedamnaestom stoljeću. Struja ide prema štokavskom govoru a među svećenstvom zagrebačke biskupije postoji mišljenje, da je dubrovački govor onaj pravi slavenski govor, koji bi se imao uzeti za književni jezik uopće. A onda poslije god. 1810. štokavska orijentacija hrvatskokajkavskih književnika sve više preotima maha. Težnja za jedinstvenim književnim jezikom nastavlja se i upotpunjuje se težnjom za jedinstvenim pravopisom. Gajeva *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja* je završetak jednog već otprije pokrenutog i raspravljenog pitanja.

Iz kruga zagrebačke kralj. Akademije znanosti, koja je 19. maja 1790. postavila zahtjev da bude podignuta na stepen sveučilišta, započeo se pokret za osnutak Narodnog muzeja i Narodne knjižnice. Sve je to išlo u korist jačanja hrvatskog državnopravnog stava prema Mađarima, budjenja narodne svijesti i jačanja narodnog ponosa. A time su bili utrti svi putevi onim zahtjevima, koji stajahu na ilirskom programu.

Ježićeva *Ilirska antologija*, i ako ima sasvim drugi, u prvom redu literarni, cilj nego što ga imaju Fancevi *Dokumenti* ipak se može s njima dovesti u usku vezu. Dijeli se u dva dijela, u *Dokumente*, koji počinju s god. 1813. a svršavaju s god. 1848., i u izvatke iz djela pojedinih pisaca iz ilirskog doba. Ovdje se susrećemo s Tomom Blažekom, Mirkom Bogovićem, Dimitrijom Dešmetrom, Jankom Draškovićem, Ljudevitom Gajem, Ivanom Kukuljevićem, Ivanom Mažuranićem, Antunom Mihanovićem, Matijom Mažuranićem, Antunom Nemčićem, Petrom Preradovićem, Dragutinom Rakovcem, Matom Topalovićem, Ivanom Trnskim, Ognjeslavom Utješenović-Ostrožinskim, Stankom Vražom i Ljudevitom Vukotinovićem. Ima tu i pjesama i proze, sastavaka različitog sadržaja i nejednake literarne vrijednosti. Ali sve su to lijepa svjedočanstva o ciljevima, koje su pristaše Ilirskog pokreta, i na njegovom početku i daljnjem razvoju pa i pri samom kraju stalno imali pred očima.

I Ježić je svoju *Antologiju* popratio posebnim uvodom, kome je dao prikladan naslov *Uvod u Ilirski pokret i njegovu književnost*. Tu je dakle dato mnogo više nego što bi tražili sami dokumenti i izvateci iz dijela pojedinih ilirskih auktora, tu je potpuna orijentacija za svakoga, tko sa bilo kojeg gledišta želi da se pozabavi zanimivim pitanjima, koja su u vezi s našim pokretom. Auktor ide sve do god. 1102., kad je hrvatski narod stupio u državnu zajednicu s Ugarskom ali se time nije odrekao svojih prava, koja mu je ostavila u nasljedstvo drevna narodna država. Trzavice i sukobi između Hrvata i Mađžara vuku se kao crvena nit kroz historiju pojedinih stoljeća, ima ih za Arpadovića i kasnijih ugarsko-hrvatskih kraljeva. Ali ipak u zajedničkoj borbi protiv bečke centralizacije Hrvati i Mađžari su umjeli postati čak i saveznici. Na drugoj strani Hrvati su pokušali, da pomoću Beča ojačaju svoj položaj prema Ugarskoj. Ima tu pokušaja razne vrsti, ima momentanih uspjeha ali i teških razočaranja. Osamnaesto stoljeće je doba teških borba s vanjskim neprijateljem za obranu i oslobođenje hrvatskog teritorija. Na tom području uspjesi se redaju jedan za drugim. Unutrašnja politika bilježi većinom neuspjehe.

Dolazi doba francuskog vladanja a poslije njega tmurna austrijska reakcija. I kod Ježića ime ilirsko ima svoje stvarno tumačenje. U državno-administrativnom smislu upotrijebljeno je najprije za Napoleonove Ilirske Provincije a zatim za austrijsku Kraljevinu Iliriju. Da bi zadržali u svojim rukama bar unutrašnju upravu Hrvatske Hrvati se neprestano pozivaju na svoja municipalna prava. Njihov zahtjev da se u javnom životu zadrži latinski jezik potpuno je na mjestu potkraj osamnaestog stoljeća ali tridesetih godina devetnaestog postaje nesavremen i skoro reakcionaran. Glavne ideje, koje pokreću mladu generaciju, kojoj je na čelo stao Ljudevit Gaj, jesu: ljubav prema narodnom jeziku, briga za njegovo njegovanje, jednostavan pravopis, jezično jedinstvo za sve dijelove naroda pa što uža veza sa slavenskim svijetom. Od god. 1836. akcija se vodi pod imenom ilirskim a od ove godine do 1842. sav se hrvatski, i javni i društveni, život kreće u širokom krugu velikoilirskog gibanja. »Ilirizam je panslavizam u minijaturi« primjećuje auctor. Politička se strana ispočetka nikako ne naglašava nego se naprotiv redovito ističe, da se radi samo o književnoj i kulturnoj slozi. Ali god. 1839.—1840. razmahala se politička borba s Mađarima na požunskom saboru i tada se prelazi na osvajanje političkih pozicija. God. 1841. bilježi sukobe između mađaromana ili mađarona a god. 1843. već 11. januara donosi zabranu ilirskog imena. Sintezu svog razlaganja daje Ježić ovim riječima: »Ilirski je pokret izvršio svoju historijsku ulogu: preporodio je hrvatski narod i osposobio ga za borbu o egzistenciju. Pravopis je uredio, jezik izgradio, razvila se književnost, organizirala se politička borba — stvorio se narodni ponos, samosvijest, ili, kako se onda reklo: probudila se narodnost. Makar kako teški dani čekali hrvatski narod u budućnosti, njegova narodnost je bila jaka i otporna — on više nije mogao propasti. Jednu samo bitnu točku svoga programa nije ilirizam uspio ostvariti. Nije uspio, da za tu ideju jedinstva ili, po njihovu, sloge predohije Slovence i Srbe. Tako se normalnim razvojem događaja suzio njegov akcioni radius na same Hrvate. Slovenci su, unatoč priličnog broja mladih simpatizera, dali ilirizmu samo jednog slavnog uskoka, Stanka Vraza.«

Fancev je svojim Dokumentima i svojim pronicavim prosudjivanjem njihove biti ukazao precizan smjer, kojim treba da krene svako promatranje zanimivog Ilirskog pokreta a koje se na laku ruku postavljene tvrdnje pod svaku cijenu moraju eliminirati. Ježić, dobar poznavalac naše, francuske i uopće svjetske literarne i kulturne historije, upozorio je na sve bitne momente, koja treba imati pred očima a da se ispravno prosudjuje naše političko i kulturno gibanje, koje je moglo dati tako lijepa ploda, kako ga je dao Ilirski pokret.

D r. J o s i p N a g y (Zagreb).

Brlić-Mažuranić Ivana: Iz arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi. (Uvod k zbirci starih pisama od god. 1848—1852.) Zagreb, 1934. Pretiskano iz »Obzora« Str. 39. — II: Ulomci dnevnika Andrije Torkvata Brlića. Prvi ulomak: A. T. Brlić u slovačkom ustanku i Banovu taboru (Dnevnik od 17. rujna do 1. prosinca 1848), Zagreb, 1935. Pretiskano iz »Obzora«, Str. 63.

Brlićeva rodbina u Brodu na Savi je dala nekoliko literarno ali politično pomembnih ljudi. Danes je Brlićeva hiša u Brodu zelo znana posebno po gospe Ivani, vnukinji pesnika in bana Ivana Mažuranića, vdovi Brlićevi, ki slovi kot hrvatska pisateljica. Gospa Ivana verno čuva domačo znatno knjižnico in arhiv, ki se v njem hrani zapuščina Andrije Torkvata Brlića (1826—1868), nekdanj advokata v Brnu. Andrija Torkvat je do l. 1848. študiral teologijo v dunajskem Pazmanju, a so ga politični dogodki tega leta potegnili za seboj; zaigral je politično ulogo, kot nekak Jelačićev emisar v dec. 1848 odšel v Pariz ter tam stopil v zvezo posebno s poljskimi emigranti. Pred odhodom v Pariz je (od sept. 1848) bil na Slovaškem pri organizaciji slovaške vstaje proti Mađžarom, potem pa v Jelačićevem taboru. O času od 17. sept. do 1. dec. je (16. dec. v Parizu) naskiciral dnevnik, ki ga sedaj gospa Ivana v drugem zvezku svoje publikacije »Iz arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi«

priobčuje. Iz tega dnevnika hočem sedaj posneti samo one točke, ki se tičejo Slovencev, predvsem Fr. Miklošiča. (Z Miklošičem se je Brlić poznal pač že od prej, prim. »Iz arhiva itd.«, prvi zvezek, 24.) Pod dnem 26. sept. 1848 notira Brlić (pag. 21): »Oznanih došastak moj Jozi i za 11 satih rendez-vous. Tad u kavanu na Mehlmarkt, gde pripovijedah Palackom i Miklošiču o stvari u Slovačkoj, kao poslje i Riegeru i ostalim, s kojima u Mačaker-Hofu ručah i poslje 70 forinti na put od njih uzoh u ime zbirke za Slovake.« — Pod dnem 6. okt. beleži (pag. 34): »U Mehlmarkt kavani s' Miklošičem govor, koji se je srdio na lažljive referente, koji dolaziše i fraterniziranje narodne garde s' djacim i poslanicim navjestic. Očito proti Gold. Tištofu i o propasti Monarkie!« (Bili so to dnevi dunajske oktobrske revolucije, Brlić je videl »Latoura visit«). — Pod dnem 7. nov. (pag. 57) beleži Brlić: »Ivičevića i Vukovića, Slovence: Miklošića etc. na pristup banu privedah, s nemalim protivljenjem Flügeladjutantah i Gjenerale kadšto odšiljajućih, s tim da treba da ban s važnimi ljudmi se divaneč popularnost zadobiva.« (Brlić je torej za Miklošiča itd. izposloval avdijencijo pri banu Jelačiću, Flügeladjutanti so se temu protivili — saj včasih niti kakšnih generalov niso pripuščali —, ali Brlić je avdijencijo dosegel, ker je naglašal, da more ban, branitelj Avstrije samo popularnejši postati, ako se bode vedelo, da on govori s takimi važnimi ljudmi. Na isti strani beleži Brlić o Palackem: »Palacki na objedim. Govor med njim i Banom takav, da nigda ni trebalo čekat Palackom.«) — Pod že omenjenim dnem 26. sept. (pag. 21) beleži Brlić še: »S Dolencom i ostalim priateljima se još sastadoh, govorih, kazivah, kupih neke stvari i na večer željeznicom na 2-om mjestu u Marburg...« (Dolenc je dr. Matija Dolenc, Glaser, Zgod. IV, 375, Korespondenca dr. Jos. Muršca, odtisk, pag. 167). — Pod dnem 19. nov. (pag. 45) beleži Brlić: »Kanonik Kranjski direktor bivši gymnaziah tu.« (Kdo bi bil to?)

Fr. Ilešić.

Riša Vel'komoravská. Sborník vedeckých prác. Sostavil dr. Jan Stanislav. Nakladatel L. Mazač v Prahe. 1933. Str. 532.

L. 1933. so v Nitri slovesno praznovali 1100letnico posvetitve prve krščanske cerkve na ozemlju današnje češkoslovaške republike. V spomin te proslave je izšla navedena knjiga v slovaškem jeziku. Spomin 1100letnice je pa le približen, ker znani spis »Conversio...« le mimogrede omenja, da je solnograški nadškof posvetil Pribinu cerkev v Nitri, brez natančnejše časovne določbe. Nitranska proslava pa je vsekako ne samo lokalnega slovaškega pomena, marveč je važna in zanimiva za vse Slovane, ker stavlja na dnevni red celo vrsto važnih in deloma še nerešenih problemov obče slovanske zgodovine in filologije. To pestrost problemov spričuje tudi vsebina naše knjige in pa pisatelji, ki so sodelovali pri njej. Spisi so vsi ali v slovaščini spisani, ali pa v njo prevedeni. Poleg uvoda je v vsem 21 člankov. Prostor nam ne dopušča, da bi podali natančnejše njih zanimivo in poučno vsebino.

O Pribinu samem razpravljajo: Dr. Jos. Škultety, dr. Milko Kos, dr. Matija Murko in dr. Miloš Weingart. — Škultety razpravlja o velikem pomenu moravske države, ki je v 9. stoletju z vojno silo preprečila prodiranje Nemcev v Podonavje. Še večjega pomena je bilo, da je velikomoravski knez Rastislav poklical na Moravsko sv. Cirila in Metoda ter je Morava tako postala zibelka slovanske cerkve in slovanske pismenosti. Kogar so Nemci pokrstili, tega so smatrali za podložnika nemške države; brez moravske države in cirilo-metodijskega delovanja bi bila moravsko-panonske Slovane zadela enaka usoda kakor polabske Slovane in pa Slovence po zgornji Karantaniji. Pisatelj se dotakne tudi vprašanja, kakšni Slovani so pred madjarskim najezdom prebivali na levi in kakšni na desni strani Donave. Šafarik, naš dr. Fr. Kos, celo Niederle i. dr. trde, da je v 9. stol. na desni strani Donave bilo vse slovensko, Slovaki so pa imeli svoje sedeže na levi strani srednje Donave do Karpátov. Škultety odklanja to trditev in stavi Slovake tudi na desno stran

Donavo, sklicujoč se na krajevna imena Ostrogon, Višehrad, Budin, Tetin in pa na plemensko ime Dudlebi ob Muri, češ, ako bi tu prebivali Slovenci, južnoslovenska betev, bi se morali zvati Dulebi, kakor je to pri Rusih, ker imajo skupino dl le zapadni Slovani, vzhodni in južni pa imajo samo l. Ta dokaz pa ne drži. Skupina dl se je ohranila tudi v severoslovenskih narečjih, ni je pa tam, kjer bi morali Slovenci biti v neposrednem stiku s Slovaki, ako bi bili ti segali celo do Mure in Drave. V starih časih je utegnila biti skupina dl običajna tudi pri Slovencih. Slično je s soglasnikom g, ki ga Čehoslovaki zamenjujejo s h, a enako tudi Gorenjci. Nekdaj so pa tudi Slovenci med Dravo in Savo izgovarjali g kot h. Dokaz temu je nemška stara oblika Rohas za Rogatec ob Sotli, na kar je opozoril svoj čas že Ilešić. Nemec je moral slišati slovensko ime v obliki Rohat'c in si je na podlagi tega napravil svoj Rohats-Rohas-Rohitsch.

Da so v Pribinovi kneževini, potem Koclovi, prebivalci Slovaki, utemeljuje Škultety tudi s tem, češ, kako bi mogli okoli Blatnega jezera sprejeti nitranskega Slovaka Pribino, če bi tam Slovakov ne bilo? To pa ne dokazuje prav nič. Pribina in Kocla si ni izvolilo ljudstvo, poslal ga je tja nemški vladar. Nemška državna politika se ni ozirala na plemenske razlike in različice. Koliko nemških grofov so morali sprejeti Slovenci in drugi Slovani vkljub njihovi tujerodnosti! Pač pa je treba opozoriti na neko drugo okoliščino, katere nobeden pisatelj ni vpošteval. Pribina je bil izgnan iz Nitre, pa ga je potem nemški vladar postavil k Blatnemu jezeru za stražarja proti moravski državi. Celó naravno je, da je Pribina imel v svoji prejšnji kneževini prijateljev in pristašev, ki so se potem preselili v njegovo novo oblast med Blatnim jezerom in Dravo in so tukaj dobili obsežna posestva. Po strahovitem avarskem porazu je po spričevanju Einhardovem (Vita Caroli M. 13) Panonija ostala neobljudena, zato je umljivo, da so se sosedni Slovani in Bavarci selili semkaj in je tudi slovaški živelj prišel na desno stran Donave.

Blatno jezero se je pri starih pisateljih od Plinija naprej imenovalo lacus Pelissa ali Pelsois. Niederle v začetku svojih »Slovanskih Starožitnosti« pravi, da je neka betev Slovanov bila že v prvih časih po Kr. potisnjena globoko na poznejše Ogrsko. Ti Slovani so mogli dati velikemu panonskemu jezeru ime Pleso, ki so ga potem prevzeli latinski pisatelji. Ta beseda se je ohranila v slovaškem imenu »pleso«, kar pomeni jezero, blatno mlako, pa tudi mala jezera v Karpatih (morsko oko), besede »jezero« pa slovaščina ne rabi, vsaj Loosov slovaško-madžarsko-nemški slovar nima te besede, pač pa češčina¹⁾. Madjari in Nemci niso prevzeli ne latinskega ne slovaškega poimenovanja; madjarski Balaton in nemški Platten-see spominjata na Blatno jezero, torej ob prihodu Nemcev in Madjarov ondi stanujoče ljudstvo ni imenovalo jezera »Pleso«, marveč (Blatno) jezero, torej to niso bili Slovaki, marveč Slovenci.

Dejstvo je, da so v 9. stoletju, pred prihodom Madjarov, Slovenci in Slovaki bili neposredni sosedji, razrečja so polagoma prehajala drugo v drugo, sploh je pa bila razlika med njimi neznatna. Jezikovni razvoj, ki je ustvaril današnjo razliko med slovaščino in slovenščino, se je vršil pod različnimi zunanjimi vplivi, ki so trajali čez 1000 let. Slovaki so stali pod češkim in madjarskim vplivom, deloma pod poljskim, Slovenci pa pod nemškim in italijanskim vplivom, med Rabo in Muro pod madjarskim, ob hrvatski meji pod hrvatskim. Mejna črta med starimi Slovaki in Slovenci se ne da določiti, ker so nas Madjari razklali.

Pomisliti je tudi, da je bojeviti Svetopolk začasno razširil svojo oblast celo v področje Drave, zato so se hrvaški vojvodi proti njemu družili z Nemci. Zato je naravno, če se ob Muri in Dravi dobe drobci, ki spominjajo na Slovake in Moravce. Sem spadajo krajevna

¹⁾ Srbohrvaščina nima te besede, pač pa je v bivši zagreb. županiji neko selo Pleso. Po akad. Rječniku je korenina te besede neznana, torej bi ne bila slovanska.

imena Moravci in Moravski vrh v ljutomerskem srezu, nekatera imena se nahajajo med Muro in Dravo, pa tudi na Slovaškem, potem rodbinska imena Moravec, nadalje imena s končnico -ko: Perko s svojimi inačicami Berko, Borko, Forko; Cvetko, Nedeljko (in po latinjeno Dominkuš). Zlasti je značilno rodbinsko ime Mešk o, ki ga srečavamo opetovano med Čehoslovaki in Poljaki (vzporedna oblika za Miečislav). Ta in slična imena so posebno vdomačena krog Velike Nedelje, Ormoža in Ljutomera. Rodbinska imena na -ko so tudi med Slovaki zelo običajna. Na Murskem polju vdomačeno ime Misja in Kocja je le dija-lektična oblika za Misel, Kocel, kakor n. pr. kotja, debja itd. za kotel, debel... in spo-minja na čehoslovaško ime Mis'l in Koc'l. Na podlagi teh nespornih zgodovinskih dejstev je naravno, da se v nekdanji Panoniji ob Muri in Dravi nahajajo sledovi slovaškega življa, v celoti pa je vendar desno od Donave do Drave in dalje prebivalo slovensko ljudstvo; današnji Muropoljci in Prekmurci niso morda ostanki Slovakov, marveč potomci panonskih Slovencev, ki so bili v najožjem sorodstvu s svojimi sosedi — Slovaki, ki se tudi imenujejo Slovence, dočim nas zovejo Slovinci.

Z zgodovino kneza Pribine in njegove dobe se peča dalje dr. Milko Kos (str. 53—64). Svoj prispevek je povzel iz svojih priprav za novo izdajo znanega vira »*Conversio Caranthanorum*...« Govori o Pribinovem razmerju do kralja Ludovika, o delovanju Solnogračanov pred Metodm in o koncu kneza Pribine, katerega so ubili Moravci okoli l. 861. Njegova smrt je v zvezi s takratnimi političnimi razmerami v Podonavju. — Dr. Murko pa raz-laga jezikovno ime Pribina, ki nas srečava v raznih oblikah: Priba, Priban, Priwina, l. 860. Briuinus. Pisatelj opozarja na spreminjanje b, p, v, d, g itd. v bavarski nemščini ter pritrjuje Miklošiču, Jagiću in Maretiću, da je Pribina z dostavkom -ina pomnožena oblika od Priba od korena priby = augeri, rasti, množiti se. Murkova razprava je povzeta iz Slovenskega Zbornika v počast prof. Pastrneka k njegovi sedemdesetletnici.

Praški jezikoslovec dr. Miloš Weingart ima dve dokaj obsežni razpravi: 1. Pri-bina, Kocel in Nitra v zrcalu virov cirilmetodijske dobe (319—353), 2. Pojem cerkvene slovenščine in njen pomen za Slovane, zlasti Čeh in Slovake (453—471). Iz prve razprave navedemo le nekatere posebnosti. Ime Nitra smatra Weingart za ostanek nekega predslovenskega jezika, enako druga imena s končnico »tra«: Tatra, Matra, Fatra. O Koclu dvomi, da bi to ime bilo slovanskega izvora, ker da se iz slovanskih jezikov ne da iz te korenine dobiti primeren pomen. Toda takih slu-čajev je več, kjer se ne da več ugotoviti prvotni pomen. Ali naj vse take besede smatramo kot tujke? V obeh imenih, Pribina in Kocel, je res neka uganka. Oba sta imela svoje ime že kot pagana, od rojstva in ne šele od krsta, in sta ga pridržala tudi po krstu. Noben vir ne poroča, kakšno ime so jima dali pri krstu. Verjetno, da nemško, toda o tem ni nobenega poročila. Kocel je bil rojen še pred očetovim izgonom iz Nitre, pa je pridržal to ime tudi po-tem, ko se je odločno obrnil od Nemcev. Na str. 322. se razlaga ime Slovanov, Slovine, od kra-jevnega apelativa, ki pomeni mokroten, močvirnat svet, Slovan je torej človek, ki prebiva v močvirnatem kraju, oziroma je prišel iz takega kraja. Slično misel je svoj čas izrazil graški zgodovinar Bidermann. Škoda, da ne Bidermann ne Weingart ni etimološko utemeljil svoje trditve. Historično je tak postanek imena Slovan verjeten, jezikovno nam je nerazumljiv in bi bilo dobro, da bi jezikoslovci to stvar pojasnili. Miklošič odklanja izvajanje od »slovo«, a ne poda nobene etimološke razlage. Staroslovenski viri Pribine sploh ne omenjajo, kot izra-zit germanofil je pozabljen v slovenskih spomenikih. Sicer pa W. pripominja, da Pribina in Kocel spadata po večjem delu svojega življenja bolj v panonsko-slovensko kakor pa v slo-vaško zgodovino in s tem molče odklanja ono podmeno, po kateri bi bili Slovaki razširjeni do Drave in v notranjost alpskega sveta.

V področje občne cerkvene zgodovine spada dr. Lud. Knappeka: Cerkev in država v borbi za razširjanje krščanstva v 9. stol. Na str. 240, op. 21,

napačno stavi znano razsodbo Karola Vel. o Dravi kot meji med solnograško in oglejsko cerkv. pokrajino v l. 812. — Dr. Alex. Húščava v Rimu govori (str. 255—263) o pismu Ivana VIII. Metodu in univerzalnosti papeške svetne oblasti s fotografskim snimkom listine.

V politično zgodovino spadata naslednja dva članka: Znani bolgarski zgodovinar dr. V. N. Zlatarski razpravlja (str. 275—288) o Veliki Moravi in Bolgariji v 9. stol. Preden so se Madjari zarili kakor klin med južne in zapadne Slované, so bili Moravani in Bolgari neposredni sosedí, vendar o njih medsebojnem razmerju so poročila pičila, in kar je znano, je za slovanstvo malo ugodno. Velikomoravski knez Rastislav se je trudil vzdržati srednjepodonavsko zvezo proti Nemcem ter pritegniti tudi Bolgare, ki so v 9. stol. že predstavljali precejšnjo moč v Podonavju in na Balkanu. Nasprotno je pa tudi nemški kralj Ludovik skušal odvrniti to nevarnost in potegniti Bolgare na svojo stran. L. 855. se Bolgari skupno s podonavskimi Slovani bojujejo proti Nemcem, a bili so poraženi in s tem porazom je bilo konec moravsko-bolgarske zveze. Okoli l. 862. so Bolgari v zvezi z Nemci, ker v Rastislavu vidijo skupnega sovražnika. Kmalu potem sledi poslanstvo Rastislavovo v Carigrad, ki ima tudi politično ozadje, da bi pridobil Bizantince za sebe proti Bolgarom. In res, Bizancija pošlje proti Bolgarom na morju in na suhem vojsko, a do prelivanja krvi ni prišlo, ker so se prej pogodili in je knez Boris na to sprejel krst od Bizanca. Nevarnost za Moravijo od strani Bolgarov je s tem prenehala. Ko je pozneje kralj Arnulf imel ljute boje s Svetopolkom, je poslal poslanstvo z bogatimi darovi k sinu in nasledniku Borisovemu Vladimiru in obnovil z njim staro prijateljstvo, ki pa ni dolgo trajalo. Stari Boris je odstavil nesposobnega Vladimira in posadil na prestol svojega mlajšega sina, slavnega carja Simeona. Politični in kulturni stiki med Moravijo in Bolgarijo pa sedaj prenehajo, ker so se ob Donavi in Tisi usedli Madjari ter pretrgali vsako vez med balkanskimi in moravskimi Slovani.

Prof. Fr. Hrušovský je podal zanimiv članek o stikih med Veliko Moravo in Poljsko. O Poljski kot državi v 9. stol. ne more biti govora, v poštevé pride le poljsko ozemlje Vislanov. Žitje sv. Metoda poroča, da je neki knez ob Visli prišel v stik s sv. Metodom. Po stari poljski tradiciji je prišlo krščanstvo med Poljake iz Nitre. S krščanstvom se je širila tudi nadmoč moravske države. V članku bi bilo poudariti še to važno okolnost, da je Metod bil ne samo moravsko-panonski nadškof, ampak tudi apostolski delegat za brezkončne slovanske pokrajine proti vzhodu in jugu. Tako bi moravska država, oprta na cerkev s slovanskim bogoslužjem, lahko postala jedro mogočne slovanske države, ko bi Svetopolk bil nekoliko dalekovidejši in manj nasilen proti svojim slovanskim sosedom. Ko je velikomoravska država prišla v stisko, so Poljaki porabili priliko, da so stresli moravsko nadvlado. Tako so poleg Nemcev in Madjarov pomagali rušiti moravsko državo Poljaki — in na jugu Hrvati, ki so potegnili z Arnulfom. Vkljub notranjemu razsulu in zunanjemu pritisku so vendar vzroki popolne moravske katastrofe radi pomanjkanja virov še v mnogem oziru nepojasnjeni.

Dasiravno je velikomoravska država propadla, so vendar prav Ciril-Metodovi Slovani odločilno vplivali na pokristjanjenje in civilizacijo Madjarov. O tem nas pouči dr. Pavel Bujná k v članku Spreobrnjenje Madjarov na kršč. vero (369—409). Gejzo, prvega ogrskega kralja Štefana, je krstil sv. Vojtěh, prvi ostrogonski škof je bil Čeh. Vsekako so Čehoslovaki imeli veliko ulogo pri pokristjanjevanju in civilizaciji Madjarov, vendar se nam zdi, da g. pisatelj to nekoliko preveč podčrtava. V okviru takratnih razmer se ne sme prezreti, da je velikopotezna akcija za pokristjanjenje divjih Madjarov šla tudi iz Bavarske preko Karantanije in so tako že pokristjanjeni Slovenci sodelovali pri kristijanizaciji Madjarov, zlasti v zapadnem delu. Kralj Štefan je imel za ženo sestro cesarja Henrika II., ki je imel ozke zveze z Bavarsko in Karantanijo. Henrik je prav zato ustanovil bamber-

ško škofijo, da bi pokristjanil Slovane v dolini reke Regnice, nedvomno je torej s karantan-skimi misijonarji podpiral tudi svojega svaka pri pokristjanjevanju Madjarov. Nadalje je treba pomisliti, da je dalekovidni kralj Štefan I. bil tudi v prijateljski zvezi s hrvatskim kraljem Krešimirom II. in je torej tudi od hrvatske strani dobival pomoč za misijonsko delo med Madjari. V severovzhodnem delu Madjarske je gotovo pri tem delu bil odločilen čehoslovaški vpliv, od zapadne strani nemško-slovenski, od jugozapadne pa hrvatski, oziroma kajkavski. Med bogoslužnimi izrazi, ki so jih Madjari povzeli od Slovanov, so mnogi nedvomno čehoslovaškega izvora, drugi jugoslovenskega, so pa tudi mnogi izrazi, ki so prav tako lahko slovaški ali slovenski, ker razlika med našimi jeziki takrat ni bila tako velika kakor danes. Pisatelj kaže, kako močno je slovanščina vplivala na madjarski jezik.

Miklošič je v svojem spisu »Die slavischen Elemente im Magyarischen« izsledil 956 slovanskih besed v madjarščini. Bušnjak ugotavlja, da je Miklošičevo delo nepopolno; to in ono je prevzeto od drugod ali je pristno madjarsko, mnogo je pa v madjarščini slovanskih besed, ki jih je Miklošič prezrl. Za čudo zasledimo slovanske besede celo v takih panogah človeškega življenja, kjer bi jih najmanj pričakovali. Madjari so bili bojevit narod in vendar so si izposodili od Slovanov celo vrsto bojnih izrazov. Rodbinske vezi so skupne vsem narodom in imajo zanje tudi svoje nazivoslovje, Madjari so tudi v tem oziru dobili mnoge izraze od Slovanov: oče — atya, apa, slov. ata, atek, kajkavski japa, japica; ded — déd; brat — barát; vnuk — unoka; babica bába, (pri porodih); dajka — slov. dojka, dojilja; pestunja — pesztonka i. t. d. Da so si izposodili od Slovanov večino izrazov pri kmetijstvu, je naravno, bolj čudno je, da so si kot konjeniško ljudstvo, ki je večji del svojega življenja preživel na konjih, šli tudi po konjsko podkev k — Slovanu: podkev — patkó, podkovati — patkol. Zato je nekaka uganka, da se ni pri Madjarih izvršil enak proces kakor pri Bolgarih, da bi se bili poslovanili, etnično pa ostali mongolska rasa.

S cerkvijo, ki jo je dal postaviti Pribina in ki je osrednja točka jubilejnih slavnosti, se pečajo v tej knjigi trije članki: Dr. Jos. Cibulka, Pribina in njegova cerkev v Nitri, Oton Ritz, Sv. Emeram, patron nitranske cerkve, in inž. Vaelav Mencl, Razvoj cerkvenih stavb na gradu Nitra. Ko je bila postavljena in posvečena cerkev na Pribinovem ozemlju v Nitri, je bil Pribina še pagan, enako njegovi slovanski podložniki. Za koga je torej postavil cerkev? Vsekako moramo predpostavljati v Nitri močno naselbino tujcev, pred vsem bavarskih Nemcev; tako je umljivo, da v Nitri tudi ob Metodovem času prevladuje germanofilska struja in da je tu mogel zasesti škofijski sedež znani Viching, nasprotnik Metodov, dasi podrejen njegovi metropolitanski oblasti. — Kakšna je bila ta cerkev? Cibulka sklepa (str. 41), da je bil to majhen lesen oratorij, za katerega se ne ve, kje je stal. Nasprotno domneva drugi pisatelj, O. Ritz, da od solnograškega nadškofa posvečeno Pribinovo svetišče ni moglo biti kaka neznatna kapelica ali začasen lesen oratorij, temveč prava cerkev; patrocinij sv. Emerama je pa umljiv, če je v Nitri bila večja nemško-bavarska kolonija. Tretji pisatelj, inž. Mencl, je pa na podlagi arheoloških raziskav ugotovil, da od stavbe v Pribinovi, Metodovi in Vichingovi dobi, sploh od stavb pred l. 1200. ni nič ohranjenega. Pisanega poročila razen Konverzije ni nobenega, zato je vse ugibanje bolj ali manj duhovita kombinacija, kjer ima domišljija glavno besedo.

Dr. Fr. Dvornik je iz svojega obsežnega dela »Les Légendes de Constantin et de Méthode...«, o katerem je ČZN poročal 1934 (str. 70—75), povzel in uvrstil v to knjigo dva članka: Bizancija in Velika Morava (str. 101—161), pa Metodova dieceza in boj za Ilirik (str. 162—225). Nasproti Dvorniku poudarja dr. Fr. Pastrnek, kakor smo tudi mi ugotovili v imenovanem poročilu, da se Moravani v cirilo-metodijski dobi ne morejo imenovati »konvertiti«, saj Rastislavovo poslanstvo na bizantskem dvoru izrecno pravi, da so Moravani že sprejeli Kristusov evangelij, potrebujejo pa uči-

teljev, ki bi jih v njihovem jeziku učili krščansko vero, ker nemški misijonarji so poučevali le v nemščini.

Ljubljanski prof. dr. Fr. Ramovš je objavil v knjigi kratko razpravo *Opomba k slovaškim in jugoslovenskim jezikovnim stikom*. O tem razmerju sta nastali dve popolnoma nasprotni mnenji: 1. zapadna slovanščina je segala preko Donave ne samo do Panonije, ampak globoko v Alpe in do Drave (Niederle)²⁾. 2. Južna slovenščina je segala na današnje severno Ogrsko, posledica tega so razni jugoslovenski elementi v slovaških dialektih. Slednje je zastopal zlasti Slovak Czambel. R. opozarja, da je vprašanje bolj historično kakor jezikovno. Ko bi imeli natančnejše podatke o narodopisnih razmerah v Podonavju od 6. do 10. stol., bi za jezikoslovca to vprašanje sploh ne obstajalo. Poudarja, da smemo za jugoslavizme šteti le take pojave, ki so bili za jugoslovenske jezike značilni že v dobi, ko sta slovaščina in jugoslovenščina bili sosedbi. V svoji razpravi razmotriva tri take pojave: 1. instr. singulara žensk. spola ženo — ženojo, kjer ugotavlja, da se v srednji slovaščini kaže tok iz jugovzhodnega pasu v zapadni. 2. Pri skupini rat-, lat- kaže, da med pojavi slovaščine in jugoslovenščine ni vzajemne odvisnosti. 3. Skupina dl, ki v srednje-slovaških narečjih prehaja polagoma v l in se širi v druga narečja. Sličen pojav se pa opaža tudi v naši slovenščini. R. pride do sklepa, da je alpsko-panonski tok prišel od severa, od zapadnih Karpatov, del južnih Slovencev pa se je pred madjarsko naselitvijo od porečja Tise zabil med Slovake ter razbil njih jezikovno enotnost.

Dr. Weingart v svoji drugi že prej navedeni razpravi v jedrnatih besedah podčrtava velikanski pomen cirilmetodijskega dela in stare slovenščine. V staroslovenskih spomenikih je pohranjen ogromen zaklad starejšega slovanskega duševnega življenja. Staroslovenščina je bila na slovanskem vzhodu to, kar na zapadu latinščina. Toda pravilno umevanje in ocenjevanje staroslovenskih književnih spomenikov ni lahka stvar. Za to je treba obsežnega jezikovnega znanja, cerkvena slovenščina je namreč v leksikalnem oziru silno bogata in predstavlja zelo razvit kulturni jezik. Za razumevanje teh spomenikov je treba znanja grškega in latinskega jezika, glagolske in cirilske paleografije, arheologije, teologije, zgodovine in narodopisa.

Omenimo še kratko ostale razprave v tej knjigi: Mihael Pop piše o cerkveni slovenščini pri Romunih, kjer je cerkvena slovenščina vladala v cerkvi in v uradih; šele iz l. 1521. je prva romunska listina in šele pod vplivom protestantizma iz Sedmograškega so se začele tiskati romunske knjige; l. 1567. je bil uveden v bogoslužje romunski jezik. — Dr. Štefan Krčméry piše o odmevih Velike Morave v slovaški literaturi; sličen članek bi tudi pri nas bil umesten: Velika Morava v slovenskem slovstvu. Posebno zanimiv je članek, ki ga je spisal dr. Václav Važný o ljudski govoric v Ponitriju (str. 473—490). Dolina reke Nitre nima enotne govorce. Razlikuje se gornje in srednje nitransko narečje, dočim na jugovzhodu že prehaja nitransko narečje v trenčinsko. Gornje nitransko narečje je v celoti srednje-slovaško, sredjenitransko pa zapadnoslovaško. Nekateri pojavi sličejo precej kranjskim narečjem, nekateri izrazi se pa vjemajo z našo prekmurščino in kajkavščino, n. pr. ešče, oblok; Slovaki imajo sicer izraz okno kakor

²⁾ Zdi se, da je ta trditev v protislovju z ono, ki smo jo prej navedli iz Škultetyja, ki Niederleja navaja med tistimi pisatelji, ki stavijo Slovake na levo stran Donave, na desno pa Slovence. Protislovje je navidezno. Niederlejevo izvajanje, ki ga ima Ramovš v mislih, se nanaša na Slovane ob Donavi v poznejši Dolnji in Gornji Avstriji. Tu zastopa N. mnenje, da so se Čehi naselili tudi na desni strani Donave in prodirali v alpski svet, kjer so se srečevali s Slovenci. Škultety pa ima v mislih N. trditev v I. zv. »Slovanskih Starožitnosti«, da so Slovaki na poznejšem Ogrskem prebivali le na levi strani Donave, a ne izključuje možnosti, da so poedini odcepki slovaški zašli tudi na desno stran Donave.

mi, a v nitranskem narečju oblok, kakor kajkavci, od obloka so si tudi Madjari napravili svoj ablak. Na Murškem polju imenujejo snubenje neveste »vôgledi«, enako ima nitransko narečje — vohlady; na Murškem polju imajo ograd (ograjn vrt ali sadonosnik), Slovaki imajo ohrad itd. *

Natančneje primerjanje ljudske govornice med našimi Prekmurci in kajkavskimi Hrvati v Medjimurju in v Podravini s slovaškimi narečji, zlasti jugovzhodnimi bi bilo hvaležen posel in bi morda osvetlilo marsikatero še nepojasnjeno in sporno vprašanje.

V zadnji razpravi, ki jo je napisal urednik dr. Ján Stanislav, se razmotriva današnje stanje vprašanja o češkoslovenskih elementih v staroslovenskih spomenikih.

Iz tega pregleda je razvidno, da je vsebina knjige »Riša Vel'komoravská« zelo bogata in zanimiva, obenem pa, da tiči v zvezi z 1100letnico Pribinove cerkve in Ciril-Metodovega delovanja na Moravi in ob Blatnem jezeru marsikatero vprašanje, ki še čaka rešitve.

F. Kovačič.

Tadeusz Dobrowolski, Sztuka Województwa Śląskiego. Wydawnictwa Muzeum Śląskiego w Katowicach, Dz. I. T. IV. Katowice 1933. 4°, 151 str., 147 ilustr.

Gornja Šlezija, ki je po oboroženi vstaji koncem svetovne vojne in po izidu plebiscita 1920. l. deloma pripadla Poljski, je v administrativnem oziru spojena s poljsko tešinsko Šlezijo in tvori skupaj z njo Šlezijско vojvodstvo. Veliki narodni in gospodarski pomen te dežele za poljsko državo je pač splošno znan. Manj znano pa je morebiti, da ni nič manjši njen kulturni pomen ter da spada med najzanimivejša ozemlja v zgodovini evropske kulture, posebno pa kulture zapadnih Slovanov. Seveda je današnje Šlezijско vojvodstvo le majhen del nekdanje Šlezije; niti tešinske zemlje ne obsega v celoti, ker je velik njen del pripadel Češkoslovaški republiki, in niti ne cele Gornje Šlezije, katere zapadni del s središčem v Opolu je ostal pri Nemčiji; nemška je tudi cela Dolnja Šlezija z glavnim mestom Vroclavom (Breslau). Tale zadnja je danes kljub poljskim imenom naselbin in velikega dela prebivalcev seveda že popolnoma ponemčena. Povsem drugače pa je bilo v preteklosti. Že v predzgodovinskih časih živijo tukaj slovanska plemena in že za Boleslava Hrabrega pripada Šlezija poljski državi, vroclavska škofija, ki je tedaj ustanovljena, pa novi gnejzenski nadškofiji (deli vzvodnih in južnih okrajev bivše pruske Šlezije pa so vse do 1821. l. spadali pod krakovsko škofijo). Čisto poljsko je kulturno obličje Šlezije, te prastare piastovske dežele, v XII. stol.; nemška kolonizacija, ki je imela sčasoma postati tako usodepolna, se začela šele v XIII. stol. V XIII. in XIV. stol. postane Šlezija fevd češke krone, pri čemer se seveda ne sme pozabiti, da sta jo v prehodni dobi s XV. na XVI. stol. vladala dva kralja iz poljske jagelonske dinastije, dokler ni dežela 1526. l. skupno s Češko prišla pod Habsburgovce. Prav sistematska germanizacija pa se začela šele v XVIII. stol., ko po sedemletni vojni Šlezija, izvzemši tešinsko-opavsko ozemlje, postane pruska provinca.

Že ti podatki zadoščajo, da si človek vsaj približno predstavi, kakšne probleme more nuditi šlezijška kulturna in še prav posebno umetnostna zgodovina. Zato ni čuda, da se je poljska znanost z vnemo lotila raziskovanja vprašanj, ki so v zvezi s historično preteklostjo in današnjo kulturno fiziognomijo Šlezije. Naj omenim le par stvari. Predvsem je bil v Katowicah ustanovljen »Šlezijški Muzej«; je danes že zelo bogat in izdaja par serij publikacij, posvečenih šlezijškim problemom: umetnostno-zgodovinskim, etnografskim, politično- in kulturno-zgodovinskim, dialektološkim in prirodoslovnim. Poljska Akademija Znanosti v Krakovu je v zvezi s šlezijškim vojvodstvom začela izdajati serije posebnih znanstvenih »šlezijških publikacij«; v njeni založbi in pod njenim vodstvom izhaja velika »Zgodovina Šlezije od najstarejših časov do l. 1400« (Historja Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400). Dozdaj je izšel prvi zvezek (Kraków 1933, 953 strani), posvečen historično-geografskim temeljem, poljskemu jeziku v Šleziji tekom srednjega veka, pra-

zgodovini, najstarejši plemenski organizaciji in administraciji, politični zgodovini in politični organizaciji; drugi zvezek bo obsegal socialno zgodovino, tretji pa, ki je že skoraj dotiskan, je posvečen v celoti umetnostni in kulturni zgodovini.

Knjiga, o kateri poročam, ima veliko ožji okvir in nalogo. T. Dobrowolski, agilni šlezijski konservator in hkrati ravnatelj Šlez. Muzeja v Katovicah, skuša v njej podati zaokroženo sliko umetnosti šlezijskega vojvodstva, pri čemer se opira na celo vrsto rezultatov lastnih poprejšnjih del. Literatura, predvsem nemška, o tem predmetu je sicer že prav bogata in avtor nove knjige jo ob koncu teksta navaja v izčrpnem in sistematskem pregledu. In vendar je knjiga novost. Prinaša mnogo novega, neznanega materiala, ki je prišel na dan tekom inventariziranja spomenikov potom konservatorijata, ali pa se pojavil med novimi pridobitvami Šlez. Muzeja; kakor se izraža avtor, je knjiga začasna sinteza slike, ki jo nudi umetnost Šlezijskega vojvodstva, dokler ne bo dogotovljena končna inventarizacija vseh njenih spomenikov. Novost pa je tudi še v drugem oziru; v drugem delu podaje namreč tudi pregled narodne (ljudske) umetnosti. Takšno obravnavanje v skupnem okviru historične in narodne umetnosti je seveda problematične vrednosti. Predvsem sta umetnostno-zgodovinska in etnološka metoda dve različni stvari, kar ostane v veljavi tudi tedaj, če zavzamemo sociološko stališče, katero zastopa avtor, in vidimo v pojavih historične umetnosti »umetnost vodilnih slojev, ki se v časovnem redu objavlja v raznih slogih«, radi česar bi po njegovem mnenju bila »v bistvu meja med tema dvema vrstama umetnosti samo formalna«. Tvorno dogajanje v narodni umetnosti se vrši vendarle v drugačni sferi kakor v zgodovinski umetnosti; razvidno je to posebno tam, kjer vzori iz historične umetnosti prehajajo v narodno umetnost in izgubljajo pri tem ne samo svoj prvotni formalni značaj, ampak se izpreminja sploh ves njihov pomen in vsebina. Ona »meja« torej nikakor ne more biti »samo formalna«. Pa to je opazka samo načelnega značaja, kajti knjiga Dobrowolskega je pri vsem tem enotna in razlikuje med umetnostno-zgodovinsko in etnološko metodo.

Umetnost Šlezijskega vojvodstva je seveda samo majhen del celotne šlezijske umetnosti. Zato je umevno, da avtor obilno vpoštevata zveze med njenimi pojavi in umetnostnimi dogodki cele dežele ter onstran njenih meja. Prav tu je namreč odločilnega pomena okvir zgodovinskega umetnostnega dogajanja na celem tem ozemlju. Najstarejši romanski gradbeni in kiparski spomeniki iz prve polovice XII. stol., preostanki ustanov poljskega magnata Petra Vlasta iz rodu Łabędziów (Labodov) v Wrocławu in njeni okolici na gori Sobotki (Zoppitenberg), so zlasti v plastiki tesno zvezani z umetnostjo v Veliki Poljski, medtem ko sta posebno kiparstvo in slikarstvo XIV. stoletja prepojena z duhom in elementi češke umetnosti, ki je v tedanji srednji Evropi sploh igrala veliko vlogo. Vendar pa ima šlezijska umetnost, in sicer ne samo na ozemlju današnjega Šlezijskega vojvodstva, lastno obličje, in tvori takorekoč lastno šolo; pri tem prihajajo v poštev zlasti vzpodbude in vzori, ki jih je nudila počenši od druge polovice XV. stoletja sosedna Malopoljska, predvsem krakovsko umetnostno središče. Po avtorjevem mnenju so slikarski spomeniki Šlezijskega vojvodstva povečini naravnost del malopoljske umetnosti, ki je posebno v Krakovu, prepojena s flamskimi elementi, dosegla visoko stopinjo realizma. Vse to velja seveda za srednji vek, posebno za gotiko, ki se z njenimi vrednotami pač ne more primerjati to, kar so v historični umetnosti te province ustvarila poznejša stoletja.

Takšen je torej splošni okvir, v katerega uvršča avtor svoje spomenike. Povečini so to spomeniki provincialne umetnosti; njih pomen leži v prvi vrsti prav v tem, da so »obmejnega« značaja, to je, da so odmev struj raznih središč, ki so se v umetnosti tega ozemlja križale in da je v njih ohranjena marsikatera arhaična poteza, kar je značilna poteza vsakega provincialnega tradicionalizma. Par primerov: poleg starih, majhnih gotških cerkev z eno ladjo, ki imajo lesene zvonike, obstajajo druge večje gotške farne

cerkve, v katerih se zrcalijo vplivi krakovske samostanske arhitekture; v grajski arhitekturi — Tešin — so vidni stiki s Prago Karola IV. Zanimivejše in važnejše so razne faze gotske plastike od XIV. do XVIII. stoletja; večjo vlogo od kiparstva v kamenu, v katerem so mestoma razločno vidne vezi s Parlerjevo praško delavnico, je igrala rezbarija v lesu, ki je posebno bogata. V edinem dozdej znanem monumentalnem ciklu stenskega slikarstva, v Starem Bielsku, — objavil in obdelal ga je pred par leti v obširni monografiji Dobrowolski, — se zrcali vpliv češkega slikarstva konca XIV. stoletja. Isti vpliv je videti tudi na drugih spomenikih tega časa, medtem ko se že v začetkih XV. stoletja čedalje močnejše uveljavlja vpliv umetnosti sosedne Malopoljske. Od vseh teh in podobnih podrobnosti pa je nedvomno zanimivejši splošni rezultat, do katerega prihaja avtor pri koncu prvega dela knjige, ko presoja spomenike Šlezjskega vojvodstva kot celoto, razvrščeno v zgodovinski perspektivi kot efekt sodelovanja umetnosti bližnjih in daljših kulturnih središč (Krakov, Vroclav, Praga in južna Nemčija), obenem pa tudi izprememb, katerim podlegajo nova gesla »v provincialnih središčih, ko prehajajo skozi filtre raznih družabnih slojev«. Ozemlje vojvodstva v umetnostnem oziru ne tvori vedno skupne celote z ostalo Šlezijo in ni vedno odvisno od Vroclava; do nekatere mere je naravnost most, po katerem so krakovski vplivi prodirali v Vroclav. Češki vplivi so prihajali po dveh poteh: neposredno skozi Tešinsko Šlezijo, posredno skozi Vroclav, začeli so pa v zvezi s husitskimi vojnami pojemat i že v prvi polovici XV. stoletja. Praga, Vroclav in pozneje tudi Krakov so torej spajali umetnost današnje poljske Šlezije z Evropo. Ker pa umetnine, namenjene cerkvam, nikakor niso vedno bile importirane, ampak so nastajale tudi v lokalnih in podkarpatskih delavnicah, se je seveda neobhodno vršil na eni strani zanimiv proces prisvajanja tujih form potom simplifikacije ter mestoma obogatitve prevzetih form z novimi elementi, na drugi strani pa je vse to privedlo do tega, da so se tuji vzori na šlezjskih tleh vdomačili in postali bistven del tradicionalizma šlezjsko-poljske umetnosti.

Takšen je v glavnih potezah rezultat vzorno sestavljenega prvega dela knjige Dobrowolskega. Seveda s tem še ni rešeno vprašanje, kaj je v tej umetnosti bistveno šlezjsko; toda vprašanja te vrste spadajo med najtežja cele umetnostne zgodovine. Kako težko je nanje odgovoriti, se je pokazalo n. pr. tekom razstave poljske gotske umetnosti, ki se je vršila v aprilu t. l. v Varšavi; sicer na njej ni bila cela Poljska zastopana, med drugim ni bilo tam spomenikov iz Krakova in Šlezije, vendar pa je bilo dovolj eksponatov, da se je samo vsiljevalo vprašanje, kaj je v tej gotiki poljskega. Ker je jasno, da v tej stvari ne odločuje ne narodnost umetnikov ne kraj postanka umetnin, preostajajo kriteriji druge vrste: na eni strani formalni, na drugi vprašanja razmerja med lastno vsebino in prevzeto formo ter napetost, ki med obema obstaja. Ti kriteriji pa so vsaj zaenkrat še vse premalo izbrušeni in določeni.

Drugi del knjige nam podaja točno karakteristiko »narodne umetnosti« šlezjskega vojvodstva. S stališča umetnostne vede sta pač najvažnejši poglavji o leseni cerkveni arhitekturi in lesenem kiparstvu. Leseno stavbarstvo, nenavadno bogato, pri katerem avtor po pravici poudarja razliko med tradicionalno tehniko in podrobnostmi oblikovanja, ki so posnete po zidani arhitekturi, je najboljši dokaz za tesne zveze, ki obstajajo med njimi in leseno sakralno arhitekturo slovanskih dežel, predvsem bližnje Malopoljske, pa tudi Ukrajine; obenem pa njegovi spomeniki jasno kažejo, kako zelo se razlikuje od nemških, zlasti pruskih »Fachwerkov« in skandinavskih »stavkirk«. Nič manj zanimiva ni avtorjeva analiza narodnega kiparstva in njegovih dveh sestavin: pristne narodne rezbarije, ki vsebuje elemente, skupne vsem civiliziranim narodom v prvotnem stadiju razvoja, in rezbarije, ki predeluje historične stile, v Šleziji od gotike do klasicizma.

Avtor je vsekakor dosegel svoj namen. V lepi obliki je podal prvo enotno, zaokroženo sliko zgodovinske in narodne umetnosti na ozemlju današnjega šlezjskega vojvodstva.

Naloga bodočih raziskavanj bo, da to sliko poglobijo in jo dalje razpredejo. Deloma je to že storjeno: v omenjenem tretjem zvezku velike »Zgodovine Šlezije« Poljske Akademije Znanosti je Dobrowolski sam napisal zgodovino celotnega šlezijskega stenskega in tabelnega slikarstva. Ko knjiga izide, bo mogoče tudi o tem kaj povedati. Vojislav Molè.

Pregled.

Anton pl. Premerstein.

(6. IV. 1869—6. II. 1935.)

Anton Premerstein, potomec stare kranjske plemiške rodovine iz Črnega vrha nad Idrijo, je bil rojen v Ljubljani kot sin pol. upravnega uradnika Franca Premersteina. Od matere, baronice Schweiger-Lerchenfeld iz znane literarne obitelji, je prejel fino izobrazbo in plemenito čuvstvovanje, ki ga je spremljalo vse življenje. Dijaška leta je preživel v Ptuj, kjer je bil oče okrajni glavar. Starinsko mesto z bogatimi spomeniki iz rimske dobe je odločilo njegov poklic. Z vso vsmo se je posvetil na dunajskem vseučilišču študiju arheologije pri znamenitih znanstvenikih Benndorfu in Bormannu. Po dovršenih študijah (dr. phil. sub auspiciis imperatoris 1893, dr. iur. 1897) je Premerstein služboval pri dvorni knjižnici na Dunaju (1895—1905). V tem času se je habilitiral kot priv. docent. Od 1906 do 1912 je vodil kot tajnik avstrijski arheološki institut v Atenah. L. 1912. je bil imenovan profesorjem rimske arheologije na nemški univerzi v Pragi, od koder je l. 1916. odšel kot profesor stare zgodovine v Marburg a. L., kjer je ostal do svoje smrti.

S svojo ožjo domovino so ga vezale tesne znanstvene vezi. Že prvi njegov članek, še iz dijaških let, razmotriva pomembni Vulkanu posvečen oltar iz Hajdine (CIL III 10875), ki vsebuje važne podatke o ptujem mestnem delu vicus Fortunae in o skladiščih, horrea (Arch. epigr. Mitt. X, 1886, 120 sl.). Vrline njegovega nazornega razmotrivanja rimskih spomenikov pa odsevajo iz njegove razprave o ptujem Jupitrovem oltarju (CIL III 4037) z zgodovinsko važnim napisom o uporabi v Galiji (A. E. M. XII, 1888, 31). V uničenem imenu posvetitelja je Premerstein zelo bistroumno ugotovil C. Fulvija Plautiana, tribuna X. gardne kohorte in poznejšega prefekta pretorija iz dobe cesarja Septimija Severa. (Muchar in Knabl sta domnevala, da je oltar posvetil tribun Scudilo, ki je v Ptuj l. 354. zatvoril Constantija Galla; toda že N. Kohn je v Mitt. d. Zentralkomm. XVIII, 1873, 8 to mnenje ovrgel, ne da bi bil mogel določiti posvetitelja).

L. 1890. se je Premerstein dalje časa mudil v Mariboru in okolici, v Slivnici in Hočah; kot sad svojega raziskovanja je priobčil (A. E. M. XIV, 1891, 84) več napisov, iz Bele Krajine pa napis z obilnimi rodovinskimi reliefi Petronija Paulliana iz mlina v Črnomlju in napis bratov P. Aelijeve v mitreju v Rožancu pri Črnomlju. Ptuj se je še enkrat spomnil l. 1906. z lepo študijo iz antičnega narodopisja o ljubezenski čarovniji na svinčeni ploščici z napisom: Paulina aversa sita viris omnibus. Pri svojem bivanju v Krškem se je Premerstein seznanil s starinoslovcem Jernejem Pečnikom, ki je spremljal njega in S. Rutarja l. 1898. pri raziskovanju rimskih cest in utrd po Kranjskem (A. Pr. u. S. R., Röm. Strassen u. Befestigungen in Krain, Wien 1899). Južno Srbijo in Kosovsko polje sta prepoštovala z N. Vuličem v letih 1899, 1900 in 1908 in objavila številne napise v izdanju srbske akademije in avstrijskega arheološkega instituta. Tudi v kasnejših letih se je Premerstein večkrat povrnil k zgodovinsko važnim dogodkom svoje širje domovine, posebno v razpravah o C. Semproniju, konzulu l. 129. pred Kr., znanem iz bojev proti Japodom in Tavri-

skom (Oest. Jahreshefte 1907, 264) in o M. Viniciju, ki je kot konzul l. 19. pred Kr. v Augustovi dobi prvi prekoračil Donavo. Njemu je posvetil tudi svoj zadnji spis. (Oest. Jahreshefte VII 1904, 235; XXVIII 1933, 140; XXIX 60.) Zelo plodovito je delo Premiersteinovo na polju epigrafike in arheologije Male Azije.

Remekdelo njegova so pa razprava o Aniciji Juliani, ki je naročila znamenito knjigo Dioskuridovo o rastlinah, komentar o knjigovodstvu oddelka rimske knjige, napis Quadrata Bassa, zlasti pa izdaja novega odlomka »Dejanj cesarja Augusta«, takozv. Monumentum Ancyranum.

Stroga znanstvenost odlikuje Premiersteinova dela, jasna dispozicija, široko obzorje in jedernatost zaključkov. V osebnem občevarju je bil Pr. izredno ustrežljiv; vedno je rad pomagal z dobrim svetom iz zakladnice svojega bogatega znanja. W. Schmid.

Srednjeevropski arheologi v Mariboru.

Šesto študijsko potovanje podonavskih in nemških arheologov je pod vodstvom G. Bersuja iz Frankfurta organiziral po Sloveniji in Hrvaški B. Saris s sodelovanjem V. Hofflerja in M. Abramića. Potovanje, na katerem se je proučevalo predvsem vprašanje Japodov in poznorimskih zapornih utrd na severovzhodu Italije, se je začelo 3. septembra v Ljubljani ter končalo 13. septembra v Mariboru.

V Maribor so dospeli arheologi 12. septembra popoldne iz Ptuja. Ogledali so si staro mesto, nato pa bili pri skupni večerji v Grajski kleti, kjer jih je v imenu mesta Maribora pozdravil podžupan R. Golouh. Za podžupanove besede, ki so poudarjale pomen znanosti za medsebojno zблиžanje narodov, se je zahvalil ravnatelj muzeja v Münchenu Zeiss z ugotovitvijo, da znanost to funkcijo vrši.

13. septembra v jutro so odšli mimo radvanjskega groblja na betnavsko nekropolo in od tam na gradišče Poštele. Po pregledu nasipov je znanstvena debata pod vodstvom G. Bersuja obravnavala na temelju objavljenih pošteljskih tločrtov problem predzgodovinske hiše. S Pošte je vodil sestop v Razvanje in iz Razvanja na hompoško predzgodovinsko nekropolo ter na Hompoš z rimskimi spomeniki. Graščakinja ga. Pacherjeva je arheologe pogostila, nato pa so se podali v Hoče ter pregledali v kripti župnijske cerkve rimske mitrejske spomenike. Arheologi iz Madžarske, ki se niso udeležili dopoldanskega potovanja, pa so studirali v muzeju predzgodovinske izkopanine.

Pri kosilu v Veliki kavarni se je vodja potovanja G. Bersu oficijelno poslovil od vseh udeležencev in se zahvalil Jugoslovanom za naklonjenost in gostoljubnost, v imenu Jugoslovanov pa je V. Hoffler podčrtal pomen arheološkega študijskega potovanja za nas domačine. Popoldne je bil ogled in študij mariborskih muzejskih zbirk. Pred muzejem je prelat Fr. Kovačič pozdravil arheologe v imenu domačega Muzejskega in Zgodovinskega društva, v muzeju pa je podal muzejski tajnik zgodovino mariborskega muzeja. Utis mariborskega muzeja na udeležence je bil dober; vsi pa so poudarjali nezadostnost muzejskih prostorov in želeli domačinom, da dobi muzej čimprej primerne prostore, za kar bi po splošnem mnenju najbolj služil mariborski grad, katerega so si arheologi po odhodu iz muzeja ogledali.

Za slovo arheologom je Muzejsko društvo v Mariboru priredilo zvečer garden-party, katero je ljubeznivo pripravil ravnatelj Vinarske in sadjarske šole J. Priol. 14. septembra se je večina udeležencev vrnila na svoje domove, manjšina pa je pod vodstvom B. Sarie obiskala Srem, Beograd, Skoplje in Stobi.

Mesto Maribor je arheologom dalo brezplačno na razpolago dva avtobusa ter tako pokazalo popolno razumevanje znanstvenega položaja Maribora. Franjo Baš.

Odkritje spomenika dr. h. c. donu Franu Buliću 15. septembra 1935 v Zagrebu.

Bulić se je v zadnjih letih svojega življenja bavil z mislijo, postaviti v domnevem rojstnem kraju cesarja Dijoklecijana Libovcu pri Splitu spomenik njemu ter njegovi hčerki Valeriji in ženi Priski. Za to idejo je pridobil društvo Hrvatska žena z go. Kumičićevo na čelu, ki je za nameravani spomenik nabrala nad 6000 Din, ko je Bulić 1934 umrl. Po Bulićevi smrti je Hrvatska žena sklenila to zbirko uporabiti za spomenik Franu Buliću ter jo je z nadaljnjim zbiranjem v Zagrebu in v Splitu, kjer je stala na čelu akcije g. dr. Brajševa, pomnožila, da je mogla postaviti v Zagrebu pred univerzitetno knjižnico dostojen spomenik, delo prof. Frana Kršinića.

K odkritju Bulićevega spomenika se je zbrala vsa Hrvatska in prav posebno številno Dalmacija, tako da je bilo odkritje spomenika velika hrvatska narodna manifestacija, pri kateri je Bulić arheolog stopil v ozadje za Bulićem narodnjakom. Narodnopolitično svečano je bilo tudi razpoloženje prisotnega ljudstva, ki je zlasti s svojimi tradicijskimi nošami predstavljalo živ muzej narodne in pokrajinske preteklosti. V stolnici je v zastopstvu zagrebskega metropolita čital cerkvenoslovansko mašo škof hvarski Pušić, nato pa je krenil ogromen sprevod po slavnostno z zastavami odetem Zagrebu od stolnice preko Zrinjevca pred univerzitetno knjižnico, sprevod, kateri je po svojem izrazu napravljajl utis proslave združitve Dalmacije s Hrvatsko-Slavonijo.

Spomenik Buliću je odkrila v imenu Hrvatske žene ga. Horvatova, nakar ga je prevzel v varstvo mesta Zagreba župan Erber. V imenu metropolita Bauerja je govoril hvarski škof Pušić, nato so pa združeni hrvatski pevski zbori zapeli ad hoc pripravljeno Mihalovićevo »Don Franu Buliću« in Novakovo »Hrvatskoj tvoj biser krasni«. Prvi kakor tudi nadaljnji govorniki Bazala v imenu Jugoslavske akademije znanosti i umjetnosti, rektor Stipetić v imenu zagrebskega vsučilišća, Katić v imenu arheološkega društva Bihać, Barac v imenu bogoslovne akademije, Šimrak v imenu unijatov in Lukas v imenu Matice Hrvatske so prikazovali Bulića kot vzornega narodnjaka in poudarjali pomen Bulićevega odkrivanja stare hrvatske zgodovine, predvsem za utrditev hrvatskega državnega prava.

Slovesnost sta zaključila banket v Kolu in velika narodna veselica.

Slovenec so zastopali pri odkritju spomenika arheologu donu Franu Buliću F. Baš iz Maribora ter J. Komljanec in A. Remec iz Ptuja.

Franjo Baš.

Desetletnica Muzealnega društva v Varaždinu.

Zgodovinska razstava 1923 v Varaždinu je po inicijativi Kr. Filića in Wieserta pokrenila nastoj varaždinskega Muzealnega društva, ki je ob 1000letnici hrvatskega kraljevstva 16. novembra 1925 otvorilo v starem gradu Varaždinski muzej.

V nadaljnjem je varaždinsko Muzealno društvo populariziralo muzejsko idejo med domačim meščanstvom, tako da ima doma v Varaždinu svojih 500 članov, kar je za današnje razmere zelo visoko število. Vzporedno s popularizacijo muzejske ideje je društvo v Varaždinu zbralo in razstavilo bogato gradivo meščanske in aristokratske kulture Varaždina in nekdanje varaždinske županije, ki zavzema danes večji del prostorov starega varaždinskega gradu.

S prepričanjem o velikem delu, izvršenem v prvih desetih letih, je praznovalo varaždinsko Muzealno društvo v slavnostno iluminiranem starem gradu 16. novembra 1935 desetletnico muzeja. Na slavnostnem občnem zboru je zaslužni predsednik Krešimir Filić podal zgodovino društvenega desetletnega dela in program za bodoče, ki obstaja v nadaljevanju muzejskega zbiranja in obravnavanja v literarnih publikacijah, v ureditvi bogatega mestnega

arhiva in v parkiranju okolice starega grada. Po blagajniškem poročilu, iz katerega izhaja zasidranost društva z dejstvom, da je varaždinsko meščanstvo prispevalo na članarini okoli 200.000 Din, to je polovico muzejskih dohodkov v teku 10 let, so bile prečitane pismene in brzojavne čestitke, katere so k desetletnici poslale vse muzejske ustanove Jugoslavije in katerim sta se osebno pridružila J. Komljanec kot delegat Muzejskega društva v Ptuj in F. Baš kot delegat Muzejskega društva, Zgodovinskega društva v Mariboru ter Prekmurskega muzejskega društva v Murski Soboti. Slavnostnemu občnemu zboru v nekdanji županijski posvetovalnici je sledil v muzejski kapeli sv. Lovrenca Te Deum, nato pa po kratkem odmoru zgodovinski koncert v nekdanji županijski posvetovalnici, kjer so L. Doroghy (sopran), M. Pozajić (spinet) in I. Pinkava (violina) izvajali dela N. Matteisa, A. Scarlattija, D. Scarlattija, J. S. Bacha, W. A. Mozarta, G. Tartinija in I. pl. Zajca. Koncert je nakazal novo polje varaždinskega dela v bodočnosti, kjer bo Muzealno društvo organiziralo redne koncerte z zgodovinsko glasbo. Po večerji v odborniški in knjižnični sobi so se udeleženci razšli z občutkom, da je Muzealno društvo v Varaždinu pozitivno izpolnilo prvih 10 let obstoja.

Varaždin je ob desetletnici pokazal, da je v povojni dobi »atentatov na muzeje« možno znanstveno delo s primerno aktivnostjo iniciatorjev in s kulturno tradicijo prebivalstva. Z namestitvijo muzeja v starem gradu pa je pokazal način, kako konservirati zgodovinske spomenike.

Franjo Baš.

Društveni glasnik.

Prekmursko muzejsko društvo.

I.

Na smotrno znanstveno preiskavanje in zbiranje starin slovenske zemlje med Muro in Rabo so mislili že mnogi pred osvobojenjem. Dr. Frane Ivanc y je pisal v Kalendarju najsv. sreca Jezušovega 1906, 102: »... Ali ostanki teh starih časov so vredni, da je ljudstvo vu časti obdrži... počasi se ti spomenki popišejo vu etem kalendariji i z tem se fundament položi za obilnejšo zgodovinsko popisanje ete krajine.« Narodno blago v Kalendarju, ki so ga zapisovali zlasti Jožef Klekl ml. in Štefan Kühar, zadnjega zbirka v ČZN 1910—14 itd. priča, da je bil smisel za narodopisje med prekmurskim izobraženstvom živ. V poročilu o »Starinah železnih in salajskih Slovenov« (ČZN 1914) pa je bogoslovec Jožef Baša v »Novinah« 1915, št. 14 zapisal, da je treba osnovati v Slovenski krajini muzej — v zvezi s samostanom, ki so ga v tistem času nameravali ustanoviti —, kjer se bodo ohranile take dragocenosti kakor rokopis »Starin«.

Zgodovinsko društvo v Mariboru je razširilo svoje območje tudi preko Mure in je poleg objav v ČZN nabiralo tudi predmete s tega ozemlja za mariborski muzej. Po osvobojenju je nekaj prekmurskih predmetov pridobil tudi Narodni muzej v Ljubljani. Mladi rod izobražencev pa je vedno bolj čutil nalogo in nujnost, da mora sam organizirati smotrno delo za ohranitev starin in študij preteklosti ter ljudskega življenja v Slovenski krajini. Izraz tega stremljenja so članki Franca Bajleca o potrebi muzeja v Soboti v »Novinah« 1928, št. 41 in Vilka Novaka poziv za nabiranje narodnega blaga ter predmetov za muzej (Novine 1931, št. 28, Slovenec 1933, št. 233). Bogoslovec Ivan Zelko je l. 1931. pričel nabirati prekmurske knjige in je z akademikom V. Novakom priredil 15. avg. 1932 v Soboti razstavo prekmurskega tiska. Knjižnica je bila shranjena v Našem domu v Črenšovcih.

Jeseni 1934 se je sestel pripravljalni odbor za ustanovitev Prekmurskega muzejskega društva. Tvorili so ga Franc Gumilar, šolski upravitelj v Lipóvcih, V. Novak, suplent v

Mariboru in Vlad. Škrlak, abs. iur. v Soboti. Ko so bila spomladi 1935 potrjena pravila, se je dne 23. junija 1935. ob 10. uri sešel v Soboti v Meščanskem domu ustanovni občni zbor. Udeležilo se ga je okoli 40 oseb, prijavljenih pa je bilo okoli 60 članov.

Zbor je vodil Fr. Gumilar, ki je pozdravil zlasti zastopnika ZDM in MDM g. prelata dr. Fr. Kovačiča in g. upravnika N. Vrabla.

V. Škrlak je poročal o delu pripravljalnega odbora in je prečital društvena pravila. Nato je govoril N. Novak o namenu in nalogah novega društva. Podal je pregled doseganega zanimanja za ustanovitev prekmurskega muzeja, nakar je orisal, kako naj bi se vršilo delo društva v posameznih panogah. Prva naloga bodi zbiranje predmetov zemljepisnega, prirodoslovnega, zgodovinskega, narodopisnega, slovstvenega in umetniškega značaja. Uspešno zbiranje bo moglo izvršiti le organizirano stremljenje, ki bo izhajalo iz tega ozemlja in ki bo ustanovilo muzejsko zbirko v samem okolišu. Treba bo preskrbeti primeren prostor za tako zbirko, ki bo edina lahko nudila kar moči popoln in zaokrožen pregled kulture te zgodovinsko samosvoje krajine. Vzoredno z nabiranjem mora iti znatveno preiskavanje preteklosti in ljudskega življenja Slovenske krajine. Zlasti mnogo skrbi bo treba posvečati narodopisju: zbiranju in objavljanju ljudskega blaga, stavbarstvu itd.; študiju jezika in literarne zgodovine z nabiranjem starih knjig. Dela bo našel geograf in zgodovinar, imenoslovec, muzikolog, filolog itd. Društvo smotno organizira to delo, ga vodi in naj skrbi za objave raziskavanj.

K besedi se je oglasil g. prelat dr. Fr. Kovačič, ki je pozdravil novo društvo v imenu ZDM in MDM. Spominjal se je začetkov obeh društev, poudaril, da je ZDM po možnosti skrbelo tudi za Slovensko krajino, zlasti s ČZN. Opozarjal je na potrebo sodelovanja PMD z upravnimi in gospodarskimi ustanovami, na potrebo knjižnice v študijske namene in zaključil s pozdravom »Pannonii redivivi«.

Nato so se vršile volitve novega odbora. Za predsednika je bil izvoljen Franc Gumilar, šol. upravitelj v Lipovcih; ostali odborniki so si razdelili funkcije tako-le: podpredsednik Vilko Novak, suplent v Mariboru; tajnik Vladimir Škrlak, abs. iur. v Soboti; blagajnik Rudolf Mušič, suplent v Soboti; knjižničar Ivan Zelko, bogoslovec v Mariboru; arhivar Andrej Šavli, šol. upravitelj v Prodanovcih; gospodar Janez Nemec, stud. techn. v Soboti; odbornik Miroslav Kokolj, učitelj mešč. šole v D. Lendavi. Za preglednika sta bila izvoljena Gašper Lipovšek, sreski načelnik v Soboti in Anton Koder, kr. notar in banski svetnik v Soboti.

Občni zbor je določil, da znaša društvena članarina 15 Din za prihodnjo poslovno dobo.

Ob 12. uri je predsednik zaključil občni zbor.

II.

1. redni občni zbor PMD se je vršil po zahtevi pravil dne 29. septembra 1935 v Meščanskem domu v Soboti. Ker občni zbor ob pol 10. uri ni bil sklepčen, se je pričel čez pol ure. Udeležilo se ga je nad 30 članov.

Po otvoritvi je tajnik prečital zapisnik ustanovnega občnega zbora, ki je bil odobren. Nato je predaval V. Novak o prekmurskem pisatelju Jožefu Košiču (1788—1867), ki je prvi med prekmurskimi pisatelji gojil skoro le posvetno književnost in prvi širil s knjigo omiko ter zbiral in objavljal narodnopisno gradivo.

Sledila so poročila odbornikov. Vršile so se štiri seje, na katerih so se obravnavale društvene tekoče stvari. Število članstva je že naraslo preko sto. Zbranih je že mnogo muzejskih predmetov. Ker društvo še nima svojih prostorov, se mora zbiranje še dalje vršiti pri posameznih odbornikih. Knjižnica bo ostala začasno še v Našem domu v Črensovcih; v D. Lendavi bo vodil zbirko M. Kokolj, v Lipovcih šol. upr. Fr. Gumilar, v Soboti pa

nam da na razpolago prostor za seje in shrambo predmetov kmečka posojilnica, kar bo upravljal odbornik Fr. Bajlec. Nujno je, da pride sobočki grad čimprej v last občine, s čimer bo PMD prišlo do primernih prostorov.

Občni zbor je izvolil sledeči odbor: predsednik Vilko Novak, podpredsednik Fran Gumilar, tajnik Vladimir Škrlak, blagajnik Franc Bajlec, odv. pripravnik v Soboti; knjižničar Ivan Zelko; odborniki Bela Horvat, šol. upr. v Krogu, Andrej Šavli, Miroslav Kokalj. Preglednika sta: Anton Koder in Ferd. Hartner, predsednik občine Sobotica.

Razvil se je razgovor o nabiranju narodopisnega gradiva. Odbornika B. Horvat in A. Šavli sta sestavila načrt za zbiranje ter ga razposlala učiteljsstvu. Na zbiranje je treba opozarjati izobraženstvo v pokrajinskem časopisu, sklicati je treba sestanek nabiralcev narodnega blaga, da se dogovoré o enotnem načinu in da ožji odbor uredi nabrano gradivo, ki naj bi izšlo v društvenem glasilu. Odbor naj proučuje možnost izdajanja društvenega glasila, kjer bi objavljali vse, kar se bo obravnavalo glede Slovenske krajine.

Ob pol 12. uri je predsednik zaključil občni zbor.

Vilko Novak.

Muzejsko društvo v Ptujju.

(Poročilo o občnih zborih dne 5. V. 1934 in 15. V. 1935.)

V poletju 1933 je Muzejsko društvo pod vodstvom dr. M. Abramića preiskalo prostor v neposredni bližini apside mestne župnijske cerkve in stare šole. Pri tem je odkrilo srednjeveški tlak kapelice sv. Mihaela. Ker je ves ostali prostor zazidan, se ni mogla ugotoviti morebitna starokrščanska bazilika.

Na velikem rimskem grobišču na Zg. Hajdini so delavci pri kopanju gramoza zadeli na grobove. V njih so našli lepe vrče raznih oblik in velikosti, svetilčico in dva pokrova z valovito ornamentiko. V spodnjem delu razbite amfore je stal dobro ohranjen vrč z dvema ročajema. Črnkasta žara s pepelom, žrebli, fibulo, lično bronasto zajemalko in novcem cesarja Klaudija pa je bila v bližini grobov.

Pri III. mitreju na Bregu so odkopali otroški grob z dvema zapestnicama, drugi pri-datki so bili žal uničeni.

Na Mestnem vrhu šte. 69 je našel A. Smodič na pogorišču kmetske hiše v dva kosa prelomljen rim. nagrobnik, ki ga je postavil M. T. Zosimus svoji ženi Ticiji Syri. Restavriran kamen je razstavljen v muzeju.

Na Panoramskem griču so izorali blizu Kabirinega svetišča bradato marmornato glavico s kroni podobnim nastavkom.

Za banovinsko bolnico so na isti način zadeli na preprost rimski sarkofag s pokrovom. V njem so bili le skromni ostanki kosti, odlomek male fibule in dva novčiča iz Konstantinove dobe.

V velikem cerkvenem traktu nekdanjega dominikanskega samostana sta odkrila dr. Remec in konservator dr. Stelč grba ptujskih gospodov. Očiščevalna dela v gotškem križnem hodniku so končana; razen običajnih kamnoseških znakov niso podala ničesar novega.

Končno bi še omenili del rimske arce z lepo ornamentiko, ki je bila vzdignjena v hiši zdravnika dr. Stuheca.

S pridržkom lastniške pravice je društvo pridobilo od V. Skrabarja izborna ohranjen bronast meč iz Vzhodne Štajerske. Nekatere muzejske zbirke so bile preurejene, tako pred-zgodovinska, ki sedaj nudi lep pregled hallstatske kulture ptujске okolice.

Ptujska srednjeveška keramika z odkritji na Tyrševem trgu in na južnem grajskem obzidju je razstavljena v posebni omari.

Zbirko glasbil, eno najpopolnejših na Slovenskem, sta uredila H. Družovič in A. Smodič. Ptuj s svojimi glasbenimi instrumenti in listinami je izpopolnil vrzel v slovenski glasbeni zgodovini, kar je že naglasil pokojni ravnatelj dr. Mantuani.

Del narodopisne zbirke je bil nameščen v stari pisarni.

Zbirke stalno naraščajo in muzejski prostori so postali pretesni. Knjižnica je životarila v mali tesni sobici. Če pomislimo, da je bila knjižnica ob enem arhiv, delavnica in skladišče, je jasno, da so redka književna dela vidno propadala. Tu je priskočila na pomoč mestna občina s tradicijskim razumevanjem in je muzeju prepustila nekdanji zimski refektorij, za kar dolgujemo zahvalo mestu Ptuj z županom L. Jeršetom.

Muzejska knjižnica se je na to razdelila na štiri sobe. V prvi je pisarna, v drugi arheološko-znanstvena knjižnica, v tretji Ferkova leposlovna in v zadnji arhiv. Vse knjige se vodijo po dvostroknem katalogu. Šele po preselitvi knjižnice v nove prostore so se pokazale pomanjkljivosti inventarja. Zato je društvo dalo napraviti za arheološko knjižnico popolnoma novo stojalo in napeljati električno razsvetljavo. Z novimi nakupi in dragocenimi darili, ki jih je društvo prejelo ob svoji 40letnici, so bile izpopolnjene posamezne stroke, da sedaj knjižnica povsem odgovarja svojemu namenu.

Proslava 40letnice Muzejskega društva se je na slovesen način vršila dne 19. novembra 1933. Ob tej priliki sta bila imenovana v prisotnosti mnogoštevilnih znanstvenikov tu- in inozemstva za častna člana podban dr. Otmar Pirkmajer in konservator dr. France Stelč. Znanstveni svet in javnost sta pokazala, kako cenita delovanje Muzejskega društva. Iz vseh delov naše države, a tudi iz inozemstva so prihiteli gostje, da praznujejo z nami naš veliki praznik. Najlepše priznanje pa nam je poklonilo mariborsko Zgodovinsko društvo s slavnostno številko ČZN.

Ob štiridesetletnici Muzejskega društva je predaval dr. Fr. Stelč o ptujskih najdbah in odkritjih v zadnjih petih letih, 5. maja 1934 arh. Fr. Baš o temi Zemlja in človek v ptujski zgodovini, tretje predavanje pa je imel predsednik dr. J. Komljanec o potovanju s »Kraljico Marijo« po Grčiji in bližnjem Orijentu.

Naše društvo je sodelovalo na raznih razstavah, tako na proslavi septemberskih dogodkov v Ptuj, na lovski razstavi v Mariboru in na razstavi Glasbene Matice v Ljubljani.

V propagandne svrhe je društvo založilo šest različnih serij razglednic najlepših muzejskih zbirk in umetnin. Da se dviga med občinstvom in tujci zanimanje za kulturno-zgodovinske znamenitosti mesta Ptuja in okolice, sta bila izdelana dva velika stenska zemljevida. Pri tujskoprometnem vodiču po Ptuj in okolici so sodelovali dr. J. Komljanec, dr. A. Remec in A. Smodič.

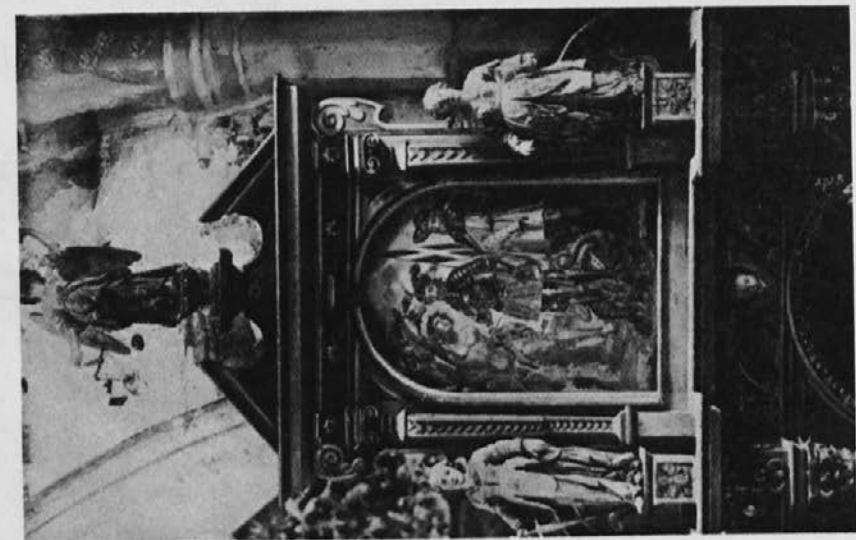
Tajnikovo poročilo je bilo soglasno odobreno. Blagajniško poročilo je podal profesor Fr. Alič. Pregled računov za leto 1933/34 je izkazal 37.687'43 Din dohodkov in 23.268'37 Din izdatkov. Prebitek je znašal 14.418'56 Din. Ker pa nekateri računi še niso bili izplačani, je dejanski prebitek bil manjši. Za leto 1934/35 so znašali prejemi 35.209'57 Din, izdatki pa 17.351'74 Din.

Računi so bili pregledani, vse poslovanje se je vršilo v najlepšem redu. Blagajniku in celotnemu odboru je bil nato dan absolutorij.

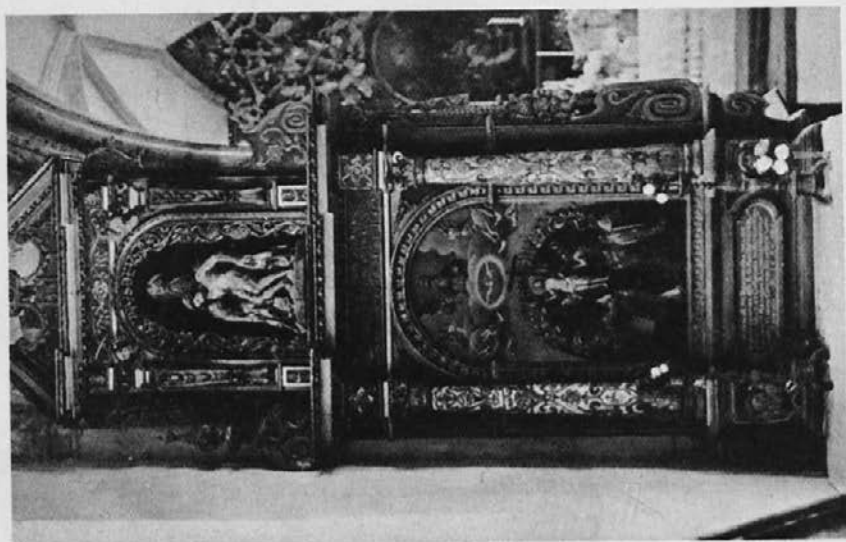
Pri volitvah dne 15. maja 1935 je bil izvoljen za triletno dobo stari odbor: Predsednik dr. J. Komljanec, podpredsednik notar V. Skrabar, tajnik A. Smodič, blagajnik prof. Fr. Alič, odborniki dr. A. Remec, U. Peček, J. Gorup, namestniki: prof. F. Stiplovšek, dr. I. Šalamun, prof. Habe; zastopniki mesta so: gg. župan L. Jerše, dr. I. Fermeve in tovarnar P. Pirich.

V preteklih letih so od društvenikov preminuli častni član direktor avstrijskega arheološkega instituta dr. Emil Reisch, tovarnar Fr. Potočnik, šol. uprav. Pogruje, notar A. Carli, šol. uprav. M. Luknar, I. Pum, F. Skuhala in stud. phil. Emilija Smodič. Slava njihovega spomina!

A. Smodič.

Sl. 1. Nastavek na oltarju sv. Florjana v cerkvi sv. Duha v Slovenjgradcu s sliko Mih. Scobla (1633).

Sl. 2. Stranski oltar sv. Trojice v cerkvi sv. Duha v Slovenjgradcu s sliko M. Scobla (1636).

Sl. 4. Slika sv. Katarine v župni cerkvi v Slovenjgradu. Slikal M. Scobl (1638).

Sl. 3. Sv. Felicita na oltarju sv. Florjana v cerkvi sv. Duha v Slovenjgradu. Slikal M. Scobl (1633).

V oceno in zameno doposlane tiskovine.

Od 1. januarja do 30. novembra 1935.

- Jugoslavenska akademija, Zagreb: Posebna djela. Šišić F., Josip Juraj Strossmayer. Knj. 1. 1933. — Rad. Knj. 250. 1935.
- Kr. Srpska akademija, Beograd: Spomenik. 78, 81. 1935. — Srpski etnografski zbornik. LI. 1935. — Zbornik za istoriju, jezik i književnost srp. naroda. II, 7. Kolendić P., Biografska dela I. Đurđevića. 1935. II, 8. Ivić A., Spisi bečkih arhiva o prvom srpskom ustanku. Knj. 1. 1935. III, 4. Tadić J., Pisma i uputstva Dubrovačke republike. Knj. 1. 1953.
- Polska Akademia umiejętności, Kraków: Wydawnictwa Śląskie — Prace geologiczne Nr. 2. Książkiewicz M., Utwory czwartorzędowe Pogórza Cieszyńskiego. 1935.
- Deutsch-ausländischer Buchtausch, Berlin: Forschungen zur Volkskunde. 16—17. Schreiber G., Wallfahrt und Volkstum in Geschichte und Leben. Düsseldorf 1934. — Bayerischer Heimatschutz. 30. München 1934. — Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich. 55—56. Wien und Leipzig 1934—1935. — Neues Lausitzisches Magazin. 110. Görlitz 1934. — Zeitschrift für osteuropäische Geschichte. IX, 1—4. Königsberg 1935. — (Razen tega za stare letnike Časopisa 37 del većinom zgodovinskega značaja v 46 zvezkih.)
- Društvo sv. Save, Beograd: Knj. 44. Džonić U., Sveti Sava u narodnim i umetničkim pesmama. 1935.; Knj. 45. Brastvo. XXVIII. 1934.
- Znanstveno društvo, Ljubljana: Breznik A. — Ramovš F., Slovenski pravopis. 1935. — Korespondence pomembnih Slovencev. I. Kidrič F., Korespondenca Janeza Nepomuka Primca 1808—1813. 1935.
- Družba sv. Mohorja, Celje: Mohorjeva knjižnica. 67. Petelin S. — Krošl A., Pregled občne zgodovine. III. Novi vek. 73. Sedivý J., Oris zgodovine Jugoslovancov. 1935. — Znanstvena knjižnica. 7. Lukman F. Ks., Martyres Christi. 1934. — Mal J., Zgodovina slovenskega naroda. 12. snop. 1934. — Schneeweis E., Grundriß des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten. 1935.
- Slovenska Matica, Ljubljana: Kidrič F., Zgodovina slovenskega slovstva. 4. snop. 1935. — Žigon J., Veliko pismo slovenske duhovne združitve. 1935. — Prevodi iz svetovne književnosti. 18. Cervantes Saavedra M. de, Don Kihot. I. 1935. — Knezova knjižnica. XXIV. Kranjec M., Tri novele. 1935.
- Etnografski muzej, Beograd: Glasnik Etnografskog muzeja. IX. 1934. — Posebna izdanja. 5. Petrović P. Ž., O narodnim pesmama. 1935.
- Polskie towarzystwo historyczne, Lwów: Kwartalnik historyczny. XLIX, 1—2. 1935. — Wiadomości historyczno-dydaktyczne. III, 1—2. 1935.
- Slovanský ústav, Praha: Práce Slov. ústavu. XIII. Florovskij A. V., Čehi i vostočnyje Slavjane. I. 1935. — XIV. Žáček V., Ohlas polského povstání r. 1863 v Čechách. 1935. — XV. Szykowski M., Polska účast v českém národním obrození. II. 1935. — Ročenka Slov. ústavu. V—VII. 1935.
- Akademská založba, Ljubljana: Akademska biblioteka. I. Slodnjak A., Pregled slovenskega slovstva. 1934. — Stelē F., Monumenta artis slovenicae. Sn. 3—12. 1935.
- Beseda o sodobnih vprašanjih. IV, 1—2. Ljubljana 1935.
- Blätter für Heimatkunde. XI—XII. Graz 1933—1934.
- Bratislava. I—VIII; IX, 1—3. Bratislava 1927—1935. — Carinthia. I. 125. Klagenfurt 1935.
- Čas. XXIX, 4—10; XXX, 1—2. Ljubljana 1935.
- Časopis československých knihovníků. XIV, 1—3. Praha 1935.
- Časopis Matice Serbskeje. LXXXVII. W Budyšinje 1934.
- Časopis Matice Moravské. 58; 59, 1—2. V Brně 1934—1935.
- Časopis Národního Musea. CVIII. V Praze 1934.
- Český časopis historický. XLI, 1—2. Praha 1935.

- Jugoslovenski istoriski časopis. I, 1. Ljubljana-Zagreb-Beograd 1935.
- Dolgozatok a m. kir. Ferencz József — tudományegyetem archaeologiai intézetéből. VIII—X. Szeged 1932—1934.
- Dom in svet. Nova knjiga. III, 1—8. Ljubljana 1935.
- Archaeologiai értesítő. XLIII—XLVII. Budapest 1929—1935.
- Centraljnaja Evropa. VIII, 1—5. Praga 1935.
- Folia Savariensia. I, 2—3; II, 1—6. Szombathely 1934-1935.
- Fundberichte aus Österreich. II, 1. Wien 1935. — Germania. XIX, 1—4. Berlin 1935.
- Glasnik Istoriskog društva u N. Sadu. VIII, 1—3. Novi Sad 1935.
- Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. XVI, 1—2. Ljubljana 1935.
- Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. XLVI. Sarajevo 1934.
- Hrvatski geografski glasnik. 6. Zagreb 1935.
- Kärntner Heimatblätter. I; II, 1—8. Villach 1934-1935.
- Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. XI, 1—2. Breslau 1935.
- Misijski koledar 1936. Groblje.
- Slovenska krajina. Uredil Vilko Novak. Beltinci 1935.
- Kronika slovenskih mest. II, 1—2. Ljubljana 1935.
- Letopis Matice Srpske. 342—343. Novi Sad 1935.
- Ljubljanski škofijski list. 1—9. Ljubljana 1935. — Lud. Ser. II, X, 1—2. Lwów b. 1.
- Lud słowiański. III, 2. Kraków 1934.
- Mentor. XXII, 5—10; XXIII, 1—4. Ljubljana 1935.
- Misel in delo. I, 4—12; II, 1. Ljubljana 1935.
- Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde. 75. Salzburg 1935.
- Napredak. X, 1—11. Sarajevo 1935. — Numismatika. Zagreb 1933.
- Popotnik. LVI, 5—10; LVII, 1—2. Ljubljana 1935.
- Slovenski pravnik. XLIX, 1—10. Ljubljana 1935.
- Slovanský přehled. XXVII, 1—9. Praha 1935.
- Prilozi proučavanju narodne poezije. II, 1. Beograd 1935.
- Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor. XIV, 1—2. Beograd 1934.
- Sokolska prosveta. V, 1—6. Beograd 1935.
- Čehoslovačko-jugoslovenska revija. V, 1—7. Praga 1935.
- Nova revija. XIV, 1—5. Makarska 1935.
- Revue des études slaves. XV, 1—2. Paris 1935.
- Revue internationale des études balkaniques. I, 1. Beograd 1934.
- Roczniki Towarzystwa przyjaciół nauk na Śląsku. IV. Katowice 1934.
- Rozprawy historyczne Towarzystwa naukowego warszawskiego. XIII. Warszawa 1934.
- Sbornik Matice Slovenskej. XI—XII. V Turč. Sv. Martine 1934.
- Seuffert B., Drei Register aus den Jahren 1478—1519. Innsbruck 1934.
- Slavia. XIII, 1—3. Praha 1934-1935. — Slavia occidentalis. XIII. Poznań 1934.
- Sodobnost. III, 1—10. Ljubljana 1935. — Narodna starina. 30; 31. Zagreb 1935.
- Sudeta. X, 3—4; XI, 1—3. Reichenberg 1934-1935.
- Slovenski učitelj. XXXVI, 1—10. Ljubljana 1935.
- Bogoslovni vestnik. XV, 1—2. Ljubljana 1935.
- Planinski vestnik. XXXV, 1—11. Ljubljana 1935.
- Zdravniški vestnik. VII, 1—10. Ljubljana 1935.
- Franjevački vijesnik. XLII, 1—11. Beograd 1935.
- Wiener Zeitschrift für Volkskunde. XL, 1—5. Wien 1935.
- Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. 28—29. Graz 1934-1935.
- Numismatické zprávy. I, 5—9. Praha 1935.
- Ljubljanski zvon. LV, 1—9. Ljubljana 1935.
- Zena in dom. VI, 1—12. Ljubljana 1935.
- Zontar J., Hauptprobleme der jugoslav. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. S.-A. Stuttgart 1934.